

VIGILIA



1 9 7 5
augusztus

FERENCZY BÉNI MUNKÁJA
(Vattay Elemér reprodukciója)

8

GYURKI LÁSZLÓ	A szentírástudomány eredményei és az „egyszerű” hívő — — — — — 505
KOSZTOLÁNYI ISTVÁN	Jézus saját szavainak kérdése — — — — — 507
SURÁNYI DEZSŐ	Természeti jelenségek az ókori Palesztinában — — 515
TÓTFALUSY ISTVÁN	Szentírástudományunk egy szótár tükrében — — — 522
GOJÁK JÁNOS	A dialógus teológiája és alapvető gyakorlati vonatkozásai — — — — — 528
KÓHEGYI GYULA	Régi templomkapu (grafika) — — — — — 534
TÓTH JUDIT	Dicséretetek (vers) — — — — — 535
HEGYI BÉLA	Egy szecessziós drámánkról (Remsey György: A boldogok szigete) — — — — — 536
RÁBA GYÖRGY	Regény, Kétszólamú ének, Az én kalandja, Visszfény, Láthatatlan (versek) — — — — — 542
SZARKA GÉZA	Tornádó (elbeszélés) — — — — — 543
SINKA ISTVÁN	Bűnre vágyó angyal (vers) — — — — — 546
IZES MIHÁLY	Ezt láttam, A tél fegyelme, Mindenkori forradalom, Ők az erősek (versek) — — — — — 550
MEZEI MÁRIA	Bujdosó lány (5. rész) — — — — — 551

DOKUMENTUM

Babits Mihály, Supka Géza, Szabó Lőrinc, Kassák Lajos és Németh László levele Raffaelli Rafaela irgalmas nővérhez — — — — — 547

NAPLÓ

Dankó László: Szentév és ökumenizmus — 561; *Siki Géza:* Párbeszéd a hitről — 563; *D. I.:* Fiatal képzőművészek — 565; *Nádas Péter:* a Kaposvári „Ördögök” — 567; *Hegyi Béla:* Illés Endre Tamási Áron színjátékairól — 572; *R. L.:* Új lemezekről — 573; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 575; *A Vigilia hírei és a Tájékozódás* c. rovatunk a hátsó belső borítón.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 188-098, 185-414. Postacím: 1364. Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda. Budapest, V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 11,80 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 12.— Ft. Előfizetés: egy évre: 140.— Ft. félévre: 70.— Ft. negyedévre: 35.— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

A SZENTÍRÁSTUDOMÁNY EREDMÉNYEI ÉS AZ „EGYSZERŰ” HIVÓ

Sokszor halljuk papoktól is a panaszt: minden inog alattunk, amit a teológián tanultunk, az ma már mind nem igaz. Hogyan magyarázhatom híveimnek a bibliát, amikor egészen más az értelme, mint amit eddig vallottam... (A pátriárkákról szóló elbeszélések nem történeti leírások. Illés és Elizeus próféta történetében legendás elemek is vannak. A pásztorokról szóló elbeszélés Jézus születésénél teológiai kifejtés és nem történet. Jézus sírját nem őrizték katonák stb.) Ezek az aggodalmak és panaszok mindenképpen a szentírástudomány félreismeréséből származnak. Azonfelül pánikhangulat teremtí őket; ez pedig mindig félreismeri az igazságot, mert ilyen hangulatban nem lehet tisztán látni.

A biblia megértésének két útja van: az egyik a szentírástudományé, amit a szaktudósok járnak. Ők is csak egy részét teszik meg az útnak. Sok probléma számukra is homályos marad. A bibliatudomány feladata megtanítani arra, hogy a bibliát ne mai szövegnek tekintsük, hanem ismerjük meg történeti költőiségeit, ismerjük meg azt a kort, amelyben íródott, továbbá azokat a műfajokat, amelyek segítségével a szent írók kifejezték gondolataikat. Így ír erről a *Divino afflante Spiritu* kezdetű körlevél: „A magyarázóknak lélekben vissza kell térnie a távoli évszázadokhoz, és a történelem, régiségtan, néprajz és más tudományok segítségével pontosan meg kell határozni, hogy e régi kor írói milyen irodalmi formákat alkalmaztak és használtak... A magyarázó előzetesen nem tudja rögtön megállapítani, melyek ezek a beszédformák, hanem csak a régi keleti írók szorgalmas tanulmányozásának segítségével.”

Tudnunk kell azonban, hogy mindezek birtokában még nem értettük meg a biblia szövegét. A biblikus teológia feladata, hogy Isten üzenetét közel hozza számunkra, mai nyelven fejezze ki a régi szöveg jelentését. Ez tehát a teológusok és szaktudósok feladata.

Számunkra sokkal fontosabb kérdés, hogy van-e más módja is a megértésnek, s mindezen tudományok nélkül is hozzáfoghatunk-e a szentírás olvasásához. A felelet nagyon is egyértelmű és biztató: a legegyszerűbben hívó is megértheti Isten üzenetét a szentírásból, s minden aggodalom nélkül olvashatja azt. Hogyan?

I. BELEÉLJÜK MAGUNKAT A SZÖVEGBE. Bármilyen régi időből származó szöveg megértésének előfeltétele az, hogy beleéljük magunkat a szövegbe, annak gondolatvilágába, s ebben az esetben nincs szükségünk semmiféle filozófiai ismeretre, a műfajkutatás eredményeire, történelemre vagy irodalmi ismeretekre egyszerűen azért, mert közvetlen kapcsolatunk lesz az adott szöveggel. Természetes azonban, hogy a szövegnek ezzel a közvetlen megértésével bizonyos ismerethiányok járnak majd együtt. Az egyszerű olvasásból sok mindent nem értünk meg. Viszont a szöveg központi gondolatának megértéséhez nem csupán ezeknek a hiányoknak a leküzdésével juthatunk el. A központi gondolatot — a szöveg mondanivalóját — ugyanis állandóan birtokoljuk. A részletkérdések pedig az állandó olvasással egyre jobban tisztulnak, egyre jobban megértjük ezeket is.

II. AZ EGYHÁZ KÖZÖSSÉGE ÉS A LITURGIA. A szentírás olvasásakor a hívó az élő hagyomány birtokában van. A biblia közvetlen megértése annál könnyebb, minél inkább benne él az ember abban az élő hagyományban, amely ezen a szövegen alapul. Annak az egyháznak vagyunk ugyanis tagjai, amely az Isten élő szavára épül, belőle táplálkozik, az istentiszteletnél ebből olvas föl és a bibliát tartja szent könyvének kezdetétől fogva. A hívó, aki ennek az egyháznak élő tagja, eleve helyesen érti a bibliát, mert benne él az egyház hagyományában. Nem véletlen, hogy az Isten házában összegyűlt közösség a biblia olvasásának igazi közege. Az élő hagyomány birtokában lehetetlen, hogy rosszul értsük az Isten szavát.

III. A BIBLIA EGÉSZÉNEK ÉRTELME. Mivel az egyház élő tagjai vagyunk, a biblia egészének értelmét birtokoljuk és ennek tudatában vagyunk, amikor olvassuk. A bibliatudomány más módon közelíti meg ezt az értelmet. Egyes

részleteket vizsgál és tisztáz, majd ezeket összeilleszti és így akar eljutni az egészhez. Nehéz és aprólékos munkával kimutatja a tudós például azt, hogy a Pentateuchusban Ábrahám története melyik forrásból, vagy milyen hagyományból való. Ezzel azonban még nem tudja, hogy az Ószövetség folyamán hogyan értelmezték újjá ezt az elbeszélést, milyen értelme van a Bölcsesség könyvében, továbbá milyen értelmet kapott Szent Pál teológiájában, és mi lett a végleges értelme az Újszövetség kánonjában. A tudomány megismerési módja töredékes. Ezzel szemben a hívő ember a biblia közvetlen megértése során mindig a bibliai értelem egészénél tart. Nem lépésről lépésre halad a végén elérendő teljes értelem felé, hanem újra és újra elmélyed az Isten szavában mindenkor birtokolt teljes értelemben és mélyebben érti meg azt. Mivel az egyház tagjai vagyunk, már akkor tudjuk, hogy milyen üzenetet kapunk ebből a könyvből, amikor először kezdjük olvasni a szentírást. Ha nem is világosan, de ismerjük az üzenet egészét, ami hozzánk szól a bibliából. Ezt egyre inkább látjuk további olvasásaink során. Így tehát mi az egészből az egész felé haladunk, nem a részből elérendő egész felé.

IV. A BIBLIATUDOMÁNY SEGÍTSÉGE. Az ilyen olvasásnál természetesen sok részletkérdés ismeretlen marad számunkra. Azok az ismeretek, amelyekhez valóban a bibliatudományra lenne szükség. Az evangéliumokkal kapcsolatban például tudjuk, hogy a kezünkben lévő szöveget megelőzte az apostolok és az ősegyház igehirdetése, amely Jézus életéből és tetteiből merítette mondanóját. A jelenleg kezünkben lévő szöveg az evangélisták munkája, akik az apostolok igehirdetéséből — írásos emlékekből és szóhagyományból — állították össze hallgatóinknak megfelelően az evangéliumot. A tudomány megállapítja, hogy egy-egy mondas az evangéliumban nem közvetlenül az Üdvözítőtől származik, hanem az evangélista magyarázatából, aki Jézus ajkára adja azt. Az akkori rabbinista irodalomban találunk erre példát. Ennek a tudásnak a birtokában a szöveg egyáltalán nem kapott új értelmet. Az evangélium mondanivalója, üzenete, Jézus képe ugyanaz maradt, csupán most már jobban látjuk az evangélista munkamódját, pontosabban ismerjük szándékát, amit egy-egy áthelyezéssel vagy kifejtéssel elérni szándékozott. A szentírástudomány csak megérteti velünk, milyen összetett és sokoldalú valóság az, amelyben a mi evangéliumaink születtek. Ugyanakkor tudjuk, hogy Jézus négyféle ábrázolása hiteles. Az evangéliumokban ezt találjuk írva a hívők számára: így kell látni Jézust, ez az igazi Jézus-kép. Tehát lényegében minden úgy maradt, ahogy eddig is értettük.

Nagyon fontos, hogy tisztán lássunk ebben a kérdésben. Valahányszor arról hallunk, hogy egy-egy rész a bibliában nem úgy történeti elbeszélés, ahogy eddig tartottuk, ebből nem az következik, hogy eddig rosszul értettük a bibliát. A bibliatudomány csak a periférián mozog és másodlagos kérdéseket tisztáz számunkra. Ezt szükség esetén nélkülözni is tudjuk, és a szöveg mondanivalójához enélkül is el tudunk jutni. Sohase gondoljuk azt, hogy a modern bibliatudomány eredményei halomra döntötték az eddigi magyarázatokat. Nagyon fontos, hogy el tudjuk választani a másodlagos dolgokat a szöveg igazi mondanivalójától. Számunkra a kettő szorosan összefonódott, mert egészen más a gondolkodásmodunk, más az igazságról alkotott fogalmunk, mint a régi Kelet embereié volt. Amikor a bibliatudomány ezeket felfedi és tisztáz valamit, akkor semmi sem történt az eddigi értelem kárára; a biblia igazi mondanivalójából a tisztázás semmit sem vett el, hanem csak világosabbá tett valamely mozzanatot. Aki elfogulatlanul nyúl a tudomány újabb eredményeihez, az csak hasznot húzhat belőlük a biblia mélyebb megértéséhez.

V. SZÜKSÉGÜNK VAN-E EGYÁLTALÁN A BIBLIATUDOMÁNYRA? Az eddig mondottakból az következik, hogy az egyszerű hívő nagyon jól megérti az Isten szavát a bibliatudomány eredményei nélkül is. Ma azonban azt kell mondanunk, hogy a felelős keresztény élethez hozzátartozik, hogy a hívő hitét komolyan átemelkedje, és a hitével kapcsolatos tudását állandóan fejlessze. Ez olyan követelmény, amelynek szükségességét minden hívő saját maga érzi. Így találja magát újra csak a bibliatudomány előtt, amelynek eredményeit nem hanyagolhatja el teljesen. A mai ember természettudományos és történeti tudata ugyanis annyira kifinomult, hogy a biblia olvasásakor maguktól merülnek föl ezek a problémák, és keressük rájuk a megoldást. Bármennyire is mellékesek ezek a biblia mondanivalójának lényegét illetőleg és bármennyire nem változ-

tatnak annak üzenetén, a mai embert mindaddig nyugtalanítják, amíg tisztán nem lát ezekben a kérdésekben. (Ha pl. tudjuk, hogy Jerikó a honfoglalás idején romokban hevert — amint az archeológia bizonyítja —, akkor nem omolhattak le falai a papok kürtszavára, amint Józsué könyvében leírva találjuk. Tisztázódik a probléma, amikor a szentírástudomány segítségével megtudjuk, hogy Józsué könyve nem történeti dokumentum, hanem irodalmi műfaját a mai hősi eposzhoz hasonlíthatjuk.) Ezekben a kérdésekben segít bennünket a népszerűsítő bibliatudomány, amely közérthetősége és egyszerűsége folytán közelebb vihet a problémák megoldásához. Ide tartoznak a bibliai lexikonok, bevezetések az egyes könyvekhez, a biblia világának ismertetése, különösképpen pedig az irodalmi műfajok kérdésének tisztázása, amit csak a bibliatudománytól várhatunk.

Mindezek azonban nem pótolják számunkra magának a bibliának rendszeres olvasását és átgondolását. Ezek a segédeszközök csupán a biblia kapujáig vezetnek el, nagyon sokszor csak bizonyos peremkérdéseket magyaráznak meg.

Amint látjuk, a bibliatudomány nem ellensége sem hitünknek, sem eddigi ismereteinknek a bibliával kapcsolatban. Ezért nem kell gyanúval és előítélettel fogadni sokszor talán zavarba ejtő állításait sem. Nem a biblia üzenetét kritizálja, hanem mondanivalóját akarja érthetőbbé tenni számunkra.

Felhasznált irodalom: Dom Célestin Charlier: La lecture chrétienne de la Bible. Ed. de Maredsous 1957. — N. Lohfink: Vom Verstehen der Heiligen Schrift. Leipzig — J. Dheilly: Bible et Chrétiens d'aujourd'hui. Desclée 1966. — L. Grollenberg: Comment lire la Bible. Paris—Bruxelles.

KOSZTOLÁNYI ISTVÁN

JÉZUS SAJÁT SZAVAINAK KÉRDÉSE

A II. vatikáni zsinat ezt a kijelentést hozza szentírási konstitúciójában: „Az emberré lett Ige, Jézus Krisztus Isten szavait hirdeti”¹. Jézus tehát Isten üzenetét hozta számunkra, ezért kijelentései mindenkor érdekelték az embereket, és érdekelte őket, miképp hangzottak el eredeti formájukban. Az evangéliumok hozzák ugyan Jézus szavait, azonban kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy ezek a szavak, kijelentések nem felelhetnek meg mindenkor az eredetileg elhangzott szavaknak, mert ha párhuzamosan fordulnak elő több evangéliumban, lényegileg megegyeznek, külsőleg azonban eltérnek egymástól, még fontos dolgokban is. Ez nem magyarázható meg mindig azzal, hogy az Úr Jézus arámul beszélt, az evangéliumok pedig görögül közvetítik az Úr szavait. Így vagyunk, hogy a legnagyobb jelentőségű kijelentésnél maradjunk, az utolsó vacsora szavaival. Máté így hozza: „Vegyétek, egyétek: Ez az én testem... Igyatok ebből mindannyian. Mert ez az én vérem, a szövetség, amelyet sokakért kiontanak a bűnök bocsánatára”². Márknál ezt olvassuk: „Vegyétek. Ez az én testem... Ez az én vérem, a szövetség, amelyet sokakért kiontanak”³. Lukács ezt írja: „Ez az én testem, amelyet értetek adok. Ezt tegyétek az én emlékezetemre... Ez a kehely az Újszövetség az én véremben, melyet értetek kiontok”⁴. Szent Pál a korintusiakkal ezt közli: „Ez az én testem, amelyet értetek adok. Ezt tegyétek az én emlékezetemre. Ez a kehely az Újszövetség az én véremben. Ezt tegyétek, valahányszor isztok belőle, az én emlékezetemre”⁵. Erre azt lehetne mondani, hogy az elhangzott szavakat, főképp abban az izgalmas helyzetben, amelyben volt az Úr tanítványaival, nem jegyezték meg pontosan. Azonban nem állunk jobban akkor sem, ha látott dolgok feljegyzéséről van szó. Gondoljunk csak a keresztfelíratára⁶, amely mindegyik evangélistánál másképp van rögzítve. Ebből a két példából láthatjuk, hogy ugyanazt a dolgot négyen négyféle módon adják vissza. Ez meg is felel az ember természetének és hozzájárul a szent írók szavahihetőségéhez, mert éppen az lenne a baj, ha minden szóról szóra egyeznének.

Ez az eljárás mód nem ütközik a sugalmazás tanába, mert a sugalmazásnál Isten úgy használja eszközül az embert, hogy meghagyja természetét és ennek megfelelő módon vezeti. A sugalmazás az igazságot biztosítja, nem a történetiséget, mert „a történetiségnek az alapja nem a szöveg sugalmazott volta. A sugalmazás egy történeti kijelentést, mely igaz, igaznak mond”⁷. Isten szándéka nem az volt, hogy Jézus életéről és szavairól történeti anyagot adjon, adatokat közöljön, hanem azt akarta, hogy ez úgy jusson el hozzánk, amint azt az egyház életében hirdették, mert csakis így lehet a hit és erkölcs alapja. A szövegnek élnie kell az egyház tanításában, mert élet csak életből fakadhat.

Hogy megérthessük, miért jelennek meg különféle formában az egyes evangéliumokban ugyanazok az események, beszédek vagy kijelentések, idézzük emlékezetünkbe, mit mond az 1964-i *Instructio* az evangéliumok kialakulásáról. Három állomást különböztet meg. Az első az Úr Jézus tanítása, aki tanítványai oktatásában alkalmazkodott a korabeli tanításmódhoz és tanítványaihoz, hogy tanítását megtarthassák emlékezetükben és azzal élni tudjanak. Ebben a fázisban valóban Jézus szavairól (ipsissima verba Jesu) van szó, de az *Instructio*t kiadó bizottság egyáltalán nem állítja, hogy az evangéliumok ennek a fázisnak a feljegyzései lennének. A második állomás a tanítványok munkája, akik Jézus feltámadása után tanúságot tettek Jézusról, életét, tanítását hirdették, de nem tettek mitikus személyé Krisztust, hanem arról a Krisztusról tettek vallomást, akivel együtt éltek, látták tetteit, hallották szavait. A harmadik állomáson az evangélisták az apostolok szóbeli tanítását, mely már állandó jelleget vett fel, amelynek egyes részeit ismeretlen személyek írásban is rögzítették, különleges céllal leírták, és így keletkezett a négy sugalmazott, kánoni evangélium. A rendelkezésükre álló írásbeli, de főképp szóbeli hagyományból kiválogatták azt, ami nekik s híveiknek legjobban megfelelt, írásba fektették. Amikor pedig Jézus tanítását, életét leírták, az egyes dolgokat, eseményeket, kijelentéseket ebbe vagy abba az összefüggésbe helyezték, amint az céljaiknak legjobban megfelelt. Ezért a szentírás-magyarázó feladata, hogy utánajárjon, mit akart az evangélista mondani akkor, amikor ily módon adta vissza az eseményt vagy azt egy bizonyos szövegben elhelyezte⁸. Erről mondja a II. vatikáni zsinat konstitúciója, hogy ez a tény nem mond ellent beszámolójuk igazságának, hisz a dolgok értelmét megőrizve adják azokat vissza⁹. Ez lenne a szerkesztői munka egyik faja, amely egészen természetesnek vehető. De mi van akkor, ha a szerkesztő újramagyarázza Jézus szavait, azokat bizonyos aktuális helyzetre alkalmazza? Ilyen lenne egyesek szerint Máté eljárása, amikor a Lukács-féle első boldogságot: „Boldogok vagytok, ti szegények”¹⁰ így adja vissza: „Boldogok a lelki szegények”¹¹, mások fordítva mondják. Ilyen kibővítésnek fogják fel egyesek Máténál a Miatyánkot, mert Lukács rövidebben hozza. Az *Instructio* nem mond erről semmit sem kifejezetten, de az ilyen szerkesztői eljárást megerősíteni látszik akkor, amikor ezt mondja: „Egyes darabokat kiválasztottak a hagyomány anyagából, másokat összefogtak, ismét másokat az egyház helyzetére való tekintettel magyaráztak”¹². A kutatók véleménye erre vonatkozólag az, hogy a *Comissio* kijelentései még nem elég kifejezettek, hogy az ember állíthassa, hogy az evangélisták ilyen szerkesztői munkát végeztek, de viszont nem állítja az ellenkezőjét sem, és ma a hallgatás is jelentős¹³.

Az első század végén már hivatalos írásban rögzítve voltak Jézus szavai, beszédei, de mellette futott még a szózhagyomány is. Ennek tulajdonítható, hogy vannak Jézusnak oly szavai, kijelentései, melyek nem találhatók az evangéliumokban (agrafon), mint például Szent Pál milétuszi beszédéből ismeretes Jézusmondás: „Nagyobb boldogság adni, mint kapni”¹⁴, vagy a Jelenések könyvében szereplő Jézusmondás: „Lásd, úgy jövök, mint a tolvaj”¹⁵. Ezek a Jézusmondások (logion vagy logia) tovább éltek, többé-kevésbé hűen is, mint ezt az oxyrhynchuszi papiruszban olvashatjuk: „Senki sem próféta hazájában, és az orvos nem gyógyítja ismerősét”¹⁶. Össze is gyűjtötték őket, és ezek alkotják az ún. logion-gyűjteményeket, melyek közül a legismertebb a Tamás-evangélium 114 Úrmondásával. Ezek közt találunk olyanokat, melyek azonosak a kánonikus szöveggel; vannak, melyek eltérnek tőle, de nem ütnék el Jézus gondolatvilágától, tehát aforizmákhoz hasonlítanak, és vannak, melyek eretnek tanítást tartalmaznak. Ilyen logionok a Tamás-evangéliumból: „Jöjjetek hozzám, mert az én igám kellemes és az én uralmam szelíd. Nyugalmat találtok magatoknak”¹⁷, vagy: „Aki közel van hozzám, közel van a tűzhöz, aki távol van tőlem, távol van az

országtól"¹⁸. A Tamás-evangélium logionjain látszik a legjobban az arám színezet, mert a chenoboszki (Nag Hammadi) kopt logionok görög fordítás után készültek, de még a két fordítás után is észrevehető az arám hatás. Ezek az ősi hagyományok élénken éltek még a II. században, sőt tovább élnek a negyedik századig, amikor aztán nagyjából megszűnik az apokrif (szentírásen kívüli) evangéliumok irodalma, melyek hordozói voltak a különféle Jézus-mondásoknak. Ez a hagyomány oly erős volt, hogy még a gnosztikus írók sem tudták magukat függetleníteni ettől. Ezeknek a logionoknak az az értéke, hogy a kánoni evangéliumokkal egy időből származnak. Nem igazolják a Bultmann-féle feltevést, hogy a közösség alkotásai, hanem az őshagyományokból származnak, amelyből egyformán merítettek a kánoni írók, az ősközösség és az eretnek szerzők. Az egyháznak itt döntő szerepe volt, mert amikor megjelentek a különféle Jézus-mondások, életrajzok, akkor elkülönítette őket egymástól, és így alakult ki a négy evangélium, míg a többi az apokrifek közé került, amelyet még akkor sem használtak hivatalosan, ha helyes tanítást adott (Tekla és Pál aktája). Így aztán feledésbe ment sok logion, és ma már nem lehet eldönteni, hogy ténylegesen az Úr mondásai vagy sem.

A szétszórtan lévő Jézus-mondásokat a modern korban gyűjteni kezdték, amelyek közül nem egy került elő egyházatyák írásaiból vagy a liturgiából. Legteljesebben A. Resch gyűjtötte ezeket egybe¹⁹. Könyvének első kiadásában 74 Úr-mondást fogadott el valódinak, míg a második kiadásban csupán 36-ot, de még ezt a számot is csökkentették s mintegy egy tucatot fogadtak el később hiteliesnek.

Komolyabb munka csak a formatörténeti módszer bevezetése és a szerkesztéstörténeti kutatás után vált lehetővé. A formatörténeti módszer alkalmas volt arra, hogy az egyes mondások vagy beszédek elemzésével megállapítsa, mi származhatott Jézustól. A szerkesztéstörténet pedig a meglévő szövegből kiemelte, hogy mi a szerző, a szerkesztő hozzáadása, amint ez Szent János evangéliumában válik feltűnő módon láthatóvá. Csak ezek után az előzetes munkálatok után lehetett alaposabban hozzáfogni a komoly kutatáshoz. Ezt a kutatást lehetővé tette az, hogy nagyobb anyag állt rendelkezésre, mint a régebbieknél, és itt komoly szerep jutott a chenoboszki gnosztikus könyvtár 49 könyvének, mely nagyjából egészen jó állapotban maradt ránk. Jelenleg csak az apokrif evangéliumok számát 46-ra teszik²⁰. De így is csak a legnehezebben lehet megállapítani, hogy valamilyen mondás ténylegesen Jézustól származik, vagy amint nevezik: *ipsissima verba Christi*.

(JÉZUS SAJÁT SZAVAI.) Így csak a legutóbbi időkben merült fel a kérdés, megállapíthatók-e ténylegesen a szentírásban azok a szavak (vox), azok a mondások (verba), amelyek betűről betűre adják vissza Jézus kijelentéseit. Az első, aki ezzel a kérdéssel foglalkozott, Joachim Jeremias *Kennzeichen der ipsisima vox Jesu* címmel. Nyolcoldalas tanulmánya 1953-ban jelent meg a Wikenhauser német biblikus 70-edik születésnapjára készült *Synoptische Studien*-ben. A cikk bevezetőjében felveti a kérdést, vajon meg lehet-e találni Jézus szavait eredeti formájukban, mert az őket tartalmazó evangéliumok a húsvét utáni szemléletben adják Jézus szavait, s így az evangéliumokban inkább kerygmát (igehirdetést) vagy jobban mondva az ősegyház tanítását kell látnunk. E kétség ellenére is hozzájárul a kérdés megoldásához és két kiválasztott szón akarja bemutatni, miképp lehetséges megállapítani, hogy az evangéliumokban találkozhatunk Jézus legsajátosabb kifejezéseivel. Jellemző azonban, hogy mindkét szó arám nyelven maradt bent az evangéliumban.

A négy evangélium egybehangzó tanúsága szerint Jézus az Istent mindig „Atya” névvel szólította meg (egyetlen kivétel Mk 15,34 és a párhuzamos helyek, ahol Eloí az Isten megszólítása). A szinoptikusokban (az első három evangéliumban) kevesebbszer fordul elő, mint János evangéliumában, ahol 115-ször szól Jézus az Istenről, mint Atyjáról²¹. Ennél a megállapításnál már tekintetbe veszi a modern kutatási eredményeket s kimondja, hogy az evangéliumok alkotórészeiben: Mk-ban, Logiákban, Mt sajátjában, Lk sajátjában és János evangéliumában mindenütt megtalálható az Atya megszólítás. Az Atya megszólítás a legtöbb helyen magában áll, minden hozzáadás nélkül. Egyedül Mt 11,25-ben van hozzátéve: ég és föld Ura; Jn 17,11-ben: szent és 17,25-ben: igazságos. A Miatyánk kezdete Lk-nál egyszerűen: Atya²², míg Mt-nál: ki vagy a mennyekben²³, de ez mint a tanítványok imája s nem mint Jézus imája jön számításba.

Jézus az Atyára az arám „Abba” szót használta, amint ez Mk 14,36-ból kitűnik. Az „Abba” megszólításként (vocativus) áll a szövegben. Az „Abba” szó különös jelentősége nemcsak az, hogy az Istent atyaként szólíthatjuk, hanem hogy ezt a gyermek nyelvén tehetjük, mert az arámban az „Abba” jelentése a magyar édesapának vagy még inkább apukának felel meg. Ezzel a közvetlenség jut kifejezésre, mint megállapítják²⁴, amelyben bent van a gyermek szeretettel teljes tisztelete édesapjával szemben²⁵. Hogy ez a megállapítás újszerű, egy francia szentírás-magyarázó könyve mutatja, hogy amikor magyarázni kellene az arám háttérét az evangéliumokban, ehhez a szóhoz még semmit sem fűz az 1930-ban megjelent munka, pedig igen jellegzetes kifejezés²⁶.

A szónak igen nagy hatása volt Szent Pálra. Abból, hogy Krisztus „Abbának” szólította mennyei Atyját, vezeti le, hogy mi Isten fiai és örökösei vagyunk²⁷. Ennek a szónak a horderejét csak a teológiailag képzett Pál tudta értékelni. A zsidók imáikban nem szólították meg sohasem ezzel a szóval Istent. Isten ugyan Atyja volt a zsidóknak, de csak az egész zsidóságnak, nem pedig az egyes embereknek, ezért legfeljebb „Abinut” (mi Atyánkot) mondtak. A zsidó nem is mert volna gondolni arra, hogy oly személyes kapcsolatba kerüljön az Istennel, mint ezt ez a gyermeki kifejezés feltételezi. Az imákban a zsidóságnál sehol sem szerepel ez az „Abba” szó, mint Isten megszólítása, kivéve három szöveget. Ezek közül azonban kettő középkori betoldás, csupán a harmadik érdemel megfontolást, mely 1941-ben került elő s a Kr. e. első századból származik. De ebben tulajdonképpen nem az Istent, hanem a rabbit szólítják így a gyerekek és esőt kérnek tőle. Ő azonban Istenhez intézi a gyerekek kérését. Tehát itt sincs szó Istennek „Abba” szóval való megszólításáról. Csakis Jézus szólította meg így az Istent, és ezzel teljesen új fogalmat adott az embereknek az Istenről. Ez a kifejezés aztán bekerült a liturgiába, de nemcsak az arámul beszélők liturgiájába, hanem a görög közösségek istentiszteletébe is, mégpedig az eredeti arám nyelven. Ez aztán még jobban alátámasztja, hogy ez a szó Jézus ajkáról hangzott el.

A második szó, amelyet Jeremias krisztusi eredetűnek tart, az „amén”. Ez Jézus beszédeinek bevezetésére szolgál és ugyanakkor a beszéd tartalmának, igazságának a megerősítésére is, legtöbbször ebben az alakban: amén legő hűmín (bizony mondom nektek). Jánosnál az „amén” kettőzve fordul elő, ami liturgiai hatásra utal. Az „amén” szó a négy evangélistánál összesen 100-szor fordul elő, az esetek fele Jánosnál található, mert ő kettőzve használja. Annyira jellegzetes Krisztus beszédére, hogy a Jelenések könyve Jézusnak az „Amén” nevet adja²⁸. A megszokott zsidó használatban a szó igenlést, megerősítést jelentett. Az Újszövetségben teljesen új szóhasználatot kell látnunk, amely az evangéliumokban kizárólag Jézus szavaira vonatkozik. Az „amént” felfoghatjuk esküt pótló kifejezésnek, melyet Jézus azért vezetett be, hogy ezzel kikerülje a zsidóknál gyakori esküt, s megfelel a próféták „Úgymond az Isten”, „Így szól az Úr” kijelentéseknek. Egy német tudós tagadja ugyan, hogy esküt akar helyettesíteni az „amén”, de azt hangoztatja, hogy e szóval Jézus kijelentéseit magáénak vallja, amelyek reá vonatkoznak, s így mintegy az egész krisztológiát (Krisztusra vonatkozó tanítást) magukban foglalják; aki pedig ezt megvallja és életével megerősíti, hisz Krisztus megváltó erejében²⁹.

Az „amén” használatában azt vesszük észre két evangélistánál, Máténál és Lukácsnál, mintha húzódnának a használatától, ha Márkkal vetjük egybe őket, és az „amén” helyett más szavakat használnak. Ennek alapján lehetséges, hogy másutt is előfordulhatott, de ezt nem lehet kimutatni, mert a saját anyaghoz tartoznak e helyek. Viszont Jánosnál az „amén” gyakoribb használatát a liturgia hatására lehet visszavezetni, ezért ő nem húzódozott a használatától, amint ezt várni lehetett volna Máté és Lukács eljárása után, pedig ezeknél később írta evangéliumát.

Jeremias azzal indokolja az „amén” jézusi eredetét, hogy Márknál 13-szor fordul elő s mindannyiszor egy-egy logionnal áll kapcsolatban. Ez pedig a legregőbbi időkire utal, mert vagy eszkatalogikus (világ végére vonatkozó) kijelentésekkel van összekötve, vagy pedig Jézusnak a farizeusokkal való vitáiban fordul elő. Példaképpen legyen elég kettő: „Bizony (amén) mondom nektek, hogy minden bűn... bocsánatot nyer. De aki a Szentlelket káromolja, nem nyer bocsánatot, bűne örökre megmarad”³⁰, és: „Ha csak egy pohár vizet ad is nektek valaki inni azért, mert Krisztuséi vagytok, igazán (amén) mondom nektek, meg-

kapjátok érte a jutalmat”³¹. Az első a farizeusokkal folytatott vitából származik, míg a második az eszkatológiával tart kapcsolatot. Ugyanez állapítható meg Máténál is. Ha mármost mérlegeljük azokat a helyeket, ahol Jézus az „amént” használja, megállapíthatjuk, hogy ezek a kijelentések isteni teljhatalommal rendelkező személy kijelentései, aki tudatában van isteni felségének és ez az isteni öntudat kifejezése teszi az „amént” Jézus saját szavává (ipsissima vox Jesu) — állapítja meg Jeremias³².

Ezt a munkát eddig, úgy látszik, még senki sem folytatta, mert pozitíve bebizonyítani, hogy Jézus ajkáról valamelyik szó elhangzott, szinte lehetetlen, legfőképpen valószínűsíteni lehet. Jézustól ugyanis sem írás, sem hitelesített kijelentése nem maradt fenn. Az evangéliumokban megmaradt arám kijelentések talán azért kerülhettek be eredeti nyelvükön, mert Jézus ajkáról tényleg elhangzottak, és valami különös ok foroghatott fenn, hogy az eredeti nyelven maradtak meg. Márk hozzá Jairus leányának feltámasztásánál Jézus szavait: „Talita kum”³³. Ez feltűnhetett a csodánál jelenlévő Péternek, hogy milyen kedvesen szól a kislányhoz, mert a „talita” jelentése bárány³⁴ is, tehát azt mondta neki: „Báránykám, kelj fel!” Ez csenghetett vissza az öreg Péter fülében, és így örököltette meg Márk szavait evangéliumában.

Egy másik szó, mely elhagyta Jézus ajkát, lehetett az „effeta” — nyílt meg³⁵. Mivel ez a szó bekerült a keresztség szertartásába, mutatja, hogy kezdetől fogva nagy tekintélye volt, mert Jézustól származott; más indoka nem lehetett annak, hogy bekerült a keresztségi szertartásba. A „Kéfa” szót János örököltette meg evangéliumában³⁶. A szó jézusi eredetére utal, hogy Pál nyolcszor használja a szót Péter helyett s talán ezzel a használattal akarja Péter elsőségét hangsúlyozni. Jézusi eredetű lehet még a „geenna”, „szátán”, „Beelzebul”, „mamónász” és a 21. zsoltár kezdő szavai. Ezek a szavak minden bizonnyal a húsvét előtti időből származnak s arám formájukban maradtak fenn; egy szó van, mely a húsvét előtti időből való, de görögül maradt meg, amikor Jézus Heródes Antipást „rókának” nevezi³⁷. Ez annyira jellemző megjelölés, hogy csakis Jézustól származhat. (Egyetlenegy szó van, amelyről biztosan meg lehet állapítani, hogy a húsvét utáni időből származik, de ez nem Jézus szájából hangzik el, amikor Júdást „iskariótinak” nevezi a jeruzsálemi ösközösség. A szó az arám „skarjából” származik, amelynek jelentése „hamis, képmutató, áruló”, ebből lett az iskarja: iszkariótész³⁸.

(JÉZUS EREDETI MONDÁSAI.) Jeremiason kívül más nemigen vállalkozott, hogy egyes szavak jézusi eredetét kimutassa, mert ez igen nehéz feladat. Inkább Jézus kijelentéseit, beszédeit próbálják Jézusra visszavinni, amennyiben lefejtik róla mindazt, amit szerkesztői hozzáadásnak tartanak. De erre vonatkozólag áll az a megállapítás, hogy Jézus kijelentéseinek legnagyobb részét pozitíve nemigen lehet bizonyítani. De az újszövetségi írók szavahihetősége minden tekintetben elfogadható. Amikor tehát az evangélisták idéznek egy Jézus-mondást, el lehet fogadni, hogy tőle származik, mert megfelel a mondás Jézus elgondolásának, jellegzetes, eredeti formája van. Így a „Könnyebb a tevének átmenni a tűfokán, mint a gazdagnak Isten országába bejutni”³⁹ mondás megfelel annak az elgondolásnak, amit Jézus a gazdagokkal szemben vallott, és a mondás magán viseli azt a külső formát, hogy Jézusé lehessen⁴⁰.

A mondásoknak eltérő visszaadása nem ütközik a sugalmazásba, és ezt az Instructio nyíltan ki is mondja⁴¹. Megfigyelhető, hogy egészen másképp szerkesztik meg az evangélisták az Úr Jézus beszédeit, mint az elbeszélő részt, és ez egyes szavakban is kifejezésre jut, például a szír-föníciai asszony „Kürie” (uram) szóval illeti Jézust⁴², ami egészen feltűnő, mert az ő szájában ennek a szónak a jelentése nem ugyanaz, mint volt a jeruzsálemi közösség ajkán. Az Izrael szó csak az Úr Jézus beszédeiben, angyal vagy zsidó beszédében fordul elő⁴³.

Ezen az alapon fogott hozzá Schürmann az evangéliumok vizsgálatához, hogy mit lehet az Úr Jézus eredeti mondásának tartani és mit nem. Ő nem egyes szavakat vizsgál, hanem mondásokat, kijelentéseket. Ezért Jézus saját szava (vox ipsissima Jesu) helyett inkább Jézus saját mondásairól (verba ipsissima Jesu) beszélhetünk. Schürmann 1958-ban cikket írt Jézus nyelvéről⁴⁴. Második kiadásban cikke összegyűjtött munkálatai közt jelent meg⁴⁵. Szabályokat próbál felállítani, hogy mik az ismertető jelei Krisztus kijelentéseinek. Hét általános szabályt állít fel, ezeket tovább bontja apróbb részletekre és összesen 42 sajátos-

ságot állapít meg, amiket összefoglalóan így lehet leírni minden részletezés nélkül: E sajátosságok akkor illenek Krisztusra, ha Krisztus titkára, mibenlétere és kinyilatkoztatására vonatkoznak, mert fényt vetnek Krisztus fenségére. Amint istenséget elrejt emberisége, úgy van kijelentéseivel, ezek az emberi beszéd mögé rejtik titkaikat. Legjellegzetesebb ismertetőjegyei: „Én vagyok” (egó eimi), „Emberfia” (hüiosz tú antrópü), „az én igém” (ho logosz mü) formák, mert ezekben a szavakban megnyilvánul Krisztus isteni öntudata. Beszédeit továbbá jellemzi az ünnepélyesség, mely az „eljönnek a napok” (eleuszontai hémerai), „íme” (idü) szavakban jut kifejezésre. Található Jézus beszédeiben a mindennapitól eltérő szóhasználat, mint például Szimon Barjóna. Közléseinek fontosságát hangsúlyozza a „bizony mondom nektek” (amén legó хүмін) szavakkal. Az egész emberi életet beállítja a végre, ezért eszkatologikus kijelentések is vannak benne. Éreztetni isteni hatalmát és ezt szembeállítja az emberi tekinéllyel, ennek jellegzetes szava a „hanem” (alla). E hatalom folyománya, hogy parancsol: „kövess engem” (akolúthei moi), „ki közületek” (tisz ex хүмөн)⁴⁶.

Ha e jellegzetességekkel találkozunk Jézus beszédeiben, ez még nem jelenti azt, hogy ténylegesen Jézus saját kijelentéseiről (ipsissima verba Jesu) van szó, mert ezek a jellegzetességek előfordulhatnak az elbeszélő részben is, például anakolutonok (be nem fejezett mondatok), amik jellemzők Márknál az Úr beszédeire⁴⁷. Az aramaizmusok és semitizmusok sem döntő jellegűek, mert lehetséges, hogy ezekben az esetekben az evangélisták jobban ragaszkodtak az arám forrásokhoz a beszédekben, mint az elbeszélő részekben, így például a „plüsziosz” (gazdag) szó egyformán fordul elő az Úr beszédeiben és az elbeszélő részekben, s hiába tartozik a szó az Úr beszédeinek szókincséhez. Különben ennek a szónak érdekessége az, hogy míg Lukács evangéliumában 11-szer használja, ugyanakkor az általa szerkesztett Apostolok Cselekedeteiben egyszer sem fordul elő⁴⁸. A „hasonló” (homioisz) szót 20-szor használják az evangéliumok, ebből 18 a szinoptikusoknál fordul elő⁴⁹ a példabeszédek bevezetésében. De ezt mégsem tekinthetjük kifejezetten az Úr által használt szónak, mert általános sémi szokás volt, hogy így kezdjék a példabeszédeket. Tehát a megítélésnél nagyon óvatosan kell eljárni, ha meg akarjuk állapítani a kifejezetten jézusi szavakat és kifejezéseket.

Mikor idáig jutott el a kutatás, felemelte szavát Dunstone sheffieldi tanár a Studia Evangelica 1964-i évfolyamában, ahol *Ipsissima verba Christi* címen jelent meg a tanulmánya⁵⁰. Általában véve védelmére kelt az Úr Jézus kijelentéseinek 15 pontban. Az első pontban védelmébe veszi Krisztus jövődöléseit. Majd a továbbiakban utal arra, hogy Krisztus egy-egy kijelentést többször is mondhatott, és így különbözőképpen maradt fenn. Ezt állítja: „Nem szükséges mindig kérdeznünk, vajon Máté vagy Lukács őrizte meg hűen” az eredeti szavakat: mindkettő eredeti lehet”⁵¹. Több megjegyzése inkább Jézus istenségének védelme, mint kijelentéseinek megóvása, mert még Jézus feltámadását is védelmébe veszi, hogy bizonyossá tudja tenni feltámadása utáni kijelentéseit⁵². Ezzel aztán kapcsolatos az is, hogy tiltakozik minden oly betoldás ellen, melyet a racionalisták tesznek Jézus istenségével kapcsolatban⁵³. Arra a vádra, hogy Jézus szavai közt vannak olyanok, melyek a levelekből ismerősek, így válaszol: „Valószínűtlen, hogy Pál előtt ismerős szavak ismeretlenek lettek volna Jézus előtt és nem használhatta azokat”⁵⁴. Így megy végig 15 pontban a racionalisták ellenvetésén, amelyek azt igyekeztek bizonyítani, hogy a Jézusnak tulajdonított szavak inkább a keresztény közösségek szavai, mint Jézus szavai. Végös megállapítása az, hogy sem a forráskritika, sem a formatörténet nem tudja bizonyítani, hogy az Úr Jézus nem mondta e szavakat, és a csodálatos az, hogy az ősegyház mily gondosan tudta megőrizni Jézus szavait, s ezért végeredményben a hit dolga, hogy Jézus szavait halljuk az evangéliumokból.

Mivel az Úr Jézus szavai minden tekintetben mértékadók voltak és tekinéllyel bírtak az apostoli egyházban, amint ezt Pál leveleiből tudjuk⁵⁵, hamar felmerült az igény, hogy rögzítsék őket. Ennek első nehézsége volt, hogy amint már említettük, nem maradt fenn egyetlen sor sem Jézustól, amelyet ő írt volna. Minden róla szóló beszámoló mástól származik, az apostoloktól vagy azok tanítványaitól és ezek a beszámolók is a feltámadás után keletkeztek, sokszor több évtizedes távolságban Jézus halálától. Jézus beszédei különféle megszövegezésben állnak előttünk, egymástól eltérők, s különösen érdekes ebből a szem-

pontból János evangéliuma, mert ez János átelmélkedésében adja vissza Jézus szavait. Ehhez még hozzájárul az is, hogy Jézus arámul mondta el beszédeit, s ezért még akkor is lennének árnyalatbeli különbségek, ha az átültetés hiba nélkül történik, mert a fordításban a szavak értelme megváltozik akaratlanul is⁵⁶.

Mivel Jézus élete Palesztinában zajlott le, itt történt életének rögzítése is szájhagyományban, majd különböző formájú írásokban⁵⁷. Ezek közé tartozhatott talán az ún. Q forrás (állítólagos beszédgyűjtemény), amelyet Máté és Lukács forrásként felhasználtak akkor, amikor a Márktól átvett anyagba hol itt, hol ott majd az egyik, majd a másik részt átvették belőle. Ezzel a rögzítéssel még nem szűnt meg a szájhagyomány, hanem fennmaradt még a későbbi időkben is, amint erre példa az Eggerton papirusz vagy a Tamás-evangélium⁵⁸. Ebben a szájhagyományban nagy szerepet játszhattak az ún. Úr-mondások, mert ezeket a korai egyházi írók idézték, mint ezt Antiochiai Ignác példája (+107) igazolja, aki idézi Jn 3,8-at: „A szél ott fúj, ahol akar... nem tudod, honnan jó és merre megy”⁵⁹, ráadásul fejből idézhette, mert levelei — elítélése után — Rómába való vitele közben keletkeztek, így nemigen vihette magával János evangéliumát. Mármost a vizsgálatnak ki kell terjednie az evangéliumokon kívül a többi új-szövetségi szentkönyvre, az agrafákra, az apokrif irodalomra és a gnosztikus iratokra, amint ezt Schürmann megállapítja⁶⁰.

A kutatás elég sok nehézséggel jár, nincs kialakult módszere. Először is nem ismerjük a zsidók áthagyományozási módszerét, ezen a területen még igen kevés kutatás történt. A rabbik tanítási módszeréhez hasonló lehetett Jézus tanítási módszere is. Jézus elsősorban úgy fogalmazta meg mondanivalóját, hogy azt könnyen meg lehessen jegyezni, ezért felhasználta a ritmust, az ellentétet, a szójátékot, a szellemes megfogalmazást. Ha ezt a módszert ismernők, úgy könnyebb lenne a helyzet Jézus szavainak megállapításánál. A modern kutatók módszere az, hogy igyekeznek arámulra visszafordítani a görög szöveget, miképp hangozhatott Jézus ajkán a mondás, volt-e benne alliteráció, asszonancia, szójáték. Statisztikai módszerrel összeállították az egyes szavak, kifejezések számát, megállapították, miképp oszlanak meg ezek az egész szövegben és Jézus beszédeiben. Megfigyelték a tanítványok oktatását, megnézték, vannak-e benne képszerű paradoxonok, látható-e benne a palesztinai színezet, Ilyen felismerés az, hogy 1 Kor 13,2-ben találjuk Mt 17,20-at, amikor Jézus a hegyet áthelyező hitről beszél. Nem szabad azonban bent lenni olyannak, ami a későbbi palesztinai korból származik. Utána kell nézni, hogy a kutatott dolog megtalálható-e a kettős hagyományban (két evangéliumban) és megtalálható-e a János-evangéliumban, ha változott alakban is⁶¹. Léon-Dufour a formatörténeti módszerrel próbálja megállapítani Jézus szavait, mikor azoknak határozott formáiról szól, amit ezenfelül jellemez az élénkség és tömörség, hogy annál jobban kidomborodjék Jézus személye⁶². A vizsgálatok végeredménye Schürmann szerint az, hogy az evangéliumokban oly nyelvi jelenségekkel találkozunk, amelyek kifejezetten csak Jézus beszédeiben vannak meg⁶³. Összefoglalva az egészet, megállapíthatjuk, hogy kritikailag azokat a szavakat lehet Jézus szavainak tartani, amelyek nem magyarázhatók meg sem a zsidóság gondolatvilágából, sem az őskeresztény igehirdetéséből, és azt is elmondhatjuk, hogy a történeti Krisztus igehirdetését legjobban a farizeusokkal és írástudókkal folytatott vitáiban találhatjuk meg. Ahol eitér Jézus beszéde a zsinagóga gondolkodásmódjától, istenfogalmától, jámborságától, ott a hűsvét előtti Jézus szavai hallhatók⁶⁴.

Ezek alapján például Jézus saját szavainak tarthatjuk Mt 16,17–19-et, jól lehet csak görögül maradt fenn. Ez a három vers tele van először is semitiz-mussal: boldog vagy, Szimon Barjóna, test és vér, egek, Péter (Kéfa), szikla (kéfa), alvilág kapui, mennyek országa, kulcs, oldás-kötés. Másodsor a szerkezete olyan, hogy könnyen meg lehessen jegyezni: három vers, mindegyik vers három részre tagozódik s mindegyik rész két-két elemből áll. Ez még a magyar fordításban is érvényesül, bár nem követi a szórend a görögöt. /// „Boldog vagy, / Simon, Jónás fia, // mert nem a test és a vér / nyilvánította ki ezt neked, // hanem mennyei / Atyám. /// Én is mondom neked, / te Péter vagy // és e sziklán / fogom építeni egyházamat // s az alvilág kapui / nem vesznek erőt rajta. /// Neked adom majd / a mennyek országa kulcsait // és amit megkötsz a földön, / meg lesz kötve a mennyekben is // és amit feloldasz a földön, / fel

lesz oldva a mennyekben is". /// Ebben a mondásban láthatjuk legjobban azt a módszert, amellyel a tanítók fontos mondanivalójukat megfogalmazták, hogy azokat tanítványaik könnyen megjegyezhesék. Ilyen formulázás későbbi korban, idegen területen elképzelhetetlen, s így Mt 16,17–19-ben Jézus saját szavait (ipsissima verba Jesu) hallhatjuk.

Amikor azonban ehhez a megállapításhoz jutunk, tudomásul kell vennünk, hogy ez nem csupán irodalomtörténeti probléma. Minden körülmény közt számolni kell a sugalmazással is, mert a rendelkezésünkre álló szövegek Isten szavát tartalmazzák. A történésznek joga és kötelessége, hogy a szentírás történeti gyökereit keresse, amivel sok kérdésre találhat feleletet, de nem tud mindent kibogozni, mert itt a hittitokkal is szemben áll. A sugalmazás emberi összetevőit megtalálhatja, de Isten működését nem tudja feltárni⁶⁵.

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy ha Isten számára megfelelő forma volt az evangéliumokban az egyes evangélisták személyén keresztül megjelenő Krisztus és annak szavai úgy, amint azt leírták. Legyen nekünk is elég ez, mert könnyen lehetséges, hogy annyira megyünk a kritikában, hogy elvetjük Krisztus többi szavát és nem marad az egész evangéliumból több egy-két szónál, s így a kinyilatkoztatás írásbeli része megszűnik számunkra. Azt sem szabad megtenni, hogy kettős igazságot vélek benne felfedezni, egyet a magam számára az emberi észre támaszkodva, és egy másikat a többi ember számára, aki hinni köteles, mert még idáig nem jutott el. Csak egyféle igazság van, ezért a püspökök kötelessége, hogy a könyvek és tudományos írások felett cenzúrát gyakoroljanak, hogy a hitet megvédjék, amint ezt az *Instructio* követeli⁶⁶.

Felhasznált irodalom: 1. Dei verbum, 4. — 2. Mt 26,26–28. — 3. Mk 14,22–24. — 4. Lk 22,19–20. — 5. 1 Kor 11,24–25. — 6. Mt 27,37; Mk 15,26; Lk 23,38; Jn 19,19. — 7. Fitzmeyer: Die Wahrheit der Evangelien. Stuttgart. 1966. 33. old. — 8. *Instructio de historica Evangeliorum veritate*. Acta Apostolicae Sedis 56. 1964. VI–IX. — 9. Sancta Mater Ecclesia. 1964. 19. — 10. Lk 6,20. — 11. Mt 5,3. — 12. *Instructio*, IX. — 13. Fitzmeyer: Id. m. 32–33 old. — 14. ApCsel 20,35. — 15. Jel 16,15. — 16. Kosztolányi: Így szeretett az Isten. Bp. 1944. 12. old. — 17. 41. logion. — 18. 53. logion. — 19. Resch: Auszerkanon. Schriftfragmente. 1906. — 20. Michl: Evangelien-Lexikon für Theologie und Kirche. 1959². 3. k. 1217–33. — 21. M. G. Gomez: El idioma del Nuevo Testamento. Burgos. 1971. 118. old. — 22. Lk 11,2–4. — 23. Mt 6,9–13. — 24. Rienecker: Sprachlicher Schlüssel. Neumünster. 1938. 412 old. — 25. Grob: Einführung in das Markus-Evangelium. Zürich-Stuttgart. 1965. 241. old. — 26. Joüon: L'Évangile de N.–S. Jésus-Christ. Paris. 1930. 265. old. — 27. Gal 4,6; Róm 8,15. — 28. Jel 3,14. — 29. Schlier: „amén”: Kittel: Theologisches Wörterbuch zum N. T. 1923. I. Stuttgart. 341–342. old. — 30. Mk 3,28. — 31. Mk 9,41. — 32. Jeremias: Id. m. 92–93. old. — 33. Mk 5,41. — 34. Zorell: Lexicon Hebraicum et Aramaicum V. T. 1954. Roma. 264. old. — 35. Mk 7,34. — 36. Jn 1,42. — 37. Lk 13,32. — 38. Biblica. 1954. 404–405. old. — 39. Mt 10,25. — 40. Trilling: Frage zur Geschichtlichkeit Jesu. 1967. Düsseldorf. 43. old. — 41. *Instructio*, IX. — 42. Mk 7,28. — 43. Schürmann: Die Sprache des Christus. Biblische Zeitschrift. 1958. 54–84 old. — 44. U. o. — 45. Traditionsgeschichtliche Untersuchungen zu den synoptischen Evangelien. 1963. Düsseldorf. 83–103. old. — 46. U. o. 106–107 old. — 47. Mk 4,15. 31.; 6,8; 10,29; 12,38; 14,49. — 48. Gomez: Id. m. 121. old. — 49. U. o. 58. old. — 50. U. o. 58. old. — 51. U. o. 58. old. — 52. U. o. 58. old. — 53. U. o. 59. old. — 54. U. o. 60. old. — 55. 1 Tessz 4,15; 1 Kor 7,10. 12, 25; 9,14; 11,23. — 56. Läßle: Die Entstehung der Bibel. 1969. München. 78–79. old. — 57. Lk 1,1–2. — 58. Feime-Behm-Kümmel: Einleitung in das N. T. 1970. Heidelberg. 36–40 old. — 59. Meinertz: Einleitung in das N. T. 1950. Paderborn. 160–161 old. — 60. Schürmann: Id. m. 107. old. — 61. Neuhäusler: Herren Worte, Lexikon für Theologie und Kirche. 1960². I. k. 271–272. — 62. Robert-Feuillet: Introduction à la Bible. II. 1959. Tournai. 296–320. old. — 63. Schürmann: Id. m. 83. old. — 64. Läßle: Id. m. 82–84. old. — 65. U. o. 84. old. — 66. *Instructio*, XV. Ennek körvonalazása csak legújabbban történt VI. Pál által 1975. márc. 7-én jóváhagyott dekrétumban.

TERMÉSZETI JELENSÉGEK AZ ÓKORI PALESZTINÁBAN

Földrendgések. Sem Egyiptomban, sem a Szinai-félszigeten vagy Palesztina földjén nincsenek (és a legutóbbi 6000 évben nem is voltak) működő tűzhányók. A hegyek rendülése mégis a leghatározottabban vulkánt juttat az eszünkbe (1). Ez azért nem zárja ki, hogy a zsidók — közvetlen tapasztalat útján — ne ismerték volna a jelenséget: „Mert a hegyek eltávoznak, és a halmok megrendülnek (Ézs 54, 10 és Jer 4, 24)... minden fal a földre hull” (Ez 38, 20). Súlyosabb földrendgés esetén a föld megnyílik (7—8-as erősségű): „Megnyílt a föld (Zsolt 106, 17)... elnyelé őket... sátraikkal, és minden marháikkal egyetemben” (4 Móz 16, 31—32 és 5 Móz 11, 6). Az áldozatok temetetlenül hevernek az utcákon (Ézs 5, 25); Kr. e. 30-ban — Heródes uralkodásának 7. évében — 10 ezer ember vesztette életét Palesztinában (Jos.: A zsid. tört. XV. 5, 2).

Rendkívül érdekes a 46. zsoltár egyik részlete, mely minden bizonnyal a Kréta közelében egykor működő Szantorin tűzhányó bronzkori katasztrófája után íródott (Kr. e. 1500-ban volt): „Azért nem félünk, ha eltávoznék is a föld, ha hegyek omlának is a tenger közepébe. Zúghatnak, tajtékozhatnak hullámai...” (Zsolt 46, 3—4). Vagyis a zsoltárszerző említi a földrendgésen kívül a tengerrengést és a szökőárt is. Tekintetbe véve mármost, hogy a Szantorin összeomlásával járó dühöngést minden kétséget kizáróan hallani lehetett Egyiptomban is, Palesztina földjén is, a 100 kilométer magas füstfelhőt pedig Egyiptom földközi-tengeri partjainál látni is lehetett, nem elképzelhetetlen, hogy a zsoltár szerzője valóban a Szantorinra utalt. Hogy így volt-e, nem-e, arról természetesen lehet vitatkozni — fejezi be fejtegetését Hédervári Péter kiváló vulkanológus (2).

Talán még egy adat alátámasztja előbbi feltételezésünket. Ámos próféta könyve így kezdődik: „Ámos beszédei a judai Uzziás (Kr. e. 785—734) és az izraeli II. Jeroboám (Kr. e. 785—745) királyok idején, két évvel a nagy földrendgés előtt (Ám 1, 1 és Jos.: A zsid. háb. IX. 10, 4). Ha Ámos szerinti időben valóban erős földrendgés pusztított Palesztinában, akkor az azt is jelenti, hogy a földrendgés elől (Krétáról) menekült filiszteusok a föníciai partokon sem találtak szilárdabb talajú hazát; ugyanis 400 évvel korábban, Kr. e. 1200 táján érkeztek ide (Ám 9, 7). Kr. e. 1500 körül (Galanopoulos szerint), Ámos idején földrendgés pusztított Palesztinában, mint 1926. június 26-án, mikor hatalmas erejű földrendgés komoly károkat okozott Kréta szigetén, ugyanakkor tetemes anyagi károk keletkeztek Palesztinában is.

Ismételten hivatkozhatunk Hédervári véleményére, viszont az alább ismertetett részleteket még a közeli (ti. Palesztinához közeli) vulkánok tényét is feltételezik, de ennek végleges eldöntésére nem is vállalkozva, hadd álljon a Zsoltárok könyve bizonyosságul (Zsolt 18, 3—18). Megrendült a föld, a hegyek alapjai meginogtak (Bir 5, 4—5), füst száll a hegy szájából és emésztő tűz, izzó szén (azaz láva!) folyik belőle („a mi Istenünk megemésztő tűz” — Zsid 12, 29). Sötétség borul a vidékre, az égen sűrű felhők jelennek meg (ti. kitörési felhő, majd perzselő felhő) (Ézs 50, 3), villámok cikáznak és jégeső (talán inkább kőhullás) zúdul a földfelszínre (Zsolt 97, 3—4; 1 Sám 7, 10; Józs 11, 9 és Bir 5, 20). Kapcsolódik ehhez az Exodus 19. fejezetének egyik részlete is, mintegy bevezetője a tízparancsolat kinyilatkoztatásának: Mennydörgés és sűrű felhő veszi körül a hegyet... „Leszállott arra az Úr tűzben és felmegy annak füstje, mint a kemencének füstje; és az egész hegy nagyon reng” (2 Móz 19, 18).

Az Újszövetség három evangélistája részletesen leírja a Jézus halálának idején észlelt természeti jelenségeket, erről semmi érdemlegeset nem említ viszont János evangéliuma (Jn 19, 28—30), csupán a halál tényét regisztrálja. Máté írta le legrészletesebben az észlelt eseményeket a három evangélista közül.

Hogy tényleg földrendgés volt, Máté evangéliuma egyértelműen közli is (Mt 25, 54), amire a százados ezt felelte: „Ez valóban Isten Fia volt”. Ha közeli tűzhányó kitöréséről lett volna szó, annak ma is látható nyomai lennének, ezt

tehát el kell vetni. Viszont, hogy a földrengéssel egyidőben számum tört Jeruzsálemre és az sötétítette el a Napot, nagyon valószínű; tudomásunk szerint ugyanis abban az időben nem volt napfogyatkozás Palesztinában...

Még egy hiteles adatot találunk a bibliában a földrengésekre az Apostolok Cselekedeteiben. Szent Pál második missziós útja során Troászban hajóval Neápolisban kötött ki, innen (valószínűleg) gyalog jutott el Filippibe. Megzavarta a város életét az apostol igehirdetése; római polgár letére megvesszőzték és bebörtönözték társával, Szilással. „Éjfél tájban Pál és Szilas zsoltárokat énekelve dicsérték az Istent, a foglyok meg hallgatták őket. Ekkor hirtelen olyan erős földrengés támadt, hogy még a börtön alapjai is beleremegtek. Az ajtók mind felcsapódtak és mindenkiről leoldódtak a bilincsek” (ApCs 16, 25–27).

Szodoma és Gomorra. E két bibliai város pusztulása, történelmi hitele igen heves vitákat váltott ki a legkülönbözőbb világnézetű szakemberek körében, számosan vitatják, ismét mások ténynek tekintik. Most az utóbbi elképzelés irányából próbálom megközelíteni a természeti katasztrófa problémáját, mégpedig elsősorban a bibliában rendelkezésre álló információk alapján.

A Sziddim völgyében öt város állt szövetségben: Szodoma (vezető), Gomorra, Admáh, Zeboim és Zoár (1 Móz 14, 2). Lót családjával elmenekül a városból, amely a homoszexualitás (1 Móz 19, 5), az önhittség (Ézs 3, 9) és a mérhetetlen önzés (Ez 16, 49) bűnében tobzódott, akárcsak Gomorra. A két város pusztulása iszonyatos: „elsüllyeszté ama városokat, és azt az egész vidéket, és a városok minden lakosait, és a föld növényeit is... tekinte Szodoma és Gomorra felé és az egész környék földje felé; és látá, és imé felszálla a földnek füstje...” (1 Móz 19, 25.28). Lót feleségének a sorsáról is szól az elbeszélés; mivel kíváncsisága felülkerekedett a tiltáson, hátranézett és sóbálványá változott. Ez a motívum a Holt-tenger menti sóbálványoknak a mondai eredetét képezi, mintegy a geológiai képződményeknek népies magyarázata.

Szodoma és Gomorra katasztrófájának tényéhez — úgy hisszük — akkor közelítünk helyes úton, ha a természeti adottságokból adódó lehetőségeket vesszük sorba: 1. vulkánok a vélhető környéken (Sziddim völgye) nem működtek, kénforrások viszont elég gyakoriak, 2. és nincs bizonyíték arra, hogy valami elemi erejű földrengés söpörte volna el a városokat a föld színéről. 3. Viszont nagyon sok bitumenforrás volt és részben van a Holt-tenger mellékén: „A Sziddim völgye pedig tele vala szurokforrásokkal...” (1 Móz 14, 10).

Rendkívül érdekes Josephus kommentárja *A zsidó háborúban* (3). „De érdemes ismertetnem a Holt-tenger természetrajzát is. A tó, amely egészen az arabiai Zoárig húzódik, 580 stadion hosszú, 150 stadion széles. *Partjával határos Sodomitis*, valamikor virágzó és termékeny tartomány... de *mindenestül tűz pusztította el... villám sújtotta és földig égette*... Számos helyen szurok-tömegek buggyanak fel, ott úsznak a vízen és olyan alakúak és olyan nagyok, mintha fejetlen bikák volnának. A tavi munkások megközelítik és megragadják ezeket a tömböket, behúzzák a bárkáikba, s ha megtelik, nem könnyű a szurkot kirakni... Nem csupán a hajóépítésnél használják, hanem gyógyításra is”, sőt Babel tornyának építéséhez szintén használtak bitument (1 Móz 11, 3).

A legvalószínűbb az, hogy egy nagymérvű szurokkitörés beszennyezte e két várost, mielőtt por és egyéb szemét belepte volna, villámoktól tüzet fogott, amely elhamvasztotta Szodomát és Gomorrát. Josephus szerint a Sziddim völgy városai el is süllyedtek a Holt-tengerben, mint írja, az Asphaltitisben; még az akkori elbeszélések szerint látszottak a városok körvonalai a vízben. Tudomásunk szerint azonban eddig semmiféle biztos régészeti adat nincs eme megállapítás alátámasztására, ugyanis akkor lenne a probléma teljesen lezárható, ha egyértelmű tárgyi leletekre akadnának a kutatók.

Meteorológiai események. Csapadékfajták. A lebegő felhőelemek annyira meg nőnek (párakicsapódás), hogy súlyuk legyőzi a levegő ellenállását és akkor a vízcseppek (eső), hókristályok (hó) vagy jégszemek (jégeső) alakjában hullanak a földfelszínre.

Az eső magasabb légrétegekben hó alakjában indul el, de mire a talajra ér, elolvad; a csendes eső réteges esőfelhőkből esik. A záporosó vonuló gomolyos felhőzetből nagy cseppekben hull. *Havazás* is lehet egyenletes vagy záporoszerű, a hópelyhet több hókristály összetapadása hozza létre.

A nyári félév egyes időszakában a talaj igen erősen felmelegszik a napsütéstől. Felette erős felszálló légáramlás keletkezik s gomoly felhők jönnek létre. A meleg levegő sok vízpárát tartalmazhat, így a magasabb levegőrétegekben a felszállás következtében előálló igen bőséges mennyiségű pára kiválást idéz elő. Előbb apró vízcseppek, majd fagyponthoz jutva jégkristályok válnak ki: vegyesfelhő keletkezik. A jégzemeket is tovább lebegtetni az erős felszálló áramlás, szinte úgy dobálja őket, mint a szökőkút vízszugara a rajta táncoló labdát. Mikor a felszálló légáramlás megszűnik, a pusztító jégeső lezuhan a földre. Többnyire keskeny sávokban, pásztaban hull (4).

A kicsapódás és a csapadék hullása a meleg évszakban gyakran nagymértékű villamos jelenség kíséretében történik. Ez a *zivatar*. A levegő erős felszálló áramlása alkalmával létrejövő több millió voltos légköri feszültség egyenlítődik ki. A pozitív és negatív villamosság keletkezése és szétválasztása, amely a feszültséget létrehozza, a cseppeknek és kristályoknak a felszálló áramlatkor történő szétfújása miatt következik be.

A *villámok* hatalmas villamos kisülések, amelyek pályáján izzóvá lesz a levegő a rajta áthaladó nagy erősségű áramtól. A *mennydörgést* a kisülési csatornában megritkuló, majd összezsugoruló levegő tovaterjedő rezgése okozza (5).

A *szivárvány* a felhő lehulló esőcseppein, az égboltnak a Nappal vagy a Holddal szemben levő oldalán mutatkozik. Fénytörés és visszaverődés eredménye. Jelenlétét a csapadék megszűnésének jeleként magyarázzák. Délután a keleti oldalon látható szivárvány mindenestre a nyugati oldal derülését jelenti, ez nálunk többnyire az eső elmúlásának jele. Reggel azonban a nyugati oldalon (ritkábban) látható szivárvány, ez viszont éppen a felvonuló esőzésnek lehet előjele (6).

A levegő vízszintes irányú mozgása során nem szenved gyors hőváltozást, magával viszi származási helyének hőmérsékleti jellegét. Ezért a *szelet* gyakran a hirtelen hőmérséklet-változások és időváltozások okozójának kell tekintennünk annak ellenére, hogy útközben némi változásokat szenved. A légmozgás iránya mindig a nagy légnyomású területről az alacsony légnyomású terület felé tart. A szélirányt arról az égtájról nevezzük el, ahonnan fúj (7).

Jégverés. Nemcsak a hűvös s mérsékelt klímájú, hanem a mediterrán és trópusi területeken is előfordul jégverés; viszont hóesés és fagyok csak nagyon különleges körülmények között következnek be (magas hegyek, sivatagok). A pusztító jégesők igen sötét felhőkből hullanak. Jégeső Egyiptomban (2 Móz 9, 22—25) csak véletlenül fordul elő december és április között. Palesztinában sokkal gyakoribb (Józs 10, 11 és Agg 2, 17), de a zsidókat Góshenben nem érte jégeső (2 Móz 9, 26). A jégeső nagy kárt okoz: elveri a korai kalászosokat (árpa) és a bimbóban álló lenvetést, viszont a búzalevelek kiheverik a sérüléseket (2 Móz 9, 31—32); a szabad természetben a fákat és a füveket (általában a növényeket) is elveri a jég (2 Móz 9, 25), veszélyt jelent az állatokra (2 Móz 9, 22).

Kánaánban a választott népet (Agg 2, 17) és ellenségeit egyaránt sújtja a jégeső; például az Izrael ellen felvonuló hadakat Bethoron és Azéka között szétveri a jégeső (Józs 10, 10).

Hóesés. Palesztina dombos-hegyes vidékein néha havazik, például a galileai Sepphorisban, Názárethben, Jeruzsálemben és Hebronban (1 Makk 13, 22; Jos.: A zsid. háb. I. 16, 2 és IV. 8, 3), mégpedig január és február folyamán. A hóesés elég heves, elérheti rövid idő alatt a 30 cm magasságot is, de általában egy-két nap után elolvad. A Libanon hegységben a csúcsokat még nyáron is hó fedi, nem csoda, hisz 3000 m magas (Jer 18, 14), de hófödte a Hermon hegy-ség legmagasabb pontjai is.

A hó a szentírásban a tisztaság szimbóluma (Zsolt 51, 9; Ézs 1, 18; Lam 4, 7 és Mt 28, 3). Nagyon költői Jób kifejezése: Isten tárházban őrzi a havat, és parancsára hullik a földre (Jób 37, 6 és Zsolt 147, 16), a talaj nedvességtartalmát növeli (Ézs 55, 10).

Vihar. Sűrű felhőkből villámlás és mennydörgés közepett hihetetlen gyorsan nagy mennyiségű eső hullik, gyakran jégeső (2 Móz 9, 23 és 19, 16), a negyvennapos esőre és a vízfőzönre jelen tanulmányban nem térünk ki (1 Móz 7, 12), mikor 150 napra „erőt vett a víz a földön” (1 Móz 7, 24).

Nyáron, az aratás idején szinte törvényszerű (Péld 26, 1), az ima meghallgatásának mintegy a jele (1 Sám 12, 17). Erre egyszerűen a kol szót használták,

amely költői kifejezésekben Jehova szavát jelenti (*Jób* 37, 2—5 és 40, 9; *Zsolt* 29, 3—9), aki a mihart küldi (*Jób* 28, 26). A vihar szimbolizálja az isteni jelenlétet (2 *Móz* 19, 16 és *Jel* 4, 5), egyben az Isten haragját (1 *Sám* 2, 10; 2 *Sám* 22, 14 és *Zsolt* 77, 18).

Különösen szép tartalommal tölti meg a szivárványt a Genézis könyve, az özönvíz végén, *mikor a felhőzet felszakadozott, hatalmas szivárvány íve húzódott át az égen*, ami az Isten szövetségét jelenti a földdel (1 *Móz* 9, 13—14. 16): *vagyis nem lesz többé vízözön!* — és a szivárvány, mint előbb írtuk, általában az elmúló esőzést jelenti.

A zsidók nem definiálták égtájak szerint a szelet, viszont a „modern időkben” már négy uralkodó széljárást emleget a biblia, a négy égtájnak megfelelően (*Jer* 49, 36; *Ez* 37, 9 és *Jel* 7, 1). A szeleket Isten teremtette (*Am* 4, 13), teljes egészében hatalma alatt állnak az elemek: zivatar, égzengés és villámlás, az eső és havazás, ködképződés mind-mind engedelmeskednek (*Zsolt* 78, 26; 107, 25; 135, 7 és 148, 8); a tomboló elemeket Jézus képes volt lecsendesíteni, amikor tanítványaival a Genézreti tavon hajóztak (*Mt* 8, 26; *Mk* 4, 37—41 és *Lk* 8, 23—25).

Az északi, tenger felőli szelek hozzák rendszerint az esőt Palesztinába (1 *Kir* 18, 43—45; *Zsolt* 147, 18 és *Péld* 25, 23), de gyakran a szél pusztító hatású: lerombolja a házakat, eltemeti lakóit (*Jób* 1, 19 és *Mt* 7, 27) és széttöri a hajókat (*Zsolt* 48, 8). Az állandó, heves légmozgás hihetetlen próbára teszi a növényeket, főleg olyan országban, mint Palesztina, ahol gyakori az aszályos év (1 *Móz* 41, 6; *Ézs* 11, 15; *Ez* 19, 12 és *Jn* 4, 8). *Keleti szél* fúj sokszor Egyiptomban, amitől kiaszódik a kalászban a szem (1 *Móz* 41, 23.27), ugyancsak uralkodó széljárás Palesztinában, kiszáritja a szőlőtelepítéseket (*Ez* 17, 7—10), szétvasítja a gyümölcsfák ágait (*Ez* 19, 10—12). A keleti szél száraz és tikkasztó, ezért károsít nagyon, a magával hozott kevés pára is elfogy belőle, mire átzúdul az Arabiai sivatagon (*Hós* 13, 15). A *déli és délkeleti szél* szintén száraz és forró, ez is az Arabiai félsziget felől fúj (*Jób* 37, 16 és *Lk* 12, 55). A *nyugati szél* pedig hűvös (*Ecclus* 43, 20), felfrissíti a vegetációt (*En* 4, 16).

Nem minden esetben káros — még ha nem is hoz esőt — a szél: az özönvíz után elősegítette a föld kiszáradását (1 *Móz* 8, 13—14), a vitorlások szélben gyorsabban mozognak (*ApCs* 24, 40) és a földművesek a cserélelek magvait jobban meg tudják tisztítani a piszoktól, portól, pelyvától (*Zsolt* 1, 4 és 35, 5; *Jób* 21, 18 és *Ézs* 17, 13—14).

Csillagászati adatok. A Napot Jahve teremtette (1 *Móz* 1, 16), megőrzi (*Jer* 31, 35 és *Mt* 5, 45) és tőle függ minden (*Zsolt* 104, 19). Élteti a termést a nap-sugár (5 *Móz* 33, 14 és 2 *Sám* 23, 4). Napi mozgása szabályos a Föld körforgása folytán (*Zsolt* 19, 3—7), amint a napnyugta eljön pontosan, úgy jön el az utolsó napja is az életnek (*Jer* 15, 9; *Am* 8, 9 és *Mik* 3, 6). Szinte ezt a gondolatot adja vissza, erre emlékeztet a pannonthalmi Bencés Apátság quadratúrájának napóráján olvasható felirat *Una vestrum ultima meam* — Egyik órám a végső lesz...

A babilóniaiak Sipparban és Larsában imádták a Napot, az asszírok a năp-istent Shamash-nak, az egyiptomiak Ră-nak nevezték. A zsidóknál is fel-feltűnt a napkultusz (2 *Kir* 21, 5), bálványokat öntöttek (2 *Kir* 23, 5.11 és 16, 3—4; *Hérod.* VII. 54), megcsókolták saját kezüket, mikor meglátták a fényes Napot — régi keleti imádási forma — (*Jób* 31, 26—27).

Ha a Hold egyúttal az ekliptika közelében tartózkodik újhoid idején, napfogyatkozás jön létre. A földfelület egy része a Hold árnyékkúpjába kerül, a Föld napi forgása és a Hold pályaforgása miatt mindig más terület. Vagyis a földárnyék egy sáv mentén átlagosan 35 km/perc sebességgel végigvonul a Föld felületén. A teljes árnyék zónájában (max. 300 km széles) *teljes*, a félárnyéksávban *részleges* (több ezer km széles) napfogyatkozás keletkezik. *Gyűrűs* a napfogyatkozás akkor, ha a Hold árnyékkúpja nem éri el a Földet, mert a Hold földtávolban és a Nap földközélen van.

Józsúé megállította a Napot (*Józs* 10, 12—13): „Állj meg Nap Gibeonban, és Hold az Aijalon völgyében! És megáll a Nap és vesztegle a Hold is...” Ennek a furcsán ható kifejezésnek értelme teljesen egyértelmű egy másik részlet alapján: a két égitest együttáll (*Hab* 3, 11). Arról van szó, hogy Józsúé

tudta, mikor várható a napfogyatkozás; ezt minden bizonnyal környezetében olyan valakitől tudta, aki ismerte az egyiptomiak szellemes csillagászati számításait, esetleg maga Józsué (és ez is elképzelhető) birtokában volt ezeknek a csillagászati ismereteknek. Ismert természeti jelenség Egyiptomban. A fáraót ért tizedik csapás talán napfogyatkozást takar, viszont elhúzódása (3 napig tartott) inkább egy tomboló homokvihar következményeire utal (Ézs 5, 30), sivatagi területeken és azok szomszédságában gyakori (számmum).

A nap mint időegység csillagászati hosszúságára az első adat Bethoronból származik (Ecclus 46, 4), Josephus is azt állítja, hogy a Nap feikelte és nyugta számított egy napnak (Jos.: A zsid. háb. V. 1, 17).

Józsué könyvében esik szó Jásár (Já'shar) könyvéről, de felbukkan még Sámuel 2. (2 Sám 1, 18) és a Királyok 1. (1 Kir 8, 53) könyvében. A versgyűjtemény elbeszélő bevezetéssel kezdődik, mint a 18. és 51. zsoltár, vagy Jób könyvének első három fejezete és a konklúzió (Jób 42, 7—17). 1751-ben napvilágot látott Jásár könyvének fordítása, de mint később kiderült, egy szemtelen hamisítványról van csupán szó (9).

A héber hammanim napbálványt jelent (3 Móz 26, 30; 2 2 Krón 14, 5 és 34, 4). A mészkőoszlopokat (Ézs 17, 9) szent ligetekben (Ézs 17, 8), örökzöld fák alatt (Hós 4, 13) állítják fel. A napkultusz különösen felvirágozott a hanyatlás idején, Manasse (Kr. e. 693—639) és Amon (Kr. e. 639—638) uralkodása alatt Judában. Régészek Megiddóban naposzlopot találtak, ami már önmagában is nagy tudományos szenzáció.

Az ember hamar felismerte, hogy a „Nap járásában” szabályos periodicitás figyelhető meg, a fák és mindenféle tárgy árnyéka máshol van reggel, délben és este. Ennek a tudásnak a birtokában tapasztalati úton napórákat szerkesztettek. Acház, Juda királya (2 Kir 16, 1—2) (Kr. e. 736—721) Babilonból átveszi a konkáv napórát, amelyen feltüntették a fokokat (óra) is (2 Kir 20, 11 és 38, 8), vagyis a zsidók már Heródes előtt használtak kronométert (Hérod II. 109), tehát a Kr. e. VIII. században. Ilyen napóra volt Acház királyi palotájában (Jos.: A zsid. tört. X. 2, 1), az idő múlását az obelisz árnyéka jelezte. A héber má'aloht-ot fordítják napórának, ami ötször szerepel a Királyok könyvében (2 Kir 20, 9—11) és háromszor Ézsaiásnál (Ézs 38, 8).

Éjszaka a Hold uralkodik az égen (1 Móz 1, 16 és Zsolt 136, 9), aminek hávi változásai alkalmasak voltak a naptári dátumok meghatározására, nevezetesen az ünnepek jelzésére (1 Móz 1, 14; Zsolt 104, 19; Ecclus 43, 6—7 és Jos.: A zsid. tört. III. 10, 5). A közel-keleti kultúrkör népei, akikkel a zsidók kapcsolatban voltak, tisztelték a Holdat: Úr városa, ahonnan Ábrahám emigrált (1 Móz 11, 31), Harán, ahol Jákob 20 évet töltött (1 Móz 29, 18,30 és 31, 18). Mikor Ábrahám visszatért Kánaán földjére, olyan szomszédjai voltak, akik imádták a Holdat (1 Móz 35, 4). Az egyiptomiak a sertést a Holdnak szentelték (Hérod. II. 47). Palesztina asszír és babilóni inváziója idején a nép visszatért a Hold-kultuszhoz, a Holdat hatalmas istennőként tisztelték. Ebben az időben kezd Jahveh tiszteletének transzcendentitása ismét naturálissá válni, belekeveredik az egyisten-hitbe a holdimádás: szentélyeket, pogány oszlopokat építenek a Kidron völgyében (2 Kir 21, 3 és 23, 4—5; Jer 7, 18 és 8, 2). A Hold iránti tiszteletnek kinyilvánítási módja volt a kézcsók (Jób 31, 26—27), vagy az égő tömjénáldozat (2 Kir 23, 5). Pogány templomokban gyakran emberi alakot vesz fel a Hold, akárcsak a Nap, ezt oldja fel Jahveh szublimált doktrínája: mindkettőt Izrael Istene teremtetten.

Politikai döntések meghozatalában is figyelembe vették a Hold változását, figyelték az újholdat a babilóni csillagászok (Ézs 47, 13). Az újhold a hónap kezdete, ekkor mutattak be áldozatot a zsidók (4 Móz 28, 11—14 és 10, 10; Zsolt 81, 3), meghatározza a munkák idejét (pl. a gabona eladását) (Ám 8, 5) és ekkor van a meghallgatás ideje is a királyi udvarban (2 Kir 4, 23 és Ez 46, 1.3). Dávid elmenekül, hogy újhold napján elkerülje a királlyal való közös étkezést (1 1 Sám 20,5 és Jud 8, 6). — Sabbath: a hetedik hónap első napján (újhold) szent összejöveteleket tartottak a zsidók, amikor semmiféle munkát sem végeztek (3 Móz 23, 24—25 és 4 4 Móz 29, 1—6).

Az újhold idejét korán ki tudták számítani (1 Sám 20, 20, 5.18), ebben a legnagyobb jártasságot a babilóni asztrológusok árulák el. A Talmud szerint a tanács (sanhedrin) mindig a hónap 30. napján, vagyis az újhold reggelén ült

össze. Az őrsem (csillagász) állása a Jeruzsálem feletti hegyen volt, amikor nyilvánvalóvá vált az újhold tényleges ideje, a tanács kimondta ezt a szót: mekkudash, azaz megszentelt, ez mindig az újhold napja. Az újhold bejelentésének kommunikációs eszköze a tűz volt; az Olajfák hegyén jelzőtüzet gyújtottak, de ez nem mindig égett egyforma fényesen, ezért a hír megerősítésére hírnökök is bejárták a várost.

Csillagok. Hihetetlen sok csillag található az égen (1 Móz 22, 17): *Orion*, *Fiastyúk*, *Göncölszekér*, az *Álattöv* csillagai (Jób 9, 9 és 38, 31–32), az égen lefutó meteoritok (Jud 13), bizonyos csillagpozíciók adatokat (omen) szolgáltatnak (Jos.: A zsid. tört. XIII. 8, 2). Egyiptomban az évet 36 olyan egymásutáni csillag-konstellációra osztották, amelyekben az egyes periódusok 10 nappól álltak. Izraelben Jahve kezeművének tekintették a csillagokat (1 Móz 1, 16 és Zsolt 8, 3), az Ó uralma alatt állnak (Ézs 13, 10 és Jer 31, 35).

A zsidó állam hanyatlása idején feltűnik a csillagok imádása (5 Móz 4, 19 és 2 Kir 17, 16), oltárokat építettek (2 Kir 21, 5 és 23, 5). Nagyon szép, költői leírás meséli el a csillagok harcát Siserével (Bir 5, 20 és Zsolt 13, 9), az isteni erő beavatkozása; megerősíti ezt a feltételezést két másik részlet (Bir 5, 21 és Jos.: A zsid. háb. V. 5, 4), és analóg vele a filizteusok elleni harc égi mozanata is (kövek hullanak, talán meteorithullás) (Józs 10, 10–11 és 1 Sám 7, 10). Ézsaiás beszámol a csillagvizsgálók (asztrológusok) ténykedéséről, akik figyelik az újhold kezdetét és a csillagokat (Ézs 47, 13), de szerepük ennél sokkal nagyobb a pogány vallásokban. Több olvasata van a bibliában: hobere shamayim, máshol a héber és arám 'ashshaphim (Dán 1, 20), 'ashephin (Dán 2, 27) és 'ashephayya (Dán 4, 7 és 5, 7).

A *mágusok*on (óperzsául magav) olyan személyek értendők, akik okkult tudományokat (fekete) műveltek, jóslatokat adtak, természeti jelenségeket magyaráztak. Hérodotosz igen sokat foglalkozott a mágusokkal, mágiával. Az Apostolok Cselekedeteiben Bar-Jesus, mint mágus szerepel (ApCs 13, 6) és Simeon, akit Szamária mágusának neveztek (ApCs 8, 9), sok könyvük van (ApCs 19, 19). A bibliában hartom, akiről Dániel is ír (Dán 1, 20), a fáraó udvarában is dolgoznak (2 Móz 7, 11), magyarázatokat adnak (1 Móz 41, 8 és Dán 2, 20). Mózzessel két mágus szállt szembe: Jannesz és Jembresz (2 Tim 3, 8), akik a zsidó hagyomány szerint szemfényvesztéssel akarták Mózes tetteit lekicsinyíteni (2 Móz 7, 11).

Az Újszövetségben legtöbbször szereplő égitest az Esthajnalcsillag, lényegében a *Vénusz* bolygó. Csillag fog Jákob házából származni (4 Móz 24, 17), a Messiás jelképe (Jel 2, 28 és 22, 16), épp Jézus szimbóluma (2 Pét 1, 19). Van a Vénusznak pejoratív jelképtartalma is, Babilón királya leesik az égről, mint a „hajnal fia, aki népeken taposott” — rendkívül érzéketlen részlet a babilóniaiak ellen írt gúnydalban (Ézs 14, 12). Lucifer attribútuma, de személye a sátánnal csak a III. században azonosult. A költészetnek az ihletet ehhez egyes bibliai részletek parafrázisa adta (Lk 10, 18; Ézs 14, 12; Jel 9, 1 és 12, 7–10).

„Amikor Jézus a judeai Betlehemben megszületett, Heródes király napjainban bölcsek jöttek napkeletről Jeruzsálembe és érdeklődtek: »Hol van a zsidók újszülött királya? Láttuk csillagát napkeleten és eljöttünk, hogy hódoljunk neki.« Ennek hallatára Heródes király megriadt és vele egész Jeruzsálem. Összehívta valamennyi főpapot és a nép írástudóit, s tudokozódott tőlük, hol kell a Messiásnak születnie... Erre Heródes titkon hívatta a bölcseket és pontosan megtudakolta tőlük a csillag feltűnésének idejét... És lám, a csillag, melyet napkeleten láttak, előttük haladt, míg végre meg nem állt a hely fölött, ahol a gyerek volt...” (Mt 2, 1–9).

A biblia nem kevés természeti jelenségének szinte teljesen biztos magyarázatát lehet adni (ilyen pl. Jézus születése), ebben egyrészt a relative „rövid idő”, másrészt a magasfokú csillagászati ismeretek ténye (egykor és ma) és nem utolsósorban a születés körülményeinek pontos leírása segített.

Az első legfontosabb kérdés: mikor volt? — talán túl primitívnek látszik, pedig a megoldás nagyon sokrétű. A pontos kronológiai számítások mutatják, hogy Jézus nem akkor született, mint amitől a mai naptári éveket számoljuk. Ennek az oka, hogy Dionysius Exiguus római apát 533-ban tett javaslata pontatlan volt. Lényege, hogy a keresztény világ ne használja a rómaiak *ab Urbe condita* évszámot, helyette Jézus születését vegyék kiindulásnak. És mert

helytelenül számította ki (és át) az apát a római időszámítást, és rosszul tudta Augustus uralkodásának idejét is, korrekcióra szorul az új naptár Jézus születésének dátuma tekintetében.

Fontos tárgyi adat olvasható Lukácsnál: „Abban az időben Augustus császár rendeletet bocsátott ki, hogy számlálják össze az egész földkerekséget. Ez az első népszámlálás Quiriniusnak, Szíria helytartójának idején történt. Elment mindenki a saját városába, hogy följegyeztesse magát” (Lk 2, 1–3). Quirinius kétszer is volt helytartó, először Kr. e. 8–4 között — így már helyes úton járunk. Szenzációs leletre bukkantak a régészek 1923-ban Törökországban, nevezetesen találtak egy táblát, amely Augustus uralkodása idején végzett népeségösszeírásokat, adókollektálásokat tartalmazta: Kr. e. 28-ban, Kr. e. 8-ban és Kr. u. 14-ben tartottak ilyen felmérést. A két szélső terminust eleve kizárhatjuk, mivel Heródes 14-ben már nem élt (20 éve!), viszont a Kr. e. 28 pedig naptári okok miatt lehetetlen. Így marad a Kr. e. 8–4 közötti időszak...

Sikerült kronológiailag körülhatárolni Jézus születésének legvalószínűbb dátumát, a továbbiakban a csillagászati nehézségek, bizonytalanságok tisztázására kell már csak a figyelmet irányítani. A biblia úgy említi, hogy csillag volt, amely megállt Betlehem felett... ez lehetett tényleg csillag, ezenkívül csillagkép, szupernova, talán bolygó (?), üstökös, meteorit stb. Többen felvetették az üstökös gondolatát, nevezetesen a Halley üstökösét, de az a kínai évkönyvek szerint Kr. e. 11-ben volt látható. Ez időben nem visz előbbre bennünket, és ellene szól az is, hogy az ókori emberek rossz jelnek (omen) tekintették az üstökösöket, tehát ezt a lehetőséget is kizárhatjuk.

Felvetődhet még, hogy honnan érkezhettek a bölcsek (Háromkirályok, bár számuk nem biztos), a legvalószínűbb ország Perzsia. A csillagászati probléma megoldása is ezt valószínűsíti: Perzsiában Zaratusztra vallásában nagy jelentősége van a bolygók tisztelésének. Mindenki láthatta ezt a furcsa „égi jelet”, de a bölcseken kívül senki sem tulajdonított neki jelentőséget. A perzsa papok úgy tudták, hogyha két bolygó találkozik az égen, akkor „tanácskoznak az istenek”. Komputerekkel gyorsan kiszámítható volt, hogy Kr. e. 7. május 29-én a *Jupiter* és a *Saturnus* együttálltak, ami 20 évenként fordul elő; viszont még Kr. e. 7. október 31-én szinte visszafordultak a bolygók és ismét konjunkcióba kerültek. Ilyen jelenséget figyeltek meg a mágusok december 4-én is, ez volt a legszorosabb együttállás; 3-szoros konjunkció 125 évenként csak egyszer lehetséges.

Kr. e. 6. március 6-án ráadásul belépett a *Mars* bolygó — ez 1000 évenként egyszer következik be. Előtte Kr. e. 861–860-ban volt hasonló helyzet, majd ezt figyelte meg Kepler 1603–06. között, a nagy érdem lényegében Kepleré: szerinte Jézus Kr. e. 7–6 között született. Mivel a bolygóknak fontos asztrológiai jelentésük van, a bölcsek ezt ismerték, Kr. e. 7. december 4-e után útra is kelttek, kb. másfél hónap alatt elérhették Jeruzsálemet. A bibliai leírást helyesnek tekintve, Nyugat felől érték el Betlehemet, amikor a keleti égbolton hajnalban már jól látszik a fényes Vénusz bolygó.

A nagy esemény kiemelkedő figyelmet kapott a perzsa asztrológusok körében: Jupiter (istenek királya), a *Saturnus* (a palesztin nép védőcsillaga) és a *Mars* (hadisten); a három bolygó találkozása a Halak csillagképében a nyugati nép (ti. a zsidó) királyának a szimbóluma (10).

Forrásjegyzék: 1. Hédervári P.: A görög Pompei. Bp, 1972. 265. o. — 2. uo. 265. o. — 3. Josephus F.: A zsidó háború. Bp, 1963. 320–21. o. — 4. Bacsó N.: Bevezetés az agrometeorológiába. Bp, 1973. 65–66. o. — 5. uo. 72. o. — 6. uo. 65. o. — 7. uo. 58. o. — 8. Természettudományi Lexikon IV. köt. Bp, 1967. 556. o. — 9. Davies, J. D.: The Westminster dictionary of the Bible. London-New York etc., 1944. 283. o. — 10. Schalk Gy.: Mit láttak a napkeleti bölcsek? Magyar Hírlap 1973. dec. 22. — 11. Josephus F.: A zsidók története. Bp, 1966. — 12. Kriveljov, I. A.: Ásatások a „bibliai” országokban. Bp, 1969. — 13. Plinius, C. S.: Levelek. Bp, 1966. — 14. Rowley, H. H.: The Old Testament and modern study. Oxford, 1961. — 15. Soucek, L.: A betlehemi csillag nyomában. Bratislava, 1973. — 16. Szentiványi R.: A szentírástudomány tankönyve. Bp, 1946. — 17. Thompson, J.: Archeology and the New Testament. Michigan, 1960.

SZENTÍRÁSTUDOMÁNYUNK EGY SZÓTÁR TÜKRÉBEN

Rómában Szabó Ferenc és Nagy Ferenc gondozásában magyar nyelven is megjelent P. Xavier Léon-Dufour világszerte ismert és elismert Biblikus Teológiai Szótára. A magyar szellemi élet történetében egy-egy jelentős fordítás sokszor játszott korszakalkotó szerepet. Erdeme szerint ez a könyv is új korszakot nyithat papok és világi keresztények szentírás-olvasó gyakorlatában, megtermékenyítheti egy egész nemzedék prédikációs és elmélkedő igyekezetét.

A fordítás alapjául szolgáló vocabulaire keletkezésének története — amint az előszóból kiderül — önmagában is harminc évet fog át. De X. Léon-Dufour és hetven szerzőtársa (a szentírástudomány francia nyelvű katolikus művelői) művének háttérébe odakívánczozik az újkori, kritikus bibliakutatás és a katolikus szentírástudomány három évszázados „odi et amo”-jának legalább vázlatos bemutatása.

Nálunk nemigen szokták számon tartani, hogy az újkori történetkritikai kutatás módszerét először katolikusok alkalmazták a szentírástudományra, mégpedig — Trento után — hangsúlyozottan ellenreformációs polemikus szándékkal. Ennek a bátor kezdeményezésnek emléke az oratoriánus Richard Simon nevéhez fűződik. A későbarokk egyházi szemlélet megmerevedése miatt azonban ennek a vállalkozásnak folytatása lehetetlenné vált, s a XVIII. században az új kutatási módszer a nagy ellenfélnek, a minden természetfölöttit elutasító racionalizmusnak fegyvertárába került. A protestáns teológia — eléggé meglepő módon — hamarosan megnyitotta kapuit ez előtt a racionalizmus előtt, s vele együtt elfogadta a bibliakritika új módszereit is. A katolikus egyház az elutasítás és a védekezés álláspontjára helyezkedett. Részben önhibájából, mert rest és féltékeny volt ahhoz, hogy az új módszertani vívmányokat meg a hamarosan föl-sorakozó új adatokat befogadja, földolgozza. Másrészt azonban azért is, mert a bibliakritika egészen szélsőséges indulatok és elfogultságok sodrába került, s miközben a bibliával szemben a kritika szükségességét hangoztatta, saját érzelmi-világnézeti kiindulópontjainak kritikus vizsgálatára nem volt hajlandó. Ki mennyire volt oka a mind tragikusabb elszakadásnak, szembe fordulásnak? Ezt kutatni ma már éppoly reménytelen, mint egy csapat verekedő diáktól megkérdezni, hogy ki kezdte a verekedést. Csakhogy a bibliakritika és a katolikus szentírástudomány meg hasonlításának nemcsak egy-két betört orr, elrepedt nád-rág vallotta kárát. Sokkalta súlyosabb következményei voltak: az, hogy a katolikus teológiai gondolkodás elszakadt az élet valóságától, a racionalista irányba induló bibliakutatás pedig vitatárs nélkül maradt.

Századunkban egészen váratlanul mégis megindult s egyre gyorsuló ütemben ki is bontakozott valamiféle tisztázódás. Egyfelől a kritikus bibliakutatás saját erejéből kiforrt első, legsúlyosabb elfogultságait, és az őszinte igazságkereséstől vezetve olyan eredményekig, a bibliának olyan tisztületéig jutott el, amelyet az egyház már nem érezhet eleve ellenségesnek. Másfelől az egyház kaput nyitott — általában a modern gondolkodás vívmányai és módszertani követelményei előtt.

Ez a kapunyitás nem egyetlen mozdulattal történt, s nem lehetett ment minden zűrzavartól. A modernizmus krízise megrázta a katolikus bibliakutatás lassan kibontakozni készülő reneszánszát is. Századunk első évtizedeiben a katolikus bibliaértelmezés körül minden addiginál nagyobb belső ütközések adódtak. Az „új”, kritikai módszer első katolikus művelőinek tanítása, tudományos eredményei sokáig nem kerülhettek a szélesebb nyilvánosság elé, nem válhattak közvélemény-alakító erővé. De a jeruzsálemi École biblique-ben (J. M. Lagrange körül) s a római Institutum biblicumon fölnevelkedett egy katolikus tudós nemzedék, amely már befogadta a kritikai kutatások eredményeit. Ennek a nemzedéknek a beérkezésekor valósulhatott azután meg a teljes szemléleti átalakulás. Ennek nyitánya a 43-ban kiadott *Divino afflante Spiritu* enciklika, ennek legértetebb hivatalos eredménye a kinyilatkoztatásról szóló zsinati konstitúció.

Hatalmas szakadékok áthidalásáról volt itt szó. A munka sokáig szinte észrevétlenül folyt, jelentős tudósok „életműve” látszólag néhány recenzio a *Revue Biblique*-ben vagy a *Biblica*-ban, a jeruzsálemi, illetőleg a római intézet folyóiratában. A közlemények száma azonban rohamosan nőtt, súlyuk is mind nagyobb lett. Ezek a tudósok kétféle közönségnek írtak: informálni akarták a katolikus teológia képviselőit, a papságot, az egész egyház közvéleményét, és ugyanakkor keresték a dialógus lehetőségét is. Hogy a teológiai gondolkodást mennyire átalakította munkálkodásuk, arról mindenki tud. Azt is érdemes tudnunk, hogy a szentírástudomány felekezeti közí szellemében is komolyan latba esik a szavuk. A negyvenes években még egy-egy protestáns biblikus szakmunka alig hivatkozott katolikus szerzőre: sokszor a legjobb szándékkal sem igen talált volna olyat, akire érdemes lett volna hivatkozni. Azóta a lexikonok és a monográfiák rövidítés-jegyzékében mind több katolikus folyóirat szíglája tűnik föl, tucatnyi tudós neve, személye talált általánosan megbecsülésre. Tisztelettel parancsoló vállalkozások indultak s találtak beteljesedésre: ilyen a Jeruzsálemi Biblia, nem egy katolikus kommentársorozat. Angol nyelvterületen protestáns és katolikus szerzők közös kommentársorozatot adnak ki, a franciáknál megszületett az Újszövetség könyveinek felekezeti fordítása, a biblikus konferenciákon megjelennek, megszólalnak a katolikus szakemberek is, lassan nem is felekezeti hovatartozásuk szerint szakadnak csoportokra a konferenciák résztvevői, hanem a felekezeti határokat átmetszve-feloldva módszerbeli és felfogásbeli kapcsolatok szerint alkotnak táborokat. Ebből látszik, hogy nemcsak néhány kiemelkedő nagyság határokat meghaladó tudományos „sikeréről” van itt szó, hanem valóban egy „százados mulasztás” jóvátételéről.

A magyar katolikus közvélemény mindezeket olyasféleképp veszi tudomásul, mint a mesebeli ember: fél szemmel mosolyogva, fél szemmel könnyeket ejtve. Azoknak a katolikus szentíráskutatóknak alakját, akiket a Nyugat büszkén emleget, nálunk megárménykolja az árulás gyanúja. Az eredményekről szóló beszámolókat pedig az a félelem, hogy talán hasonlítanak némely végzetesen hazug hadijelentéshez, amely a visszavonulást tüntette föl fényes haditettnek, s a végző vereséget próbálta győzelemnek álcázni.

Ennek a bizalmatlanságnak is megvan a maga elegendő oka. A katolikus szentírástudomány szemléletváltozását mi nem követhettük lépésről lépésre, végző tényeket kellett előkészítetlenül tudomásul vennünk. S akkor is úgy, hogy szinte lehetetlen volt az egész átalakulásról, a kibontakozó új szemlélet egész rendszeréről áttekintést nyerni. Akár a megboldogult Szörényi Andor figyelmeztető-polemizáló cikkeiből, előadásaiból, akár egy-egy tovaröppenő hírből, adatból — elszigetelt, önmagukban érthetetlen és szélsőségesnek látszó állásfoglalásokról lehetett hallani. Egy-egy megállapítás rakétaként robbant: káprázott és idegesített. Az „új” szemléletnek elsősorban a negatívumai voltak szembeszökőek. „Már ez sem igaz” — hangozott újra meg újra, fájdalmasan, csúfondárosan. Léon-Dufour *Szótárának* megjelenése Franciaországban is esemény volt. Tizen-négy nyelvre lefordították, ez sem gyakori dolog. De hogy magyar fordításban is megjelent, az épp az előbb bemutatott körülmények miatt különösen nagy jelentőségű. A csak magyar nyelven olvasó közönség végre hozzájutott egy könyvhöz, amelyből a katolikus szentírástudomány „új” szemléletéről megbízható képet alkothat. Nem egy-egy „bikavadító” állítás vagy elnagyolt helyzetjelentés alapján, nem is egy mindent tárgyaló tankönyvszerű földolgozásból, hanem egy olyan műfajú összefoglalásból, amely a tudomány műhelyébe vezet be.

Persze a *szótár* műfajával szemben a magyar olvasó eleve fenntartásokkal él. Hasznos *iskolai* portékaként szoktunk szótárt használni, örülünk, ha minél ritkábban kell utána nyúlnunk. *Segédkönyvet* látunk még a lexikonban is: egy-egy ismeretlen szakkifejezés, név, fogalom magyarázatát várjuk tőle. Ahhoz nemigen szoktunk hozzá, hogy egy szótár *olvasmány* is lehet, mégpedig érdekfeszítő, le alig tehető.

Aki Léon-Dufour *Szótárát* arra akarja használni, hogy a biblia olvasása közben egy-egy nehezen érthető szó értelmét, pontos jelentését tisztázza belőle, az részben csalódni fog, mert a keresett ritka szót meg sem találja benne, részben a másfélezer lapos műnek alig néhány lapját fogja az idők során végigtanulmányozni. Ez a szótár olyan szavakat tárgyal, amelyeket mindnyájan is-

merünk, meg is értünk minden segítség nélkül, de nem ismerjük eléggé a biblia saját világában elfoglalt helyüket, nem látjuk együtt a hozzájuk tapadó emlékeket, azt a rendszertani összefüggést, amiben élnek, és Isten üzenetének hordozójává lettek. Ki nyúlna segédkönyv, szótár, lexikon után, ha az *adomány*, az *ajak*, az *alvás*, az *arc* vagy az *árnyék* szóval találkozunk? Ez a Szótár mind-egyiknek érdekfeszítő cikket szentel. Nem ír viszont az *apokalipszis*, az *alleluja*, az *aposztázia* vagy az *aszkézis* szóról (hogy csak az a betűs példákat említsük), amelyekkel kapcsolatban *várnánk* a támogatását. Ezek a szavak csak a kötet végén, a tárgymutatóban tűnnek föl, ott derül ki, milyen más szócikkekben vetődött rájuk is fény. Ez a várákozásainkat fálnak futtató eljárás önmagában is tanulságos. A Szótár szerkesztői meg akarnak tanítani arra, hogy a biblia valóságos erőterét érzékeljük. Ne egyszerűen a saját kérdéseinkre keressünk választ, hanem bízzuk rá magunkat, engedjük, hogy vezessen, a végén látszik majd meg, mennyire nekünk szólt a tanítása.

„A stílus: maga az ember? — Akkor az anyanyelv: maga a nép” — állapítja meg Ilyés Gyula. A biblia nyelve pedig annak a több mint ezer éves történelmi tapasztalatnak hordozója, annak a népek eszejárását, szíve mozdulását villantja elénk, amelyben Isten megnyilatkozott az egész emberiség előtt. A vízről másként gondolkodik a sivatagi ember, mint a hajós, a tengerész. A békéről a gyöngé, kis nemzet fia, mint a hódító nagyhatalomé. A szónak, a hallásnak egészen sajátos jelentősége támad egy olyan nép körében, amelyet Isten *megszóltított*, s amely Istent láthatatlannak, egyedül szava (vagy küldötteinek szava) által elérhetőnek ismeri. Ha egy költőt igazán meg akarunk ismerni, érteni, igyekszünk áttekinteni azt a nyelvi anyagot, amellyel építkezik. A bányákat (többnyire gyerekkori élményeit), ahonnet szavait fejtette, az emlékeket, amelyek benne egy-egy szóhoz, szókapcsolathoz tapadnak, a rendszert, amelyben a szavak kimondásuk-leírásuk előtt benne élnek, s amelyben teljes értelmet kap egy-egy meglepő rím, hasonlat, metafora. József Attila versindítása: „Mint egy tányér krumplipaprikás, lassan gőzölög lusta, langy estében a piros palás rakás falucska” — önmagában is szép, érdekes. Igazi szépségét az érti, aki tudja, hogy ezt a verset egy örökké éhes ember írta, aki hatalmas szerelmi vallomását, az *Ódát* egy „kedves vacsora melegének” s a sült hús étvágyenyhítő ígéretének említése közé zárta. Drágák, de végre sorra megjelennek s a szakemberek legszűkebb körén túl talán a versolvasó nagyközönség kezébe is eljutnak a nagy költőink szókincsét, nyelvi anyagát bemutató szótárak. Ezekhez hasonlít legjobban Léon-Dufour Szótára, csakhogy ez nem egy költőnek, hanem a bibliának nyelvi világát tárja föl.

Ez a szótár nem segédkönyv, hanem mester, avatott és nagyon gondos barát, akire rábízhatjuk magunkat, s aki ugyanakkor nem maga akarja tiszteletünket kiküzdni, tapsainkat, elismerésünket inkasszálni, hanem a biblia olvasására, igaz értésére nevel. Olvassuk el előlről hátra, hátulról előre, vagy bízzuk rá magunkat az utalásokra, amellyel egyik szócikkből a másikba vezet, s közben lapozzuk föl újra meg újra a bibliát! Ismeretlen részletekre fogunk bukanni benne, amelyeken átsiklottunk tán többször is, de a jelentőségük most világosodik meg előttünk. Vagy nagyon is ismerős mondatok kapnak majd új fényt az olvasás során. Például naponta imádkozzuk Máriaról a Lukács-evangelium szavával: „áldott vagy te az asszonyok között”. Újabb szentírásfordítóink gondosan át is cserélték ezt a szerkezetet, amely szolgai módon tükrözi a héber-arám nyelvű eredetét: „áldottabb vagy te minden asszonynál”. Talán valóban közelebb jutottunk ezzel is a mondat megértéséhez. De olvassuk csak el, amit az *áldott* szóról s vele kapcsolatban erről a máriás idézetről Léon-Dufour Szótára mond! „Aki áldott, az olyan a világban, mint Istennek valami ki nyilatkoztatása; különlegesen *hozzá* tartozik, Jahve áldottja, amint bizonyos lények, Jahve szentjei, neki vannak szentelve. De az Istennek lefoglaló szent jelleg *elválaszt* a profán világtól; az áldás ellenben emberi középpontot és sugárforrást formál abból, akit Isten így kiválaszt. A szent is, az áldott is Isten tulajdona; de a szent inkább megközelíthetetlen nagyságát fejezi ki, az áldott viszont inkább kimeríthetetlen bőkezűségét.”

A Szótár *magyar* szövegét — sajnos — nem találjuk mindig kielégítőnek. (Hiába: nemcsak a biblia nyelve, hanem a biblikus teológia nyelve is sajátos, s a fordítás sokszor nyelvteremtés.) De még így is sajnáljuk nemegyszer, hogy

a biblia szövegeinek újabb magyar fordítói nem tanulmányozhatták még ezt a szótárt, vagy nem használták legalább az eredetijét. Meghökkenően kerülgetjük például a *felebarát* szót, talán mert régiesnek érezzük, vagy mert túlságosan is egyházas ízűvé vált. Legtöbb új fordítónk egyszerűen *embertársat* használ helyette. Így állnak elő olyan jelentéstani képtelenségek, hogy az evangéliumi írástudóval azt kell megkérdőjelezni Jézustól: „Ki az én embertársam?” — ami meglehetősen ostoba kérdés, mert *ezt* csak tudta nem egy írástudó, de bárki jelenlevő. Léon-Dufour Szótárából megtanulhatjuk, hogy a *felebarát* ez idő szerint nélkülözhetetlen szavunk, mert egy egészen sajátos héber előzmény visszaadására való. Eredetije a héberben „etimológiailag azt a gondolatot fejezi ki, hogy valakivel társulunk, valakinek a társaságába kerülünk. Ellentétben a *testvérrel*, akihez természetes szálak fűznek, a felebarát nem tartozik az atyai házhoz; ha a testvér mintegy második énem, a felebarátom más, mint én, olyan más valaki, aki számomra mindig *más* maradhat, de aki testvérré is válhat.” Ennek a szónak a használata azután beszűkült. „Amikor az írástudó megkérdte Jézust: Ki az én felebarátom? — nagyon valószínű, hogy ezt a felebarátot azonosította... Izrael népének egy tagjával. Jézus végérvényesen átalakítja a felebarátról alkotott fogalmat.”

Hogy sokszor egészen váratlan szentírási szövegre vetődik fény egy-egy szócikkből, azt hadd mutassuk be szintén egyetlen példával. Ki lapozná föl a *munka* címszót, hogy a *kenyérszaporításról* szóló bibliai elbeszéléshöz segítséget keressen? Nos, a *munka* szócikk a „Krisztus és a munka” fejezet egyik szakaszában (A munka pozitív értéke) mégis találunk egy *ide* villanó utalást. „Jézus nemcsak... címetek s hasonlatokat kölcsönöz a munka világából: pásztor, szőlőműves, orvos, magvető (és ebben a Jézus Sirák Fianál látható leereszkedésnek árnyéka sem érződik: ott az értelmiségi ember tipikus magatartását láthatjuk, aki a kétkezi munkát szükségesnek tartja, de a korlátait is hangoztatja), Jézus nemcsak úgy mutatja be az apostolságot, mint munkát, aratást vagy halászatot, nemcsak figyelmes azoknak a mesterségével szemben, akiket kiválasztott, hanem egész magatartásával feltételezi a munka világát — a szántóvetőt a mezőn, a háziasszonyt seprűjével, és nem tartja normálisnak azt, ha valaki elássa talentumait anélkül, hogy kamatoztatná. Néha megszorítja a kenyeret — a *kenyér*ben *sütött kenyereket* —, de hangsúlyozza, hogy ezt kivételes esetnek szánja, és az emberre hagyja azt, hogy gondoskodik kenyeréről elkészítéséről és megsütéséről. Pál is... hasonló szellemben mondja, hogy »kerüljék az olyan testvért, aki tétlenségben él« azzal az ürüggyel, hogy a paruzia közel van”. Egy-egy ilyen részlet olvasásakor úgy érezzük magunkat, mintha egy régi s naponta látott képet valaki kivenne a megszokott keretéből, új megvilágításban, új nézőpontból mutatna elénk, s ezzel élővé tenné azt, amit épp a megszokás mármár dekorációvá alacsonyított. Annak is ilyenkor ébredünk tudatára, hogy a szentírástudomány nemcsak azzal lépett közelebb a bibliához, hogy korábban ismeretlen nyelvi, régiségtani, irodalomtörténeti anyagot mozgósított, hanem azzal is, hogy épp a legaktuálisabb tapasztalataink talajáról mert közeledni hozzá.

Talán a legváratlanabb ajándék, hogy Léon-Dufour Szótárának egy-egy jellegtelennek ígérkező szócikke, miközben egy fogalom bibliai jelentését, asszociációs körét feltárja, hangzatos módszertani magyarázatások nélkül, egyszerűen a jónak bizonyult módszerek alkalmazásával: észrevétlenül közelünkbe hozza a formatörténet, a redakciótörténet s a biblikus teológia egész világát. A *hegy*-cikk például vallástörténeti összehasonlítással kezdődik: „A legtöbb vallásban a hegyet — talán magassága és az őt övező titokzatosság miatt — az ég és föld találkozási pontjának tartják. Számos országnak megvan a maga szent hegye, ott teremtették a világot, ott laknak az istenek, onnan jön az üdvösség. A biblia megtartotta ezeket a hiedelmeket, de megtisztította őket: az Ószövetségben a hegy csak egy teremtmény a többi között; ilyenformán Jahve kétségtelenül a »hegyek Istene« (az El-Shaddái kifejezés valószínű értelme), de a síkságoké is. Krisztus óta pedig Sion már nem »a föld köldöke« (Ez 38,12), mert Isten most már nem azt akarja, hogy ezen vagy azon a hegyen, hanem hogy lélekben és igazságban imádják” (Jn 4, 20—24). S ennek a mondatnak gondos magyarázatát megtaláljuk az *igazság* címszó alatt, a megfelelő szövegkörnyezetben; lám, már sodor is magával a Szótár, a kutatás izgalmának és a fölfedezés örömeinek ajándékaival!

De térjünk még vissza a *hegyekhez*! A szócikk „Krisztus és a hegyek” című szakaszából megtudjuk, hogy „Jézus életében a hegyeket a szinoptikusok különbözőképpen nézik (Redaktionsgeschichte!)... Máté számára Galilea hegyei a Megváltó megnyilatkozásának kiváltságos helyei... De az evangélium egyik hegyet sem nevezi meg pontosan, mintha Jézus tanítványa szóba sem állt volna azzal a kísértéssel, hogy tartós sátrát üssön akármelyiken is; csak az emlékeztetnek kellett elevenen maradnia fölsége szemtanúiban, hogy az Írások a szent hegyen teljesedtek be. Jézus nem földi helyhez, hanem saját személyéhez köti üzenetét.”

A példákat s a megközelítési szempontokat szinte korlátlanul szaporíthatnánk. Ízelítőnek elegendő ennyi is. Talán több is kiderül belőlük, mint aminek szemléltetésére szántuk őket. A magyar közvélemény azért is bizalmatlan a szentírástudomány legújabb vívmányaival szemben, mert tisztavág-életűnek gyanítja őket. Ritka és alkalmi értesüléseink túlságosan is gyakran szóltak hangos és fensőbbeséges elméletekről, amelyek aztán néhány éven belül tévesnek bizonyultak. Sokszor hallottunk arról, hogy szenzációs monográfiák egyik napról a másikra elavultak, modernnek hirdetett divatok fölött nagyon hirtelen eljárt az idő. Mi biztosít bennünket arról, hogy az a tudományos álláspont, amellyel épp most ismerkedünk, nem jut elődeink sorsára? Nos, aki bár csak az előbb idézett részleteket is gondosan áttanulmányozza, megnyugodva azt fogja érezni, hogy itt nem elméletek akrobatikája veszi körül, hanem a valóság megbízható talaján lépked. Nem valami pozitívista módon fölhalmozott adattömeg az, amivel szembetalálkozunk. Nagyon gondosan végiggondolt hermeneutikai elvek, formatörténeti stb. megfontolások alkalmazásával lehetett ezt a hatalmas valóságanyagot föltárni, rendszerezni. De a jó módszernél születhetik még jobb, egy formatörténeti megfontolásról kiderülhet, hogy nem mindent magyaráz meg. Az a nyelvi valóság azonban, amelyet a Szótár szerkesztői vállatára fogtak, ezután sem fog mást azzalani, mint ami vallomást ők kicsalogattak belőle. Ezért is szerencsés a szótárforma. A biblikus tudomány majdnem minden *kompéndiuma* ideiglenesebb jellegű volna, szükségszerűen összekeverné a valóságos föltáráseket a munkahipotézis értékű elméletekkel. Itt olyan kaptárba nyúlhatunk, amelyben színméz gyűlt össze. További vizsgálatok, újabb leletek bizonyára kiegészítik majd az itt található adatokat, talán megnyitnak új értelmezési lehetőségeket egy-egy szó mögött, de az itt olvashatókat *tévedésnek* aligha minősítik.

Papok és világiak tiszteletre méltó erőfeszítéssel munkálkodnak ma a biblia meghódításán. Hányszor kérdezik, hogyan volna legjobb megszervezni a munkájukat. S mily megrendítő látni, hogy ennyi keresés, őszinte igyekezet nemegyszer kedvetlenségbe fullad vagy rossz utakra tér, ál-egzakt, áltudományos módszerekbe torkollik. Elrettentő példa az önjelölt bibliakritikusé, aki e sorok írója előtt azt a föltevést igyekezett valószínűnek bizonyítani, hogy a Keresztelő nem sáskát, hanem sóskát evett a pusztában: elvégre egyetlen betű a különbség. A bibliakritikát nem nekünk kell megcsinálnunk, barkácsolva, harmadik műszakban. A bibliában szereplő fogalmak szótárát sem nekünk kell elkészítenünk: harmadkézből kapott fordítások alapján, nyelvtudás, régiségtani ismeretek, a különböző műfaji törvények megbízható áttekintése nélkül. A bibliában előforduló gondolatok fontossági sorrendjét sem állapíthatjuk meg szavak, előfordulási helyek bármily gondos számlálgatásával. Ez a tudósság látszatával tetszelgő igyekezet egy darabig naivság, egy fokon túl már sarlatánság. Végre a kezünkbe vehetünk egy valóban megbízható könyvet, amely a szentírásolvasásunknak is programadója, irányítója lehet, közös földolgozásra is alkalmas (akár egy főiskola egészézés-óráin is). Ha előlvasgatjuk újra meg újra, a bibliaánk lapjainak szélére följegyezhetjük, hol érdemes egyik-másik szócikkének tanulságait észbe vennünk. Fordítva nehezebb az út: egy-egy bibliai mondat vagy perikopa magyarázatához nem föltétlenül találjuk meg azt, amit pedig — elszörva, saját rendje szerint csoportosítva — valahol tartalmaz a Szótár. Azért kell ismerkedni vele, hogy otthonosan kezeljük, s hogy lassanként vérünkbe váljék, amit megír.

Egyébként a felsorolt és bemutatott példákból az is kiviláglik, hogy nem katolikus vagy nem keresztény, esetleg nem-hívó olvasó számára mit jelenthet Léon-Dufour Szótára. Sehol sem lobban benne apologetikus indulat, egyszerűen

fölmutatja a biblia nyelvi tényeit, s milyen megrendítően és minden kétséget kizáró módon kiderül belőle, hogy Izrael népének hite vagy Jézus tanítása, ha beleszövődik is az emberiség vallástörténetébe, mégis egészen sajátos jellegzetességek villannak föl benne. Gondoljunk a *hegyekről* szóló szócikk idézett bevezetésére: a „mitosztalanítást” maga a biblia kezdi el. Távol áll a szótár szerkesztőtől minden olcsó divatoskodás is: a több ezer éves múltat nem próbálják átfesteni, erőszakosan aktualizálni. Épp így lesz szívszorítóan aktuális minden szavuk: ahogy a másik emberben akkor találunk felebarátra, ha mását nem tagadjuk-feledjük, ez a messiás táj, ez az idegen nép is épp akkor bizonyul egy, a mi létünk titkait megnyitó kinyilatkoztatás földjének, hordozójának, ha nem igyekszünk erőnek erejével modernizálni, hanem a maga igaz valóságában ismerjük meg.

A mű után kellene még szólnunk néhány szót az alkotóiról is. Szerkesztője, Xavier Léon-Dufour 1912-ben született Párizsban. Nevét először a Robert-Feuillet szerkesztésében megjelent kompendiumból ismertük meg (Introduction à la Bible I—II., 1959), abban ő írta a szinoptikus evangéliumokról szóló részt. Azután hamarosan találkozhattunk önálló műveivel is: *Les évangiles et l'histoire de Jésus* című monográfiájával, *Études d'Évangile* címen összegyűjtött tanulmányai-val. Nemrég jelent meg a föltámadásról szóló könyve: annak idején bemutatta a Vigilia is. Mostanában rendezte kötetbe a János-evangéliumról írott tanulmányait.

A hetventagú munkatársi gárda bemutatása reménytelen vállalkozás volna. Annyit azonban hadd jegyezzünk meg, hogy nem föltétlenül tudományos „rangjuk” szerint vettek részt a Szótár munkálataiban, hanem — bizonyára — úgy, ahogyan idejük engedte. Az előszóból azt is megtudjuk, hogy a szerkesztő bizottság közös munkával átnézte, többszörösen átfésülte a szócikkeket. Így aztán arra nem alkalmas ez a kötet, hogy a bizottságban részt vevők egyéni arcéle megmutatkozhassék. Aki azonban ismeri például P. Benoit nevét, életművét, két cikkéből is kihallja a hangját. A legnagyobb nevek viselői természetesen saját kutatási területük szócikkeivel szerepelnek: Boismard, Feuillet a jánosi teológia fogalmaival, Cazelles, Grelot az ószövetségi teológia kulcsszavaival, Lyonnet a szentpáli problematikát megvilágító szavak magyarázatával ajándékoz meg bennünket. Tanulságos a közös munka étosza, ennek a hetvenegy tudósnak összehozottsága is. Franciák mindnyájan: nemcsak konferenciákon találkoznak újra meg újra, iskolázottságuk is közös; egészen odáig, hogy elemista korukban s a középiskolában egyformán végigvezették őket az „explication de texte” hagyományos francia útjain.

A kötet födelén embléma látható: a hétpecsétes könyv és a Bárány emblémája. Ez a hagyományos jelkép egészen sajátos jelentést kap ebben a Szótárban. Léon-Dufour és társai Krisztussal magyarázzák az Írást, és az Írás beteljesítőjeként mutatják be a testté lett Igét. „Isten Fia eljött, hogy közöttünk éljen... — írja a Bevezetés — a testté lett Ige maga a megvalósuló kinyilatkoztatás. Megvalósítja a szó és a tett tökéletes egységét: minden szava tett, és minden tette szól hozzánk, hív minket... Benne a legszerényebb földi valóságok is értelmet kapnak, miként az atyák (ti. a pátriárkák) történetének dicsőséges eseményei. Amikor Jézus beteljesíti őket, kinyilatkoztatja igazi jelentésüket.”

Napjaink Krisztus körül zajló vitáiban Jézust — talán túlságosan is — a barthi vagy bultmanni megvilágítás: fehér-feketéjében látjuk. „Provokatorisch nach allen Seiten” — írja róla Küng. Ez a Krisztus-kép bizonyára jobb, igazabb a jellegtelen, semmitmondó elődeinél. De talán mégsem telitalálat. Léon-Dufour Szótárából jó megismerni a Beteljesítő Krisztust, aki nem a tagadás mefisztói igéit mondja ki, hanem az AMEN-t.

A DIALÓGUS TEOLÓGIÁJA ÉS ALAPVETŐ GYAKORLATI VONATKOZÁSAI

A napjainkban népszerű, és talán már egy kicsit elkoptatott kifejezés magyar jelentése párbeszéd. Azt a mindennapi tényt jelöli, hogy két ember kicseréli gondolatait, nézeteit. Tehát valamit ad szellemi kincseiből a másiknak, és el is fogad tőle. Úgy is fogalmazhatunk: a dialógus kölcsönös kinyílás a másik előtt, és a másik értékeinek, javainak befogadása.

Könnyű belátni, hogy nemcsak két ember folytathat egymással párbeszédet, hanem sajátos szellemi értékekkel bíró társaságok is. Például különböző vallási közösségek, különböző felfogással, világnézettel rendelkező csoportok.

Az egyház is sajátos szellemi-lelki kincsekkel, a Krisztustól rábízott evangéliummal rendelkező közösség. Van mit adnia, és megvan benne a szándék, hogy adjon. El is fogadja azt a sokféle segítséget, amit a világ nyújt (EV. 44.). Készen áll tehát a dialógusra. VI. Pál pápa az *Ecclesiam Suam* kezdetű körlevelében ezt így fogalmazza meg: „A szeretetnek ezt a belső készségét, amely arra törekszik, hogy a szeretet külső, fogható ajándékává váljék, hívjuk mi a ma használatos kifejezéssel dialógusnak” (ES. 37). A pápa szavai arra utalnak, hogy a dialógus úgy, ahogyan azt a zsinat egyháza felfogja, több, mint eszmei értékek cseréje. Az egyház tevékenységének ősmintája ugyanis Jézus Krisztus, akiben az Ige testté lett, az Isten emberszeretete, irgalmas jósága megtestesült, cselekedetté vált. Ezért az egyház dialógusa szükségszerűen a tett dialógusa is. Úgy is mondhatjuk: a szolgálat dialógusa. Ezt hívjuk mi tágabb értelemben vett dialógusnak, szemben a párbeszéddel, az eszmék cseréjével, gondolatok tisztázásával, a szoros értelemben vett dialógussal.

I.

A zsinat az egyház és a világ viszonyának tisztázásában, a határok megvonásában azzal tett korszakalkotó lépést, hogy hangsúlyozottan elismerte az evilági, a földi valóságok egyháztól és vallástól független önállóságát (EV. 36). A földi valóságok a maguk sajátosságainak, a maguk természetének megfelelő sajátos értékekkel rendelkeznek. A Teremtőtől kapott igazzal és jóval, a maguk sajátos természetében gyökerező igazzal és jóval. A rendeltetésük, hogy ezzel az igazzal és jóval szolgálják az embert, kibontakoztatva, érvényesítve azt a sajátos természetüknek megfelelő törvények szerint. Az ember feladata ezek megismerése és alkalmazása. Gondoljunk például a természet titkaira és energiáira, amit a természettudományok és a technika, vagy a gyógyítás erőire, melyeket az orvostudomány vizsgál és hasznosít. De gondolhatunk a gazdasági és a társadalmi életre is, hiszen ezek is teremtett valóságok, megvannak a maguk törvényei, értékei, melyeket az ember megismer, alkalmaz, hasznosít.

A zsinat egyháza ünnepélyesen kinyilvánítja, hogy nem szól bele abba, ahogyan ezek a teremtett valóságok a maguk sajátos törvényeit követve értékeiket kibontják és szolgálják az embert. Ezzel mintegy megvonja a maga illetékességének határait.

Ebből következik, hogy az a tevékenység, amely az autonóm, evilági valóságok szférájában történik és az illető valóság sajátos értékeinek megvalósításán fáradozik, maga is ezen szféra sajátos törvényeit követi. Azokat, amelyek a teremtésben gyökereznek, és a teremtettség alapján, az egyháztól függetlenül, köteleznek. Legyen szó akár a tudományokban, a gazdasági életben, a társadalomban, az állami életben, a politikában folyó tevékenységről. Még akkor is áll ez, hogyha keresztény ember végzi azt. Az ember ugyanis az egyházhoz csatlakozás után is megmarad teljes értékű evilági embernek. Azzal, hogy keresztény, nem szakadtak el azok a természetes szálak, azok a jogok és kötelességek, melyek az evilághoz kötik, melyek a világ munkásává teszik. Úgy is fo-

galmazhatunk, hogy a keresztény ember, mint evilág munkása, mint a világ határozmányai között mozgó, tevékenykedő valaki, munkájában a földi valóságok értékrendjét követi.

Amikor a földi, az evilági szféra önállóságát ennyire hangsúlyozzuk, semmiképpen sem azt akarjuk mondani, hogy az abban tevékenykedő ember független Istentől. Nem így van ez, és nem is lehetséges. Hiszen Isten egyetemes uralma az egész világra, annak minden részére és az ember egész tevékenységi körére kiterjed. De nem az egyház közvetítésével, hanem a teremtés révén. Éppen a dolgok, minden valóság teremtett voltából következik, hogy alá vannak vetve Istennek, hogy tőle függenek.

Az eddigiekben azt igyekeztük kimutatni, hogy a hívő ember, aki tagja Isten népe közösségének, az egyháznak — függetlenül ettől — a földi világ határozmányai, törvényei alatt él. Éppen teremtett voltából következően. És az ebből folyó feladatok és köteleességek elsőrendűek. A teremtett valóság értékeinek kibontása, törvényeinek érvényesítése a valóság különböző síkján alapvető követelmény, melyet a teremtő Isten kivétel nélkül minden ember elé állít. Ehhez a feladathoz az egyház közvetlenül nem is járul hozzá, hiszen az egyházi szférán kívül játszódik le, csupán tagjai révén, akik azonban, amikor ebben a feladatkörben tevékenykednek, nem mint az egyház tagjai — azaz nem sajátos egyházi küldetésből — járnak el, hanem mint polgárai ennek a világnak. Az egyház legfeljebb csak ösztökéli tagjait arra a munkára, ami egyébként teremtettségükből következően úgyszólván kötelességük. Így is olvassuk *Az egyház a mai világban* című konstitúciójában: „A zsinat buzdítja a keresztényeket, hogy az evangélium szellemétől vezetve hűségesen igyekezzenek teljesíteni földi feladataikat is, hiszen tagjai mind a két közösségnek” (EV. 43).

A zsinat buzdító szavai mindamellett nagyon is helyénvalóak. Ugyanis szép számmal akadnak keresztények, akik a vallásosságot a templombajárással, böjtöléssel, a napi imák elvégzésével, ha szabad így fogalmazni: a kultikus előírások betartásával azonosítják. Úgy vélik, hogy az élet egyéb szférái, azok, amelyek a vallásos előírások körén — nyugodtan fogalmazhatunk így: a szemükben szakrális körön — kívül esnek, az üdvösség szempontjából közömbösek, nem képezik az isteni számonkérés tárgyát. A vallásosság hamis értelmezése megerősíti őket téves lelkiismeretükben, és elmélyíti a hasadást hitük és mindennapi életük között. Így áll elő az a botrányos helyzet, hogy éppen annak a vallásnak félreértése miatt zárkoznak el a világtól, amelynek legfőbb követelménye, alapítója szándéka szerint: a kilépés a magunk szűk világából, hogy a szolgálatnak, a feladatnak, másoknak éljünk. Az ilyenek elfelejtik: keresztény módon élni azt jelenti, hogy vállaljuk a világ átalakításában, az evilági feladatokban a ránk eső részt — követve a Teremtő akaratát —, hogy így különbbé, emberibbé tegyük ezt a földet, és benne azt a kis világot, amelyben élünk, szolgálva azt a közösséget, amelyhez tartozunk. Ha nem így teszünk, nem kerülhetjük el a szigorú számonkérést. „Az a keresztény, aki elhanyagolja földi feladatait, valójában embertársai iránt való kötelességeit hanyagolja el, sőt éppen az Isten iránt valókat is, és veszélybe dönti örök üdvösségét” (EV. 43).

Evilági kötelezettségeinek a hívő ember ugyan legjobb keresztény lelkiismerete szerint, de mégsem mint az egyház tagja, hanem mint állampolgár, mint az adott társadalom része tesz eleget. Az állampolgári kötelesség teljesítése, a közjó szolgálata és előmozdítása az adott körben, a munkában való helytállás — nem azért kötelessége, mert keresztény, mert vallásos, hanem azért, mert ember, mert alattvaló. Ezt a kötelezettséget a Krisztushoz tartozás csak erősíti. Az ember teremtett voltában gyökerező etikai követelményeket a megtestesült második isteni személy nem függesztette fel, sőt új hangsúllyal a megváltott élet középpontjába helyezte. Nem is annyira szavával, mint egész életével. Az üdvösségre vezető út, amit Ő járt meg előttünk, a feladatvállalás, a munka, a szolgálatteljesítés csalódásokkal, sikertelenségekkel, szenvedésekkel szegélyezett útja. Lényege az életnek, erőinknek, idegrendszerünknek fokozatos elajándékozása — a kötelességteljesítésben, a mindennapi becsületes munkában — másokért: a családjáért, a közösségért — az önfeláldozó szeretet nagy gesztusával. Együtt dolgozva a legkülönbözőbb területeken a más vallásúakkal és a hitetlenekkel.

A földi valóságok önállóságának elvéből következik az is, hogy megítélésük sajátos értékeik és sajátos immanens céljuknak és feladatuknak való

alkalmasság alapján történik. Vagyis aszerint, hogy mennyiben tesznek eleget a természetükből következő törvényeknek, amelyek belső céljuknak megfelelő kibontakozásukat, fejlődésüket megszabják. Ezek a valóságok tehát önmagukért beszélnek, maguk állnak a Teremtő előtt és mindentféle egyházi, vallási „gyámködást” leráznak magukról.

Az elmondottak vonatkoznak a társadalmi struktúra, a gazdasági szisztéma, az államrend, a kultúrák stb. megítélésére is. Ezek is egyháztól független valóságok. Az *egyház a mai világban* című zsinati okmány ezt le is rögzíti az egyház szemszögéből: „Küldetése és természete következtében az egyház nem kötődik az emberi kultúrának semmilyen különleges formájához, és semmilyen politikai, gazdasági vagy társadalmi rendszerhez!” (EV. 42. lásd még 76). Következően egy adott társadalmi vagy gazdasági rend értékelése nem egyházi vagy vallási motívumok alapján történik, hanem aszerint, hogy funkciójában és struktúrájában mennyire felel meg rendeltetésének, mennyire szolgálja a maga sajátos természetének megfelelően az ember javát. Mindebből az következik, hogy a népi demokratikus államrend, a szocialista gazdasági és társadalmi rend elfogadása vagy elutasítása sem vallásos indítékokon múlik, hanem azon, mennyire képes az adott társadalom tagjainak javát szolgálni, milyen mértékben biztosítja a lehetőséget az ember képességeinek kibontakozásához, jogos igényeinek kielégítéséhez.

II.

Megállapítottuk, hogy az egyház nem verseng az evilági társadalommal, nevezetesen az állammal az emberért, hiszen nem veszi el, nem szakítja ki a hívót az adott társadalmi-gazdasági kélepletből, és nem is gyengíti azokat a szálakat, amelyek az embert a teremtés révén ahhoz a valósághoz fűzik. Mindebből következik, hogy mindazt a munkát, erőfeszítést, amit a keresztények az evilág rendjében végeznek — a gazdasági életben, társadalomban, tudományban stb. — valójában nem az egyház nyújtja, hanem a hívő ember, mint a teremtett valóság része, aki ebben a minőségben nem mint az egyház tagja cselekszik, hanem mint az önértékű, öntörvényű autonóm evilági valóságnak egyik láncszeme. És egy gondolattal tovább: amit az egyház, a krisztusi értékek hordozója hívei közvetítésével nyújt, az nem maga a tevékenység, mint ilyen, hanem híveinek az evangéliumban gyökerező odaadása, annak a feladatnak áldozatos vállalása, amely őket mint állampolgárokat, egy adott társadalom tagjait, a teremtés rendje alapján kötelezik.

Az egyház tehát nem azzal segíti a társadalmat, hogy hívei kiveszik részüket az adott társadalom szerkezetéből következő, rájuk eső feladatokból a gazdasági életben, a közigazgatásban, a kulturális életben, a művészetben stb. — hiszen ez embervoltunk miatt kötelez mindenkit —, hanem azzal, hogyha hívei a krisztusi szolgálat és áldozatvállalás szellemében végzik munkájukat. A keresztény embernek, ha a benne élő Krisztus ösztönzésére cselekszik, nem lehet közömbös, hogy hogyan végzi munkáját, hogy milyen az a munkadarab, amely kezéből kikerül, nem lehet közömbös, hogy mennyit pocskókol el munkahelyén, nem lehet közömbös, hogy a hivatali tennivalóit hogyan végzi, hogyan foglalkozik a hozzá forduló gondjaival. Ezért buzdítja a zsinat a keresztényeket arra, hogy: „igyekezzenek a maguk szakterületén igazi jártasságra szert tenni” és „maradiság nélkül eszeljék ki és valósítsák meg az újításokat, mielőtt csak szükséges” (EV. 43).

Az evilág építéséhez, a társadalom és gazdasági élet adott struktúrájának egészséges funkciójához az egyház tehát azzal járul hozzá, hogy hívei a krisztusi áldozatvállalás lelkületével végzik a rájuk eső feladatot: becsületesen, legjobb tudásukat latba vetve. Ez a szolgálat már a dialógus fogalomköréhez tartozik, hiszen az egyház abból ad, ami lényegéhez tartozik.

De még ennél is értékesebb és hasznosabb szolgálattal siet az egyház a társadalom segítségére. Azzal, hogy felragyogtatja azokat az etikai-lelki értékeket, melyekre annak szüksége van. És nem csupán a szavak, hanem a tettek síkján is. Ilyen módon — VI. Pál szavaival élve — „maga az egyház lesz a szó, az üzenet, a dialógus” (ES. 38.).

Az emberi életnek alsóbb síkjához tartozik azon anyagi javak birtoklása, amelyek szebbé, kényelmesebbé teszik az életet. De ez nem elég. Másra is szomjazunk, ami nélkül éppen úgy nem tudunk megenni, mint a szükséges anyagiak nélkül. Ez pedig a társadalmi együttélés humanizálása, a kölcsönös jóakarat légkörének megteremtése, és a legfontosabb: a lét értelmének megtalálása. Hogyha ezek hiányoznak, legyünk bármennyi kincs birtokában, és éljünk bár kivételes jólétben, mégis szegénynek és nyomorultnak érezzük magunkat.

Minden társadalom, a mi társadalmunk is igényli, hogy tagjainak kölcsönös kapcsolata, a világ különböző valóságaihoz való viszonya fokozatosan átnemesedjék. Vagyis hogy ne az erőszak, a harácsolás, a szűk önzés, az alatomosság, a minden áron való érvényesülés vágya vezesse az embereket. Legyenek képesek helytállni a munkában, legyenek képesek önkéntes erőfeszítésre a közös cél érdekében, tartsák tisztelőben, becsüljék meg és segítsék a másikat. Tegyék mindezt öntudattal, gazdag és nemes egyéniségük gyümölcseként.

Ennek az embertípusnak a kiművelését az egyház is elő tudja és elő is kívánja segíteni. Elsősorban persze híveiben, és rajtuk keresztül, az ő közvetítésükkel a társadalom széles rétegeiben. Éspedig olyanformán, hogy a hívek megélik azokat az erényeket, melyekre a társadalomnak szüksége van és ezeket mintegy kisugározzák környezetükre. Ilyenek a személy méltóságának tisztelete, a baráti kötelek ápolása, az összetartozás tudatának kiművelése, a mindennapi feladatok elvégzésének mélyebb motiválása, a becsületesség, a megbízhatóság, az igazságosság. Az ilyen, elsősorban tehát a szociális erények terjesztésével, elmélyítésével kellően nem méltatható szolgálatot tesz az egyház annak a társadalomnak, amelyben él.

Talán még ennél is jelentősebb az életnek a krisztusi meghalás és feltámadás dialektikájában történő megélése. A csalódások, a sikertelenségek, a testi-lelki gyötrelmek vállalása húsvét hajnalának bizonyosságával egybeötvözve. Miközben újból és újból meghalunk a bűnnek, a rossznak, szüntelenül egyesülünk a feltámadt Krisztussal. Ebben a feszültségben és szintézisben teljesedik ki a keresztny ember életében Jézus Krisztus. Így válik élete értelmes teljes életté.

Ilyen módon az egyház egyúttal természetfeletti küldetését is teljesíti. Isten akaratából ugyanis az egyház az üdvösség szakramentális jele, az üdvösség hordozója. Minden kereszténynek és Isten népe egész közösségének az a hivatása, hogy Krisztust közvetítse a világnak, azoknak, akik távol sodródtak tőle. Éspedig önzetlen segítőkészségükkel, áldozatvállalásukkal, krisztusi egyéniségükkel. Ők a hegyen épült város, a tartóba helyezett gyertya, amely világít és meleget ad.

Az egyház és világ dialógusának leggyönyörűbb ága a béke megtartása érdekében végzett közös erőfeszítés. A szebb, emberibb világ építésének elengedhetetlen feltétele a béke. Az egyház Isten akaratából — a megbékélés jele, küldetése a világhoz békeküldetés. A keresztények tudják, a béke Isten legszebb ajándéka, de ugyanakkor minden jóakaratú ember közös műve. Ezért sürgeti őket a zsinat: „fogjatok össze minden igazán békeszerető emberrel a béke kiesdeklése és megvalósítása végett” (EV. 78.).

Az egyház békeszolgálatában abban áll, hogy kertelés nélkül elítéli a háborút, a fegyverkezési versenyt, és az erőszak minden formáját. Hogy fegyveres konfliktusok kirobbanásakor minden tekintélyét, morális erejét latba veti annak érdekében, hogy elnémitse a fegyverek zaját és megrövidítse a háborúval járó gyötrelmeket.

Nagy súlyjal esik latba az a munka, amit az egyház, elsősorban papjai, tanítói révén, az ember megneveléséért végez. Az az erőfeszítés, melyet az agresszív ösztönök, a gyűlölet, a durva önzés, a hatalomvágy megszelídítéséért tesz. Ez a tevékenység, a békére nevelés, a békesség lelkületének kialakítása az egyház papjai hivatásszerű tevékenységének a része. A szívet kell békességessé tenni, hogy elkerülhessük a háborút.

Az egyes ember átnemesítése mellett nyilván alapvető követelmény a béke fenntartása érdekében a nemzetek közötti feszültségek feloldása. Az elnyomás, a gazdasági egyenlőtlenségek, a gyengébb népek kihasználásának, kizsákmányolásának megszüntetése. Tehát egy igazságosabb, emberibb együttélés megteremtése.

És ennek megteremtésében együtt kell haladnia a marxistáknak, ateistáknak, keresztényeknek, tehát minden becsületes embernek, aki felelősséget érez koráért, a jövőért.

A békéért küzdők szervezetei megsokszorozzák az emberi akarat erejét, az emberi szó súlyát. Ebben rejlik a hatásuk. Ezért szorgalmazza a zsinat „az olyan szervezetek létesítését, amelyek a békét mozdítják elő” (EV. 83.). Ezért van helyük az ilyen szervezetekben a keresztényeknek is. Ezért jelentős tényezője a dialógusnak az a békemunka, melyet az egyház képviselői és a keresztények a hazai békeszervezetekben végeznek.

III.

A szorosan vett dialógusra az egyház különböző partnereket hív meg. Az elszakadt keresztény testvéreket, a világ nem Krisztus-hívó nagy vallásait és a hitetleneket. Mi most a magunk helyzetét figyelembe véve az utóbbiakkal folyó dialógust elemezzük, illetve vizsgáljuk meg néhány szempontját.

Mindenekelőtt újból leszögezzük a zsinat szavaival: „Noha az egyház elutasítja az ateizmust, mégis őszintén vallja, hogy minden embernek, a hívőknek is, a nem-hívőknek is együtt kell működniök, hogy helyes módon épüljön a világ, amelyben mindnyájan együtt élnek” (EV. 21). Ezek a szavak világosak, egyértelműek. Visszhangozzák János pápa tanítását, aki nagy körleveleiben, a *Mater et Magistra*-ban és a *Pacem in Terris*-ben sikraszállt a hívők és ateisták együttműködéséért (MM. 252, PT. 157.). Nyilvánvaló, hogy a pluralista világban az ilyen együttműködés elkerülhetetlen. Van azonban ennek az együttműködésnek egy másik, lélektani oldala is. A mindkét lábbal földön járó ember nagyon is jól tudja, hogy az egymáshoz való közeledésnek, egymás megértésének legjobb iskolája az együtt végzett munka. Ma még fel sem tudjuk mérni annak a mindennapi ténynek a következményeit, hogy hívők és hitetlenek, keresztények és marxisták napról napra együtt dolgoznak, és ugyanannak a közös feladatnak a megvalósításán fáradoznak.

A különböző ideológiák, az eltérő világnézettel rendelkezők között az együttélés során létrejöhet és létre is jön a szoros értelemben vett párbeszéd. Különösebb előkészületek nélkül is. Függetlenül attól, hogy milyen szinten történik a párbeszéd, egy a célja. Nevezetesen a két fél őszinte, hátsó gondolatok nélküli eszmecseréje, melyben mindkét fél kapni akar és adni kíván, megérteni és megértetni szeretne, gazdagodni és gazdagítani óhajt. Az erőszak vagy a megfélemlítés légkörében nem lehet dialógusról beszélni. De félreérti a dialógust az is, aki úgy véli, a dialógus annyit jelent, hogy a másikkal egyszerűen elfogadtatjuk a magunk meggyőződését.

Megítélésünk szerint a hívők és ateisták szoros értelemben vett dialógusának értelme a mi körülményeink között az, hogy segít levetni azokat az előítéleteket, amelyeket egymással szemben táplálunk. Nem titok, tele vagyunk előítéletekkel. Sémákban gondolkodunk a másik világnézetéről, hitéről. Persze, nem is nagyon tehetünk róla. Hiszen a békés egymás mellett élés, illetve a békés együttélés valósága társadalmi síkon nem is olyan régi. Meg kell szoknunk a pluralista világot, meg kell tanulnunk élni benne. Ez annyit jelent: tudomásul kell vennünk, hogy velünk együtt olyan emberek is élnek, akiknek felfogása, világnézete eltér a miénktől. És ezek éppen úgy becsületesek, jóindulatúak, mint mi vagyunk. Még akkor is, ha nem értenek meg bennünket és fenntartással fogadnak.

Tudomásul kell vennünk, hogy az ateista, a marxista gyanakvó szemmel néz ránk. Szemében a vallás szertartásai mágikus gyakorlatok, melyek segítségével a való világot, az események menetét kívánjuk befolyásolni. A vallásosság pedig életidegen köldöknézés, ábrándvilágba zárkózás, a gyengék, az életküzdelemben alulmaradtak utolsó menedéke. Az egyház maga a szocializmussal szembenálló erők fellegvára, a szocializmus és kommunizmus elleni harc legfőbb támasza. Gátolja a fejlődést és igyekszik visszafogni a történelem kerekét. Ilyennek látnak bennünket. És ha tárgyilagosak vagyunk, be kell vallanunk, hogy a félreértésekre nagyon sokszor okot adtunk. Híveink magatartása, egyházunk közelmúltja bőven tartalmaz olyan elemeket, melyek az említett ítéletet alátámasztják és a mai napig ébren tartják.

Miután megértettük a másik álláspontját, tisztáztuk, hogy milyennek lát bennünket a másik fél, és miért lát ilyenek, az a feladatunk marad, hogy következetesen és okos megértéssel lépésről lépésre felszámoljuk ezt a hamis egyházképet.

Meg kell értetni a dialógusban, hogy az egyház nem egyenlő azzal a hatalmi konstrukcióval, amelynek tartják, a vallásosság sem életidegen áhitatgyakorlatok egymásutánja. Hogy az egyház képes a ténylegesen adott világ, benne a szocialista világ javát szolgálni. Ehhez persze nem elég csupán a szó. Megértetni elsősorban annyi, mint megmutatni. És ez az egyház számára feladat, és nem is könnyű feladat. Hiszen nem könnyű elszakadni hagyományos formáktól. Neki is időbe és erőfeszítésbe kerül, míg újjá tudja fogalmazni, újjá tudja rendezni kapcsolatát a most uralkodó valósággal. És hogy ez az átalakulás, átértékelés a dolog természete szerint nem lehet egyenletes, az is természetes. Akadnak, akik öntudatlanul is a hagyományosabb formákhoz ragaszkodnak. Még él bennük a társadalmi-politikai befolyással rendelkező egyház. A szolgáló egyház valósága, korunk szekularizált egyházképe a maga távlataiban és mélységeiben nyilván csak idők múltán lesz Isten népének közkinccse. És ez nem is történhet másképpen.

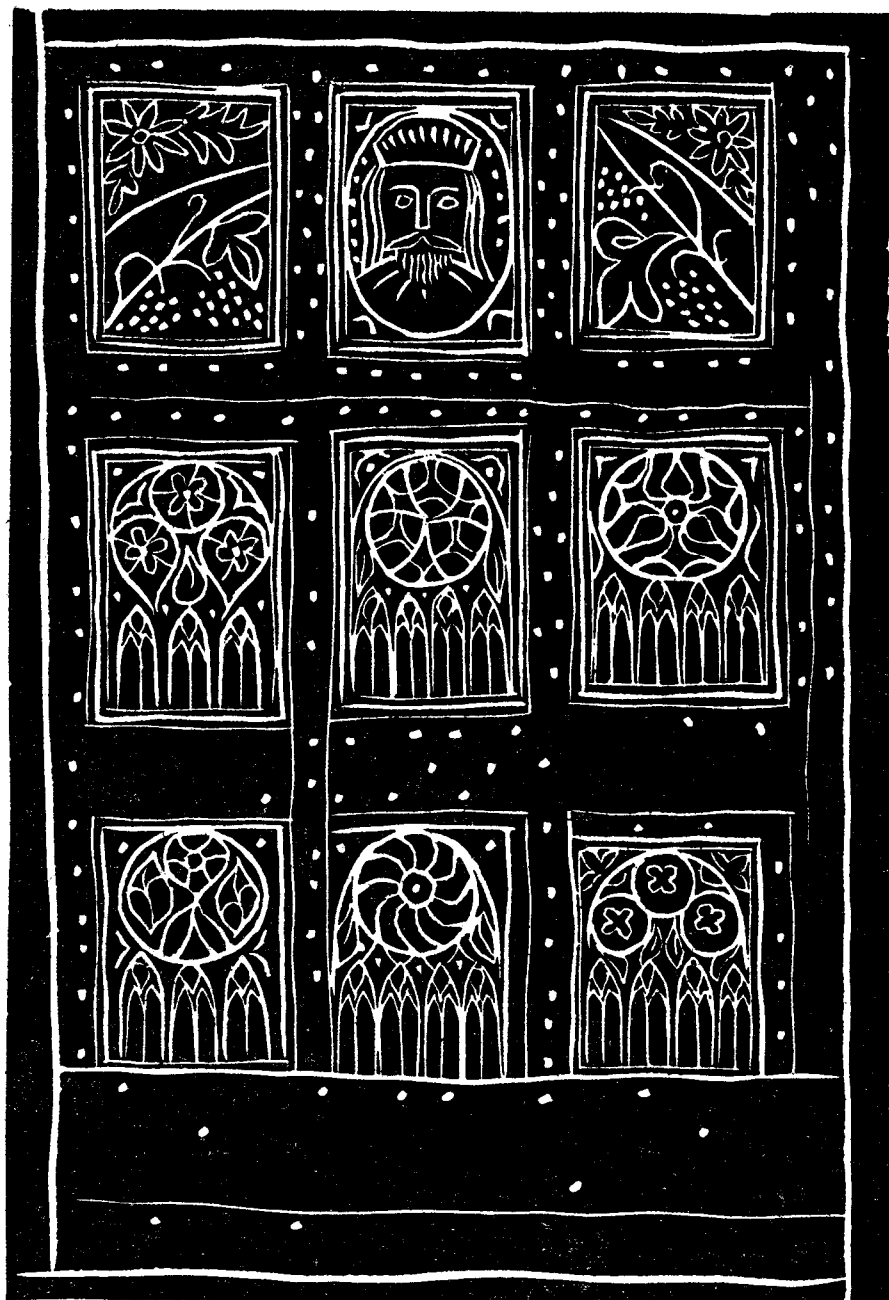
A leghatásosabb az lesz, hogyha az élet tényeivel, a papok és hívek tevékenységével tudjuk bizonyítani, hogy a marxisták elmarasztaló ítélete legalábbis sematikus és egyoldalú, ma már legnagyobbbrészt túlhaladott. Az egyház nem életidegen, nem ellensége a haladásnak. Nem vállalja az ideológiai faltörő kos szerepét a szocializmus ellen. Az a jó dialógus, melyben az élet cáfolja meg a marxistáknak rólunk kialakult elmarasztaló ítéletét.

De az éremnek van egy másik oldala is. Nekünk is revideálni kell azt a sematikus és elmarasztaló képet, amit a marxistákról kialakítottunk. Sokunk számára ma is az „istentelen” foglalta minden rossznak. És nem akarjuk elismerni, hogy az ateista lehet jó, önzetlen, becsületes, áldozatkész ember. Úgy véltük, hogy a kommunisták meg akarnak semmisíteni mindent, ami szép és nemes, hogy az évezredek erkölcsi normák nekik nem számítanak. Kétségtelen, neveltetésünkben gyökerezik ez az egyoldalú kép. De az is igaz, hogy az elmúlt harminc évben akadtak olyan tapasztalatok, melyek táplálhatták bennünk ezt a hamis általánosítást.

Tárgyilagos elemzések segítségével differenciáltabb szemléletre kell szert tennünk. És ebben a kommunisták is segítségünkre lehetnek. Elsősorban azzal, hogy az igazságosságot, a törvényességet, az etikai normákat megtartják és megtartatják, és nem alkalmaznak hátrányos megkülönböztetést a vallásos emberekkel szemben. Segíthetnek azzal is, hogy a vallásról, egyházzal alkotott felfogásukat és gyakorlatukat módosítják legalábbis abban a mértékben, amelyben a vallásos emberek, a magyar egyház egyre nagyobb odaadással vesznek részt a szocialista célok megvalósításában. Úgy véljük, hogy ez a fokozatosán változó magatartás a szocialista társadalomnak is javára válik. Egyrészt azért, mert feloldja a hívekben itt-ott lappangó feszültségeket, és így elősegíti azt a nemzeti egységet, amely féltett kincse népünknek. Másrészt, mert ilyen módon az egyház hagyományos etikai értékei egybeötvöződhetnek a marxista humanizmus eszméivel és szolgálhatják a szocialista, tehát etikus ember kialakítását.

Dolgozatunk a hazai körülményeket tartotta szem előtt. Még ott is, ahol kifejezetten nem utaltunk erre. A dialógus problematikája még ebben a helyzetünk szabta keretben is tágasabb és sokrétűbb annál, mint amit nyújtottunk. Valójában tehát inkább csak néhány szempontot elemeztünk. És nem azt vizsgáltuk, mi a másik fél: mi a marxisták, az ateisták dolga, hanem azt, mit kell nekünk tenni, mik a mi tennivalóink, a mi feladataink.





Kőhegyi Gyula: Régi templom kapu

Dicséretok

HÜLT HELYEK

Dicsérem, ami van és kibékíthetetlen
egyformasággal siratom,
ami kettétört, a tájakat, az eltűnő,
világáfutó arcokat,
hült helyüket.

A valahai árnyék lemaradt,
akár valami cókók, a vonatról.
A sínek mellett áll, tanácstalan.
Amire rásüt a nap, árnyéka van.

Futok a másik parton, eltűnök
városaidban, a tiéd, enyém.
Belétűnök, árnyéktalan.

UGYANAZ

Te meg egyszerre az a régi ház.
Az első év egyöntetű ege,
s egy másik út a földrészek között,
a hóbuckákon. Visszajutás.
Oda, ahol a csillogás csak csillogás.
Ugyanaz ugyanaz.

AZ ELSŐ TÉL

Hová emelt a tél, az a legelső?
Ott nap sültött, mindig mindenhová.
(Minden jelentés összeomlás,
a többié, amelyet kirekeszt.)

De mindig ezt. Milyen fehér volt
a csillogás a várárok jegén.
S minden szó egyértelmű.

Es esőverten is
én voltam az, tépett ruhában,
lélekszakadva is, tudatlanul,
egyszerű lett, én voltam az.

HOMOKVIHAR

De aztán az új és újabb színhelyen
átalakulni, odaveszni.
Az átalakulás
szélörvényében több halált halunk,
akit lecsap és fölránt, szeme-szája
eltömődik a fénnel, s maga is
homokviharrá változik.
A forgószélnek csak a közepe
marad mindig változhatatlan.

MADÁR

Hordom a tegnapi csontot,
a holnapi ráncokat.
Keresgélek, téblábolok,
hogy odajussak, megteremtsem,
amit neked e kettészakadó
vidékre felrakok.

A valamikori világháborús
zokogás mélyéből idecipeltem
egy kislány motyóját,
dobozait, eszméletét.

Körülöttünk a sötéttorkú város
pincéivel és cégtábláival,
s erdő, autótutak, elágazások.

S egy másik élet madár-röpülése,
indián-tánca, tollai.
Kettőnknek kell majd ezt a készülődést
a kettős égbe felhajítani.

EGY SZECESSZIÓS DRÁMÁNKRÓL

REMSEY GYÖRGY: A BOLDOGOK SZIGETE

Szent örületben a költő szeme / Földről az égre,
égből földre villan, / S míg ismeretlen dolgok vázait /
Megtestesíti képzeletje, tolla / A légi semmit állan-
dó alakkal, / Lakhellyel és névvel ruházza fel.

(Shakespeare: Szentivánéji álom)

Remsey Györgynek sorrendben az ötödik drámája *A boldogok szigete*. A *csótányok városa* (1913) a Ferenc József-i Budapest álszent közerkölcsseit, sötét pénzügyi machinációit pellengérezi ki. Megírására az akkoriban nagy port kavart Lukács-féle panamabotrány indította az író. A darab középpontjában Rum Péter építési tanácsnok áll, aki szinte reménytelen harcot folytat a telekspekulánsokkal, a mocsaras talajra városházat építeni akaró bűnszövetkezettel. Palasovszky Ödön, a kiváló színész-rendező és író, a 20-as évek ún. él-színpadainak kísérletező kedvű vezetője, színház-reformátora ibseni méretű drámának tartotta, *A nép ellensége* testvérművének. Az *eszevesztettek* (1916) a világháború közvetlen hatására íródott, az első magyar dráma, mely a háború emberpusztító örülete ellen tiltakozik. A Bolnokay család belső meghasonlásának, széthullásának ábrázolásában tulajdonképpen a világháborús évek magyar társadalmának végzetes sorsa, már-már elkerülhetetlen agóniája tükröződik. Gál Gyula és Hegedüs Gyula, a Vigszínház vezető művészei „rendkívüli alkotásnak” találták, de a színház neves igazgató-rendezője, Jób Dániel elzárkózott bemutatása elől, mert — mint a szerzőnek írt levelében megindokolja — „a különben értékes, érdekes és nyelvi szépségekkel ékes dráma az alig beheggedt háborús sebeket fölszaggatná”. Az *őserdő* (1922) egy fiatal magyar földbirtokos magányos, önpusztító küzdelmeit mutatja be, aki a veszített háború és forradalmak után eljut annak felismeréséig, hogy „tenni kellene valamit, valamilyen új világot kell itt teremteni”. A képletes „őserdő”, azaz „a régi jó magyar élet” helyén egy kapitalizálódó, nyugati mintájú polgárosulást képzel el; parasztjainak földet oszt, ipartelepeket, közkönyvtárat létesít, hogy a maga módján legalább európaizálja az országot. Az „ősi rög” azonban összefog ellene; a helyi hierarchia régi, megcsontosodott hatalmát félti a legkisebb változástól is, a változás egyetlen mozzanata riadt támadásra ingerli a szolgabíró, a jegyzőt és saját apját is, a mocsanatlan rend védelmében. Az ifjú földbirtokost tervei feladására, majd menekülésre kényszerítik. Elhagyja hazáját, messzi idegenben telepszik le az ellenség táborából választott menyasszonyával. Most már valóságos őserdő lesz az otthona, a brazilai rengeteg, ahol virágzó paradicsomot varázsol kis települése számára. A *vakok* (1923) reális környezetben — a vakok intézetében játszódik — szimbolikus mondanivalót fejez ki: a fizikailag tapasztalt világtalanságnál is nyomorúságosabb szellemi és lelki vakság okait kutatja. A „látók és vakok” örök törvényű párhuzamában azt a gondolatot felsejegeti, amely a dolgokat értők és befogadók — akik esetleg már el is veszítettek a szemük világát — nyitott, igazságra szomjas magatartását vezérli és magyarázatot keres a látván látók értetlenségére, közömbösségére, arra a merev elutasításra, amellyel a spirituális értékeket fogadják.

A *boldogok szigete* (1925) álmójáték az emberiség boldogságáról. Az író előző darabjaiban bejárta a valódi világ nyomasztó tájait, alapvető társadalmi konfliktusokat villantott fel, most csalódottan hátat fordít a realitásoknak, hogy illuzórikus éleateszményeiből maga teremtsen meg azt, amit a valóságban már megélni nem remél. „Csak egy való van — írja a mű prológusában —: a feltűró és fennen szárnyaló / Ige, az Eszme, az ősi örök fény, / Hit és akaratból összeszőtt remény, / Mely végtelen boldog, és szabad végtelen; / Ez a valóság, — s nincs más...” Remsey György azt várta, hogy „az emberemésztő bősé lélekvihar”, a világháború után „minden nyomornak, mit szült ez átkos föld”,

vége szakad s a béke aranykora köszönt az emberiségre, amely végre önnön felemeléséig ragadtatja, és tisztultabb élethez vezetik el vérben és könnyben szerzett tanulságai. Megszabadítja testét és lelkét a laokoóni kígyóktól: a hazugságtól, a hatalomtól és a pénztől, amik az emberiség ősmérgeit termelik és boldogtalanságának kizárólagos előidézői. De a béke nem hozott megoldást a világnak, minden ott folytatódott, ahol a világháború előtt abbamaradt, az a régi ismétlődik folytatólagosan, ami ellen eddig is lázadt, amit megváltani kívánt. Rádöbben arra, hogy az emberiség újabb katasztrófa felé veszi útját, ha nem képes megújítani céljait s nem választ a szeretetből programot magának: „Nem boldogulni — boldogítani”.

A kiábrándult költő, aki az előképben Géniusszá növesztett lelkiismeretével viaskodik, Madách Adámjának hangján kiált föl: „Oh, adj hát te magasbb célt nekem. Más ideált, — remít a sírverem...” S itt is, miként a *Tragédiában*, a minden Élet Ura, aki az eszmék eszméje, a jóság maga és „az erők erője is”, vigasztalja s biztatja a csüggedőt:

*Lásd, minden Élet Atyja én vagyok,
S mégis, ki itt ül és fogja két kezed,
Öröktől fogva én is szenvedek.
Ha van, ki itt e földön elhagyott,
Úgy az leginkább csakis én vagyok,
Kinek vállára súlyos keresztet
Lelkéből nemzett gyermekei vernek.
Itt mindenki bálványt emel magának,
S oltáromnál gonosz Káinok állnak,
Kiket testvérek vére fertezett, —
S lelkükben undok mammon-vágy vezet.
Holott tudhatják, Én vagyok,
Ki minden létnek létet adhatok
S mégis a föld saráért acsargva
Az örök lelket ölik meg önmagukba'.
E föld, mely Édennek az életért
Alkotott, most földült csatatér,
Hol semmiért küzdve, győzve, vesztve
Feszítnek százszor mindennap keresztre.
És mégis — látod — minden reggelen
Az ő örök nap újból megjelen, ...
Mert él szívemben lángolva a fény
Elölthatatlan, mint győzelmes remény;
Hogy egykor megtér minden gyermekem,
S az örök jó győz a bűnös életen.*

A prologust követő nyolc kép a keretjátékot alkalmazó tandrámák szokott formája szerint építkezik. Az első és a nyolcadik képben — Madách mintájára — zajlik a voltaképpeni cselekmény, a valóságos, míg a második képtől a hetedikig álmokképek — ezen belül a hatodik álom az álomban — sorozata bontakozik ki összefüggő egymásutánban. A főhős, Szilveszter, a szegény favágó nagyobbik fia, aki gyermekként indul el megvívni harcát a romlott, nemesedni rest világgal, de gyermeki marad a mű végén is, amikor már meglett férfiként régen le kellett volna vetnie gyermekcipőit. Nem egyedül teszi meg útját, Hajnalka a társa, a gazdag ember szomorú lánya, aki nem külső szépségekre, hanem belső öröme vágyik. Róluk is kiderül, hogy hús-vér figurájuk egyúttal képlet is: Szilveszter a jelenkor, Hajnalka a jövő, és egymás nélkül meg nem élhetnek. A karácsonyt ünneplő gyermekszobában borul rájuk az angyalképzület, s viszi őket „égi vonat... zúg-zakatolva a mindenben át, míg el nem éri az élet honát”. Az álom stilizált valóságon hatol át, nem a valóság kötöttségében, helyszíne és ideje szerint terül szét — „egyetlen valóság az, mi szívetekben él” —, hanem a mesék elemeivel átszőtt, már-már sematizált példabeszédekben, melyekben csak a jók és csak a rosszak kapnak szerepet.

A szereplők, bár hamisítatlan földi természettel, emberi vonásokkal rendelkeznek, mégis inkább spirituális lények, inkább léleknek érzik magukat, mint testnek. Számukra a lét csöppet sem terhes; egyforma kedvvel fogadják a szen-

vedést és az örömet, nem félnek az elmúlástól, kísértéseik is főként kívülről jövő támadások, az anyag kísértései, nem belőlük származó gyöngeségek. A bűn itt úgy fogalmazódik meg, mint az ember visszaélése az anyaggal, kárhozata az anyag és lélek egységének megbontása, az anyag kiszakítása a harmóniából. A jókban teljesen természetes gyökerezésű a jóság, megtisztultak és igazak, mert birtokában vannak „az örök gondolatnak, melyben szeretve hevül tette a lélek mások üdvéért”, a rosszakban pedig magától értetődő a gonosz indulat, az átkos ellenállás a szeretettel szemben, mert az a feladatuk, hogy a rosszat minél tisztítóbban szemléltessék. Nem is nagyon tehetnek róla, hogy ilyenek, hiszen az anyag rabjai, nem urai önmaguknak.

„Mindég erőszakon épült e földi hatalom... Mert ki volt az úr itt? Az Anyag, / Ezért folyt minden harc az ég alatt ... Nem úr az Ember itt, — az elemek / Vas és Arany, — s az egész alvilág / Vette kezébe a Föld jogaát... Uralkodunk az ember életén / Arany-bálvány, — s hatalmi kény.” Szilveszter mindezt tudja a világról, tudja, milyen veszélyek fenyegetik az embert, ha végképp a matéria lesz az istene, az emberi kapcsolatokat tönkre silányító matéria: „Ki az anyagban turkál szakadatlan, / Annak a szellem végig láthatatlan, / S mit a szeretet magvetől vetnek, / Szemszögéből az ádáz gyűlöletnek / Meglátni azt nem lehet soha, — / Innen eredett vakságuk oka”. Szilveszter Jó Hírt akar vinni az embereknek, meg szeretné értetni velük, hogy „a föld minden titkos erője arra szolgál, hogy a jövő az emberek számára a végtelenség óceánjában a boldogok szigetévé váljék”, csak össze kellene fogni, testvérekké kellene válni, ember-hívatusunknak kellene megfelelni. Megtérést hirdet elsősorban, hogy végre felnőjünk az egyetemes szeretethez és lelkiismeretünk törvényeihez. De alig indul el, már útja elején a Kísértések Völgye — amolyan csongori „tévedések hármassá utja” — várja, ahol próbatétnek vetik alá démonikus hatalmak. Kalmárokkal találkozik, akik dicsőséget, gazdagságot kínálnak neki, csak hagyjon föl céljaival: „Társulva hozzánk, még ezen felül / Vagyon s pompa jut osztályrészedül... / Állj hát közénk, javítsd meg sorsodat, / Ragadd meg gyorsan, mit nyújt e pillanat.” Az ösztön élvezeteiért, a földi kincsekért az örök lelkét kéri cserébe. A Szeretet segítségével kiállja a próbát, de újabb feladatra készül, Tingel-Tangel városba tart, ahol „végleg eldől a szellemtusa”. A Szeretet előre figyelmezteti, hogy nem lesz könnyű dolga, mert „rút ideák és balítéletek / Rontják meg ott az emberéletet. / E város csilló pompában sugárzik, / Mindenük van, csak a legfőbb hiányzik. / Te ismered már, mi nekik ismeretlen...” Ez a város „maga is pokol, hol a hazugság királya honol, / Egy új Sodoma, melynek minden kővén” az ember vesztét lelheti, hol jog, törvény és igazság senkit sem érdekel; „A jog csak a hatalmasok joga, / A szegényeknek tőle felkophat foga, / S a törvény, amit a fenti jog kever, / Bilincset csupán a gyöngére ver”. A polgármester mégis azzal dicsekszik, hogy lakóit a tudomány s a magas művészetek boldogítja, a szellemkincseket rejtő csarnokokból az emberi elme jóllakottságig töltekezhet. De ez a tudás és ábrázolás pusztán önmagáért való, az ember bálványoztatásának eszköze, nem nyitja meg a lelket, nem tárja föl a szívet — kirakati csillogás, önmagát magyarázó játék.

*Igaz tudás valóban boldogságot ad,
Amde tudástok csaló délibáb
S a művészet, mely templomot emel,
De élni nem tanít, hitelt nem érdemel.
Van munka, melynek örült üteme
Az emberben épp az embert rombolja le*

válaszolja Szilveszter, mert meggyőződése, hogy az ember mindaddig egy helyben topog, amíg önnön gőgjétől meg nem szabadul s a dolgok felszíne alatt megtalált lényegét nemcsak hogy felismeri, hanem hasznosítani is tudja a világ jobbítására.

Tingel-Tangel városnak látszólag mindene megvan, csupán a lényeg nincs birtokában: az élő vizek forrása, amittől szeretetre ébredne. Népe éjjel-nappal a város főterén, az Élvezetek hegyének lábánál tölti idejét, s kultúrájának fényétől elbűvölve, „a nagy garázda kocsmáros” mákonyitalától mámorosan önma-

ga határtalanságát ünnepli. A tér tele mutatványos bódékkal; az emberiség kirkai áruit tették közszemlére. Dobos herold jelenti a mindentudó Csillagász horoszkópját, hogy új kor csillagjegyébe lépett a világ. Ekkor ér, mint fáradt vándor, a város főterére Szilveszter, és a vendéglő teraszán letelepedve egy pohár tiszta forrásvizet kér. Ez az egyetlen kérés ellene fordítja az egész várost, csak a polgármester, Hajnalka és a festőművész sejtik meg benne az új világ követét. A tudományukra és gazdagságukra büszke polgárok előtt Szilveszter felvonultatja a világ bűneit, a kegyetlenül megtiport ember különböző arcát, hogy rádobbantse őket hivalkodásuk értelmetlenségére és benső hiányaikra. A sötétre váló táj háttérében, a gyári szirénák bűgásától kísérve bukkannak elő a modern ember hamis jólétének rémképes árnyai, a nyomorban tartott proletárok, a kitagadott perditák, az öngyilkosok, a hazugsággal fertőzött lelkek, majd harlekinszerű koboldként lejt őrjöngő táncot a kor legjellegzetesebb vonását megjelenítő olthatatlan pénzsóvárgás, mely az emberi nem sorsának métetelye. A megriadt városlakóknak Szilveszter új élet italát kínálja föl: „Elő forrást nyitok e sziklabérc alatt / Neve: megismerés és tiszta gondolat”, mitől „ha megnyílnak majd a belső szemek / S lehullnak róluk a sötét pikkelyek”, az ember mindent megérthet, amit csak akar, „s amit e földön most homály takar, / Ott a szeretet s megismerés honán / Égi tudás lesz, örök tudomány”. Akik hallgatnak szavára, bizonyosságot követelnek tőle, látható igazolást ígérterére. Mágikus álom száll rájuk, s e magasztos révületben vezeti el őket Szilveszter a boldogok szigetére.

Ez a sziget minden jószág és szépség lakóhelye, aminek csak örökkévaló értéke lehet. Ide térnek mindazok, akik a nemes emberi erényeket egy életen át ápolták. „Itt mindennek lelke van, / Ami a földön holt, néma, szóttalan... / Ki itten él, mind testvér és rokon, / Hisz mind egy Atyától származánk, / S e boldog ország itt közös hazánk.” A kis csoport megismerkedik a sziget lakóival, akik közül többen valamikor az emberiség művelődéstörténetének kiemelkedő szellemei voltak. Szókratész, Platon, Dante, Assisi Szent Ferenc, Michelangelo, Luther most az Úr szőlőjének — amely mintha Madách falanszterének megédesített változata volna — névtelen vincellérei. Michelangelo nem széklábat farag, hanem venyigét kötöz vagy szüretel. „E szőlő az Úr szőlője. / És benne minden venyige — melynek tőkéi közt Petőfi Apostolának híres szőlőszem-hasonlata kísért — Csodás növény, mely gyökerét / Az öröklétben eresztí szét. / Minden tő egy-egy örök gondolat, / Mely ezer-édes gyümölcsöt fakaszt, / S kik ezt a szőlőt művelik, / A halált már nem ismerik. / Magasztos, tiszta szellemek, / Kiket a mennyek szültenek. / Itt nincs idő — csak örök Jelen, / Hazánk az egész végtelen, / Melyen a bűnnek nincsen hatalma, / Az emberiség szellem-bírodalma.”

A szigeten örök frigy megkötésére készülnek. Szilveszter és Hajnalka nárszára, az emberi múltnak és az eljövendőnek az összekapcsolására, amely meghozhatja egy új világ megszületésének csodáját, amikor „minden szív álma testet ölt, s boldog mennyország lesz a föld”. De a gazdag ember kiszakítja lányát a szegénység öleléséből, nem engedi a szeretet érvényesülését. Gyűlölködő gesztusa lehetetlenné teszi, hogy a földlakók tovább időzzenek a szigeten. Álomgályájuk elragadja és visszaröpíti őket züllött városuk falai közé. Ezek után a városi tanács elhatározza, hogy megnyitja a forrást. Akik azonban tekintélyüket és üzleteiket féltik az Élvezetek hegyének pusztulásától, cselszövést szőnek, és a nép előtt csalással vádolják a forrás híveit. A megosztott tömeg zavarát kihasználva, felbékelt cinkosaikkal köveztetik meg Szilvesztert és a polgármestert. Hajnalka, keresztül törve magát a sokaságon, testével fedezi a szerelmesére hulló közaport. Egymást átkarolva tűnnek el a megbűvölt tömeg szeme elől, miközben mintegy varázsütésre omlik össze az Élvezetek hegye s egy megmaradó sziklaszlopából felszökik a forrás, a szeretet vize.

Mi következhet még? — kérdezheti joggal az olvasó. Az ébredés. Utópiából egyenesen az első kép karácsonyt ünneplő gyerekszobájába jutunk, ahol hőseink ismét gyermekként eszmélnék föl arra a valóságra, ami őket menthetetlenül elválasztja és talán soha többé nem fűzheti egybe. Szilveszter utolszor megfogadja, hogy nem felejtí el a boldogok szigetén kapott tanítást, s ha felnő, aszerint fog cselekedni, „mert az anyagnak léte látszat csupán, / Mely feloszlik egy-egy próbatét után. / Minden elmúlik ami test, / Ám a lélek örök szárnyakat

növeszt, / S a börtön zárja, ha feltárul egy napon, / Minden teremtettt létatom / Új s magasabb életárba roppen, / Hol új s fokozott létörömben / Megtestesülni látja álmait, / Melyeket rajzolt egy fensőbb létről itt.”

Remsey György azt hirdeti, hogy az ember soha sincs elhagyatva, az ember hagyta el önmagát, amikor az alkotó szeretettől elfordult. A boldogság feltételei anyagiak is, de a boldogság tartalma könnyen megromlik, mihielytaz anyagi feltételek elsőrendű szükségletet jelentenek a szeretet szükségletével szemben. Ha az anyagi nem egyik eszköze a boldogságnak, hanem a boldogság maga, akkor ez megbontja az ember létének egyensúlyát, emberi lényegének mond ellent. Remsey György is — akárcsak a magyar szecesszió többi jeles képviselője: Kőrösfői-Kriesch Aladár, Nagy Sándor, Gulácsy Lajos, Czene Béla, Jaschik Álmos, Kozma Lajos, Muszély Ágost, Kalmár Elza stb. — szembenáll a humanizmust megcsúfoló, művészetellenes, kizsákmányolásra épülő társadalmi renddel, de a romantikus antikapitalizmusnál aligha jut tovább. Ábrándokat sző egy jobb rendről, „melyben emberszív emberszívre dobban, s a tudás élni tanít; amely a földnek szűk határait kibővítené az égnek végtelen síkjaival, hol szentelt érzelem köti össze a lelkek miriádjait”, és ugyanakkor elkeseredetten hadakozik a pozitivistamaterialista világszemlélettel, a polgári erkölcs képmutatásával, az öncélú tudással, mely az ember ártó szándékainak tökéletesítésére, a másik emberen való uralmának rafinált érvényesítésére használatos.

*Minő tudás az, mely válaszfalat emel
Ott, — hol Istennek szent törvényivel
Van összekötve minden ósatom,
S hol a legszentebb örök hatalom:
A szeretet fűt minden létparányt?
S hol benne és általa egyaránt
Él minden élet, mit létrehozott?
S mégis az ember tudása átkozott...*

*Ím itt a titkok titka, — gyűlölni tud
Az ember, — s minden fogalom ide fut,
Talentum, állás, vallás s fajkülönbözet,
Minden jó arra, hogy a gyűlölet
Testvérgyilkos lánggal borítsa el
Földeteket, — s nincs egy parányi hely,
Hol a békét hirdető galamb
Ararát hegyre szállhatna alant.*

A társadalmi egyenlőtlenségből származó bajok okait a rohamos ipari fejlődésben, az urbánus kultúrában, a városi életforma ellentmondásaiban látja, ezért egyrészt visszatérést proklamál a természethez, másrészt visszatérést a társadalom moralista-messianisztikus felfogásához. Rá is illik, amit Pók Lajos a szecessziós mozgalmakkal kapcsolatban megállapít: „Keresik a szépség állandó termékenyítő atmoszféráját, kis közösségekben igyekeznek megtalálni utópisztikus erkölcsi és esztétikai eszméik megvalósító és felvevő közegét... Esztétikájuk szinte laikus teológia volt, sok pátosszal és naivitással; képeik, verseik erkölcsi mondandóját prédikatori keménységgel hangsúlyozták...” (A szecesszió, Gondolat, 1972). A szerző egy olyan emberi lét utópiáját fogalmazta meg, amelynek „külön nyelve van”, amelyben a szépség és a karitásztársítás oldja föl a feszültségeket, a tárgyak artisztikuma — melyeken „a dísz nincs kívül, hanem a dolgok lényege körül” —, a nemes érzelmek, a részvét és a megértés szövetezése, valamint az embert formáló egészséges aszketizmus hovatovább megszüntetik a társadalmi problémákat. Szemlélete a társadalomnak szociális elvek alapján történő megreformálásán és igazságos berendezkedésén nyugszik, amely nem a társadalmi fejlődés törvényeinek és mozgatóerőinek ismeretéből fakad, hanem — Lukács György találó jellemzésével — egy jobboldali ismeretelméletnek baloldali morállal való egyeztetési kísérletéből. Ady jól látta, hogy a ma-

gyar szeccszó — „bár a nagy tömeg divatnak tekinti — egy nagy világátalakulás előcsatározása lehet”, azért csak előcsatározása, tehát csupán bevezetése, belépője a valóságos roppant csatáknak, mert jóllehet a világot kritikus indulattal ábrázolja, mégiscsak megelégszik az élet fölé növesztett szépségideál és költői eszmény hangoztatásával, mert — ismét Lukácsra hivatkozva — „a sors poetizálását választotta a sorsalkotás igénye helyett”.

„A boldogok szigete” elsősorban könyvdramája — írja róla Kőmives Nagy Lajos dramaturg, a felszabadulást követően a kolozsvári Magyar Színház első igazgató-főrendezője, aki foglalkozott a mű színrevitelének gondolatával —. Ebbeli lényegét a költői alkotás legjellegzetesebb, mondhatni uralkodó alkatelemei határozzák meg. E tulajdonságai között mindenekelőtt a mű túltengő líraiságára kell rámutatnunk, amely az eszmék és filozófiai gondolatok hömpölygő áradatával szinte másodrendű tényezővé fokozza le a darab cselekményét... Színpadra alkalmazása esetén az előjáték kihagyandó. Semmi szükségünk nincs az előkép byroni, vörösmartyas pátoszára. Az I. kép álomjelenetének megindításával megkezdve sokkal megkapóbb, életesebb. A képeket általában egész terjedelmükben, de különösen az V. képben, meg kell rövidíteni. A gondolatok és eszmék ritmuszerűen folyton visszatérnek, ismétlődnek. Ezeket az ismétlődő részeket tehát a dráma, illetve a színpad kénytelen követelményeinek arányában kell egységbe foglalni, illetve kihagyni.”

Meseszerűsége, technikai felkészültséget támasztó látványossága, dekoratív expresszivitása — amely utóbbi nemegyszer Remsey György festését is jellemezte — keltette föl a hollywoodi mesteremberek érdeklődését — Kertész Mihály, Székely István —, akiknek kezébe Hajmássy Ilona amerikai filmsztár közvetítésével jutott a 40-es évek végén. Véleményük szerint A boldogok szigete alkalmas volna egy monstre-film megalkotására, de annyira pacifista, hogy tekintettel a hidegháború szellemének szédült méretű terjedésére Amerikában, nem engedhetik meg maguknak, hogy ilyen körülmények között egy békét sugárzó művet megfilmesítsenek. Reményi József, a clevelandi Western Reserve University irodalmi tanszékének magyar származású professzora az oklahomai egyetem lapjában, a *Books Abroad*-ban (1952 Sommer issue) ismerteti. Utal a XIX. század első felének francia gondolkodójára, Lamennais-ra, aki megpróbálta összhangba hozni a keresztény hitet a szocialista tanításokkal. Úgy véli, hogy bizonyos vonatkozásban Remsey György is erre törekszik drámájában, mely szenvedélyes hitvallás az egyetemes béke és az emberi kultúra oszthatatlan egysége mellett. Az író világa Shelley-ére és más nyugat-európai romantikusokéra emlékezteti, olyan távlatokat vetít elénk, amelyek egy faji, vallási és osztálygyűlölettől mentes társadalom megszületését ígérk.

A boldogok szigete 1932-ben jelent meg nyomtatásban a Spirituális Művészek Szövetségének kiadásában. Supka Géza tárcacikkben számolt be róla a *Litteraturában*, Strém István költő az *Újság*, Nagy Miklós irodalomtörténész a *Magyar Élet* hasábjain értékelte a drámát. Alszeghy Zsolt a *Diáriumban* (1933) ezt írta: „A költő hitvallása szerint a köztünk és bennünk élő hazugságot, önzést, szeretetlenséget, anyagban való elfogultságot kell legyőznünk, és méltók leszünk »a boldog Sziget« álomboldogságára. Ez a hitvallás nemességében és fennköltségében felette áll Shelley álomvilágának. Emberszeretetének melege, emberi értékei a megnyilatkozó alkotást fél évszázad magyar irodalmi termésének fölébe helyezi. Az írói elgondolás emlékeztet Madách-ra és Maeterlinckre, és mégis teljesen új... Remseyben erősebb a próféta, mint a költő, s éppen ez az oka, hogy a formával nemigen törődik... A boldogok szigete hősnéek álmában valósul meg, de a költő lelkében annak a tudata él, hogy ez az álomvilág itt a földön is megvalósítható. Ezért mondja bátorítólag:

*Az emberszív ama csodás végtelen,
Ahol e szép sziget partja megjelen.
Aki lelkében a nemes erényeket,
Minő hit, remény s tevékeny szeretet
Egy életen át serényen ápolá,
Kiköt végül e sziget partinál.”*

Regény

Mintha kitárt ablakból figyelném
hámba roppant csődör indulattal
lefektetett pisztolyként utaztam
az út mentén a szerencsejáték
törökméze tűzi parádéja
kormos erdő hamujából ének
gyiloklesőn irtáson keresztül
szétterpesztett combbal föltoronyló
ismeretlen céltáblám felé

Ami marad végül azutánra
újra naiv állványozás vásár
lőporfüstről öntudatlan képpel
fűtt rikogó papírtrombitái
tohonya lekonyuló fülekben
duhaj fűtty csak a tovaszánguldas
a televényt tarack-konoksággal
ők verik föl önként gavallérok
unt mezejük élő pipacsául
agyán nyugvó pihentetett fegyver
csődöröm a fű közé kicsapva

Kétszólamú ének

Nemrég ültetted árnyékhozónak
s arabeszknek lested már sebszájaim
cölöplábazatul szántál otthonodba
megmaradni a zsombékokon

De mért a dőzsölő gesztusok
váltságdíj az embert-üfítőnek

Nyurguló életem iskolázni
ráemelted ágfűrészedet
aztán láttál bennem oszlopot
tegnap élő ma útjelző pózna
évelő lépéseket igazgat
s fontad rám szárítóköteled

A tenyér is csésze összetörni
mire jó ezt a sors-cserepet

Majd fülelted a kéreg darócát
sudarukba veszve
szólnak-e forgács-énekek
a sötétség olajsűrűjében
napszilánkok fölizzanak-e
ezer éjjel figyelhet így vajon
fagy-álmában nyújtózik a geszt

Új reggelek balta-éhe
kockán perdülő napok
Ó hogy érdemeljelek ki
rovástalan éjszakák
érlelő magánbeszéde

Az én kalandja

Eljárogatok önmagamhoz
táblák terelték
karok keretették
tallózott zörgetett
elégedetlen nyomkereső
elkongtak az őrzáratok óraütései
nap töredéke
keresztutakon álldogál
Csak lassan tanúskodunk

Visszfény

Újjaim között átcsorog
a pusztá kézzel merített
évekkel tájolt tanúság
de hol az idő nyomtalan
őt érzék csupasz jelene
benéztem a mennyországba
tekints rám
még ma is ma is
megcsillannak rajtam halpénzei
roppanó csont bátorsága
vendég nap boldog léttelen
szürkületben fényeskedem

Láthatatlan

Lámpafényben ázó üres padok
virágfürt ősz-csupálta gesztenyén
elvesztett kés ritkuló pázsiton
ahogy éves rozsdá cifrázza ki

A megragadhatatlan kéz ami
egy sirtól jövőt a homályban
egyik székről másikra ülteti

TORNÁDÓ

Írta SZARKA GÉZA

Nyugtalan hajótörött volt. A háború után nem jött haza, künn maradt Amerikában, de a helyét sehol sem lelte. Volt — a sablon szerint — éttermi takarító, liftkezelő, benzinkúti dolgozó, és a jó ég tudja, mi még. A házasságától azt remélték az itthoniak, hogy így majd révbe ér. Valami brazil nőt vett feleségül, kifőzdéje volt, de itt sem tudott egy évnél tovább nyugton maradni. Kiderült, hogy csak élettársi viszony volt köztük. Egy szép napon meglépett, és beállt sekrestyének egy bányatelepi templomba. Akkor azt írta, hogy valósággal istenes életet él, mint egy kármelita szerzetes...

Persze ez is csak átmeneti kaland volt. Akkor fogta magát, és beiratkozott az egyetemre, nem is akármelyikbe: Princetonba. Egy fél évig elég volt a pénze, aztán ösztöndíjas lett, a vakációban pedig nehéz, de dollárokat termő munkával kereste meg a következő évi kiegészítést.

Pszichológus lett.

— Pszichológus! — írta önróniával. — Civil gyóntató!

A nők, „a meg nem értettek” és a problémákkal terheltek meglepték, mint a legyek a mézes csuport. Mennyi komplexus! Mennyi lelki görcs! Elég volt védekeznie a sok görcs ellen.

Az egyik formás „görcs” aztán nem akart oldódni. Szabályszerűen megkérte a kezét, és ő nem tudott ellenállni. Csak egy kikötése volt: bárhová megy, őt engedelmesen követnie kell, mert ő a nehéz eseteket szereti. Az emberekben is a lezárt pecsét az esete, amit alig lehet felnyitni.

Furcsa ez a szakmai maximalizmus, de nem is ritka eset. Előfordul, hogy a pszichológus, különösen pedig a pszichiáter maga is eltorzul lelkiileg a sok idegbeteg különözött között.

Belekóstolt a kamaszkori pszichológiába is egy iskolakombinátban, de a szex-ügyek változatai, kompenzált szerelmi dürgések és tanárgyűlölet nem voltak érdekesek számára, sőt az üzemi alkalmaztatási lélekbúvárság sem elégítette ki. Csak tovább, tovább. A bűntudat tumorja, igen, ez volna az érdekes. Kitapogatni a szabad akarat és a determináltság határait, főként a felelősség diagnosztikáját.

Mind följebb mentek közép-nyugat felé.

Végre kiköltöttek Missouri állam egyik óriási rabkórházában, amelynek idegbeteg fegyencnek voltak a páciensei. Ez már igen! Itt aztán volt lelki tumor elég, csak a diagnózis volt nehéz a már elkérgesült „tumorok” és a félrevezető szerepjátszás világában. Anyagilag előnyös volt a hely, talán azért is, mert nem volt kapós. Néhány évvel azelőtt egy pszichiátert lereszelt srófhúzóval szúrt agyon egy depressziós fegyenc.

Az asszonyt nem is ez a körülmény aggasztotta.

— Te, apus, ez tornádó-terület, benne van az útvonalban, és neked gyermeked van.

— Ehhh, tornádó, tornádó! Minden tíz évben egyszer! És pont mi esnénk a sávjába?! Egy kis kockázat mindig van az életben! — Tőle szokatlan gyengésséggel simogatta meg az asszony kreolos arcát. — Látszik, hogy spanyol vér csörgedezik az argentin ereidben. Az anyasági hormonjaid éberén működnek...

Nem volt már visszaút.

A hegyek észak-déli irányban húzódtak. A telep az úgynevezett Széles Völgyben terül el. Azt mondják, dél felől tör be hirtelen a fölmelegedés. Ez nem volna baj, de előfordul, hogy ugyanakkor a magas régiókból hirtelen nagyon hideg légtömegek zuhannak alá, összeütköznek a meleg rétegekkel, és ekkor megszületik a szelek szörnye, a tornádó...

Gyönyörű lakást kaptak nagy kerttel. A sok száz beteg fegyenc egy négyszög alakú épületóriásban volt elhelyezve, körülötte hatalmas kert négy méter magas vaskerítéssel. A sok tucat ápoló mellett nyolc pszichiáter és két pszichológus működött. Itt aztán döntően fontos volt a lélekbúvárok munkája. Ők voltak az elő- és utóvizsgálók. Szakvéleményük nélkül még a pszichiáter sem mondhatta ki a páciensről, hogy teljesen egészséges. A határesetekben nemegyszer az övék volt a döntő szó.

A legnehezebb ápoltak a depressziósok voltak. A búskomor kiszámíthatatlannak. De csoda? Még sok egészségesnek látszó embernek is van valami rejtett lelki daganata, amely esetleg fölfakadással és roncsolással fenyeget.

Jóska kapta a különösen nehéz „eseteket”. Ő volt az egyetlen magyar az egészségügyi személyzetben. Neki kétszeresen kellett állnia a sarat. Mert az az igazság: a született amerikai a demokrácia hazájában is előnyben van. Megbecsülik és megfizetik az idegen munkáját is, de azért a „jött-ment” lényegében csak másodrendű állampolgár marad. Akkor döbbsen rá, hogy ő tulajdonképpen hazátlan. A kislánya a fejlődésével állandó élményként tartotta benne ezt a felismerést. Odahaza valami angol-magyar egyveleget tördelt a nyelvével, az óvodában majd csak az angol megy, végül besorakozik idegen vérrel a befogadó nép fiai közé. Ez a hazátlanság menetrendje a gyerekvonalon. Régi elméleti fölismerés volt ez számára, de élményi hitelességet csak most kapott. Mindez azonban nem zavarta munkájában. Még a kiírt csavarhúzó rémképe sem izgatta.

Úgy érezte, nagyobb ellenfele a betegeknek a kollégája, Mr. Cliff. Jóskának volt már néhány publikációja a szaklapokban — Cliffnek egy sem. Nem is szükséges ez, de valahogy tekintélyemelő. Jóska elemzéseit a betegek kartotékjain mintaszerűnek mondták — a Clifféi nagyvonalúak, érdekesek, de hiányosak voltak, nem nyomultak le a mélytudat tengerfenekére. Cliff utálja őt, ezt érzi, és tapintatára jellemző, hogy egyszer társaságban azt kérdezte tőle ártatlan mosollyal: „Azt olvastam, hogy Liszt Ferenc nem tudott magyarul. Az is izgatja a kíváncsiságomat, hogy Semmelweis mikor tanulta meg a maguk nyelvét?”

De nyelni kell, mert ennél a végállomásnál már nincs tovább, és másutt nincs ennyi veszélyességi pótlék és ennyi érdekes eset.

*

White-nak hívták az egyik nehéz depressziósát. Frednek. Egyszer kétségbeesetten könyörgött nála marihuánás cigarettáért, csak egyetlen darabért. Ő persze keményen megtagadta tőle — a kábítószernek még az említése is tilos itt. Azt a kétségbeesett arcot, amit erre ez a Fred vágott. Csak depressziósok tudják ezt a létszomorúságot kifejezni. Mint villámfény villantott Jóska emlékezetébe egy régi arcot. Egy emberét, akit ő elűzött a küszöbükre azon a szörnyű dunaparti estén 44-ben.

Persze lehetetlen az azonosság, ő — de hátha a fia? Azt az arcot nem lehet elfeledni. De még a hangja színe is hasonló. Lázás rekedtség, így lehetne meghatározni. Kezdte vallatni, járt-e Magyarországon. Persze, hogy nem. De rokonai éltek ott.

Éltek? Aztán hová lettek? Ezt a kérdést kellett volna feltennie, de tapintatból nem tette fel. Minek feltépni a sebeket, és izgatni ezzel is a páciens. Fred különben is hirtelen apátiába süllyedt. Sértődött apátiába. Képzeltizgató hatása újra felidézte Jóskában azt a kínos otthoni jelenetet: — Csengettek. Egy rimánkodó hang: „Engedjenek be, az Égre kérem magukat...” Ő nyitott ajtót. „Nem lehet, nincs hely.” Kétségbeesett arckifejezéssel válaszolta az ismeretlen: „Akkor végünk! Most szednek össze bennünket itt a Dunaparton.” — „Sajnálom!”

És ezzel becsukta az ajtót.

Ennyi volt az egész. Húszéves volt akkor. Neki is lapítania kellett, mert megszökött a katonakórházból. Harmadnap elfogták, és bedobták a frontra. Aztán kanyargós vargabetűvel menekülés közben amerikai fogságba került.

Régen volt, de nem tudja elfelejteni.

Bizalmasan közölte a kínzó, önvádoló emléket az egyik pszichiáter barátjával. Ez nevétségnek mondta az egészet. Annyi idő után ilyen kis lelki lapszus. Vigyázzon az önváddal, hogy súlyos skrupulus ne váljon belőle...

Tényleg nevétség, — a józan esze is ezt mondja. Mást nem tehetett akkor! Önmagát és a családjukat kockáztatta volna egy ismeretlen üldözöttért. Azóta azonban hányódásai és kínódásai közepett megtanulta, hogy a könnyű emberség nem is emberség. A veszélyes emberség az igazi emberség.

És most ennek a Fred White-nak az arca megint visszahozta a múlt kínsértetét. Ómiatta rugott össze amerikai kollégájával is.

— Fred White már gyógyult — jelentette ki Mr. Cliff, a kolléga. — El kell bocsátani, mert szimulál. Vissza a fegyházba, de minél előbb! A nagyzási mániáját úgysem lehet meggyógyítani!

A magyar kolléga tudta, hogy a páciense csak félig gyógyult. Ingatag viszszaeső. Most egy kiadós eufóriás kedélyi kezelés kellene neki, alapos utókéúra, ami önbizalmát fokozná ugyan, de a reális világ felé irányítaná, és önkontroll alá vonná kiszámíthatatlan feltűnési mániáját.

A pszichiáterek véleménye megoszlott. Jött a kompromisszum. Kéthetes kedélyi kúra. Ez persze kevés, de a semminél több. Ezekben az októberi napokban részleteket közöltek az újságok a kansasi tornádóról. Egy letarolt városról és farmokról. Szigorú hírzárlat volt a páciensek között, de Mr. Cliff az elbocsátásra kijelölt páciensek részlegében mondott néhány szót róla, mire valaki megjegyezte: „Missourinak ez a vidéke is tornádó-veszélyes terület...”

Jóska azonnal észrevette az izgalmat a fegyenceken.

— Hogyan tudott ilyen könnyelmű lenni, kolléga úr?! — vonta felelősségre pszichológus társát. — Nem látta, hogy felcsillantak a szemek? Ugratni akarja a pácienseket vagy pánikot kelteni?

Heves szóváltás támadt köztük. Cliff tépelődő Hamletnek nevezte magyar kollégáját, ez pedig lelkiismeretlen Jágónak az amerikaiit.

— Maga kis óvodásoknak hiszi a fegyenceket? Vagy érzékeny mimózáknak?

— Nem. De a depressziósok idegeire vigyázni kell.

Falra hányt borsó. Hát Pasteur nem bacillussal ölte a bacillust? És Freud nem azt tanította, hogy a baj feltárása, gyökeres ismerete már fél gyógyulás?! — Így Cliff.

Ez bizony igaz volt általánosságban. De nem különleges helyzetekben. Hiába volt Jóska óvása, Cliff nyeregben érezte magát. A nemzeti ünnep előtt az elbocsátandók csoportjának sok érdekes dolgot mesélt a tornádóról. Az egyedüli veszedelem a tölcser. Ez ellen nincs védelem, csak egy mély pince vagy óvóhely. De ma már ez elől is ki lehet térni egy jó autóval. Mert akár hiszik, akár nem, a jó, öreg tornádó tölcserre, amely csak párszáz méter átmérőjű, nem modernizálódik: legfeljebb hűsz mérőföldes sebességgel halad. Ez annyi, mint egy autó sebessége a városban. Aztán meg rendőrautók száguldanak az utakon a tornádó előtt, hogy ultraerős hangszóróval riasszák a lakosságot. Mert a rádió vagy a tévé bömböli ugyan a vészt, de aki a szabadban van, mezőn vagy erdőn, az nem hallja.

— Nem mindig tudják riasztani! — jegyezte meg epésen Jóska.

— Ez a legnagyobb ritkaság. A rendőrök szinte vezetik a tornádót... Persze jó idegek kellene hozzá és bátorság!

— És őrülség! — mormolta dühösen a magyar.

*

Az őszi nemzeti ünnep Missouri külön ünnepe annak emlékére, hogy valaha ezen a napon csatlakoztak a missouriak Washington szabadságharcos seregéhez.

A rabkórház társalgója virágfüzerekkel volt díszítve, egyenruhás zenekar szolgáltatja a csinn-bummot. Az arcok feszes ünnepélyességgel mosolyogtak, csak Jóska arca volt gondterhelt.

Túl korán akarják visszadugni ezt a Fredet a normális fegyencek közé — erről meg volt győződve. Jegyzőkönyvbe is mondta. Valami ilyenféle volt az indoklásában: a páciens bűntudata már élményinek látszik, akarata is hajlik már a jóra; de kérdés, ellen tud-e majd állni a kábítószer csábításának meg a hősködés önmagát túlértékelő, kóros hajlamának; nem két, hanem legalább még hat hét szilárdításra szorul.

Alighogy megkezdődött a házi ünnepség, a rádió hirtelen megszakította adását és bement a Missouri állam déli részén a hegyekben hirtelen 20 Fahrenheit fokkal esett a hőmérséklet. Majd harminccal. Itt, följebb a völgyben meg pokoli hőség volt. Néhány gyengébb idegzet máris fölmondta a szolgálatot. Egy mély, vészjósló hang beledörögte a mikrofonba: „Figyelem! Figyelem! Tornádó keletkezett, és a Széles Völgy irányába halad...”

Az ünnepségen kitört a pánik. Mindenki mentette az irháját a pincébe. Jóska ügyeletes volt, hát fölugrott egy asztalra, és harsány hangon kiáltotta a menekülők felé:

— Semmi vész! Az épület vasbeton-szerkezet, minden tornádót kibír. Legfeljebb a tető eshet áldozatul...

De nem hallgattak reá, csak özönlöttek a pincébe. Fred és két társa azonban nem mozdult. Ez tetszett a pszichológusnak. De mikor a pinceajtóból vizszatért, már nem találta helyén a három fegyencet.

Távoli zúgás hatalmasodott el a levegőben, egyre erősödő hangerővel.

És a rendőrök? Hol vannak a „tornádóvezetők?” De hol van mister Cliff is, a nagy mesélő? Talán a nemzeti ünnep miatt kevés a rendőr, vagy az egész rendőr-dolog csak Cliff blöffje?!

Megeredt az eső. Minden cseppje egy-egy ostorhegy a szellőkésekben. De az eső most talán jó jel. A tölcserben nincs eső, ott benn csak a borzalmas szívóerő működik. A legveszedelmesebb a tölcser pereme, ahol néha 200 kilométeres szélörvény tombol.

Jóska kinézett távcsövével dél felé a fedett verandáról, amely hozzá volt építve a főépülethez a könnyű betegek számára. A távolban fölfedezte a táncoló tölcsert.

— A végítélet trombitája — villant agyába a groteszk gondolat.

Most feltűnt egy autó hangszóróval és villanó lámpával. Fred és két társa. De honnan vehették az orvosi fehérköpenyt meg a hangszórót?

— Jön a tornádó! Tornádó! — bömbölte a hangszóró. — Mindenki meneküljön a pincébe vagy az árokba. Tornádó! Tornádó!...

A félelmetes zúgás aztán elnyomta a hangot. A ciklon nem húsz mérföldes sebességgel száguldott, hanem sokkal gyorsabban és cikk-cakkban.

Ezek a szegény örültek! Feltűnési roham vagy szökés jó ürüggyel?! Nem: inkább önfeláldozó hősökedés.

Hiszen ezek i-deg-be-te-gek!...

Bűnre vágyó angyal

*Hűvös, vén, őszi falumba
betérnék, boldogtalan angyal.
Ember szeretnék lenni,
bozsogni, inni bort,
meleg kemence előtt táncba menni
csapzott nagy szárnyaimat unva.
Lovas szeretnék lenni, szőrin ülve,
lovas, ki villámok között toványgargal.*

*Szolgája, én, égi Uramnak
letenném már fényes szerszámaim,
álmot szeretnék látni,
jósolni, játszani furulyán,
népet, sokat sírót akarnék megváltani
a menyeyi hősnek, az Úrnak, Amannak,
ki ecetnek ízével száján
meghalt egy violaszín estén, mint az én álmaim.*

*Hűvös, vén, őszi falumba'
lennék bárkinek asszonyszülte fia,
olyan nem magányos,
pengő cimbalmot kerülő,
hanem dús ember, pezsgő szívű, ki álmos,
nagy asszony-szemekbe merülne, mielőtt este elalunna.
De lompos vagyok csak, bűnös, elélt virága az égnek,
Én számomra nem szült irgalmat Mária.*

SINKA ISTVÁN

DOKUMENTUM

EGY LEVELESLÁDÁBÓL

A levelesláda, melyből az alábbi leveleket közöljük, tulajdonosának engedélyével, amiért itt nyilvánosan is köszönetet mondunk, *Raffaelli Rafaela* irgalmas nővéré. Rafaela nővér Sík Sándornak volt a tanítványa Szegeden (főnmaradt egy csoportkép, mely Radnóti Miklós, Ortutay Gyula, Baróti Dezső és sok más „szegedi” társaságában ábrázolja, egyikén azoknak a szemináriumi kirándulásoknak, amelyeket Professzoruk évről évre tartott a tanítványaival); majd az iskolák államosításáig és a rend föloszlatásáig a budapesti Ranolder Intézetben tanított (ennek alapját 1785-ben Ranolder János veszprémi püspök vetette meg), és egyike volt a neves iskola legaktívabb, leglelkesebb és legképzettebb tanárainak. Míg a vele egyidőben működő *Csorda Romána* igazgató-nővér, Bartók és Kodály nagy híve, az ének és zene szeretetére nevelte tanítványait, országos hírnű kórust szervezett és a kodályi zenepedagógia egyik — a Mester által sokszorosan elismert — úttörője volt, addig Rafaela nővér az irodalom, a költészet kitartó szeretetét ojtotta a reá bízottakra, és nemcsak ő maga tett szert kivételes műveltségre (aminek tanúja többek között *Azúros tájakon* című itáliai útirajza, ez a máig friss, turisták számára máig tanulságos útikalauz), hanem elragadó közvetlenséggel és szeretettel (mint a levelek visszhangjából is látni) kapcsolatot keresett és talált számos jelentős írónkkal-költőnkkal, akik nemegyszer éppen az ő mindig finom tapintatú és igaz emberségű jelentkezéseiből érezték és tapasztalták meg az igazi, figyelmes, türelmes, személyválogatást, pártfogultságot nem ismerő kereszténység jelenlétét a világban. Néha éppen akkor (mint például Supka Géza esetében), amikor a legtöbbet a keresztények türelmetlenségétől kellett szenvedniük. Ezért lehet ezeket a leveleket közlést érdemlő, értékes dokumentum voltuk mellett (mint Németh László írta) az igazi keresztény tanúságtétel iskolapéldáinak tartanunk.

A levelekben említett „csodás éremről” (melynek egy-egy példányát leveleihez mellékelve Rafaela nővér a címzeteknek elküldte), a legfontosabb tudnivalók (a *Lexikon für Theologie und Kirche* VI. és VII. kötetének megfelelő szócikkei alapján) a következők: — Az érem Labouré Katalin irgalmas nővér (1806—1876) 1830. november 27-i látomását örökíti meg; első felén a Földgolyón álló Szűzanyát ábrázolja, amint széttiporja a Kígyót; körirata (latinul): „Ő bűn nélkül fogantatott Mária, könyörögj értünk, kik Hozzád menekszünk.” Az első érméket Quélen párizsi érsek engedélyével Katalin nővér gyóntatója, J.-M. Aladel atya verette. Azóta világszerte milliók és milliók viselik nyakláncan vagy hordják magukkal tárcájukban. — Katalin nővér holttestét, romlatlan állapotban, Párizsban, az irgalmas nővérek Rue du Bac-i anyaházában őrzik.

Mindehhez hozzátehetjük Babits levelének szavait: a lényeg „nem a hideg, élettelen ércben, hanem a hozzáfűződött lelki erőkből, az imák hatalmában” van.

A levélírók neve közismert; talán csak Supka Gézáról (1883—1956) kell megjegyeznünk, hogy kitűnő újságíró és (elsősorban a tudományt mesterien népszerűsítő) író volt, művészettörténész, muzeológus, a két háború közt igen jelentős, haladó szellemű, frissen és ötletesen szerkesztett *Literatúra* c. folyóirat (1926—1938) alapítója és szerkesztője. A folszabadulás után alapítója, elnöke és országgyűlési képviselője volt a Polgári Demokrata Pártnak; amellet nagymestere a magyar szabadkőműveseknek, ahogyan leveléből is kitűnik. Ezért és következetes baloldali-liberális-demokrata magatartása miatt szinte állandóan a jobb-, majd főként a szélsőjobboldal támadásainak pergőtüzében állt.

A levelek közül Babits Mihályét és Szabó Lőrincét Rafaela nővérnek hozzá eljuttatott fényképmásolata alapján Déry Tibor közölte először az *Élet és Irodalom* 1969 karácsonyi számában; Szabó Lőrincét újra, másodszor e közlés alapján Kabdebó Lóránt, Szabó Lőrinc: *Napló, levelek, cikkek* c. gyűjteményében (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 590.1. és 665.1. jegyzete); ugyanott olvasható (591—92. és 666.1.) Szabó Lőrincnek Szigeti Endréhez írt, rokon tárgyú levele, melyet annak idején lapunk (1972. 9. szám) adott közre. A többi levél itt jelenik meg először.

(r. gy.)

BABITS MIHÁLY LEVELE

Kedves Rafaela nővér,

nagyon elkésve küldöm ezt a dadogó köszönetet a megható ajándékért és még meghatóbb szavakért, amik az ajándékot kísérték. Mentse késésemet, hogy a levél otthonomtól távol ért, betegen, és különböző izgalmak között hányódva.

Mivel viszonzhatnám küldeményét? Mihelyt hazamegyek, eljuttatom címére valamelyik újabb könyvem; de micsoda szégyenkező viszonzás ez annyi meleg és lelkes érzésért, s azokért az Istennek kedves szívekből jött imádságokért, amelyekre én, szegény bűnös lélek, nagyon is rászorultam!

A csodálatos érmet mindig magamnál hordom azóta. Ha lelkem mélyére nézek, érzem, hogy titkon és tudat alatt ebben bízom, jobban mint bármi másban, a reám váró veszélyek és fájdalmaik előtt. Nem a hideg, élettelen ércben, hanem a hozzáfűződött lelki erőiben, az imák hatalmában!

Kedves leveléből annyi melegség és részvét árad, hogy csak egyet tudok mondani — azt, hogy az Isten áldja meg érte! Nem is merek célozni rá, hogy milyen méltatlan vagyok én erre. Kérem, kedves nővér, foglaljon továbbra is imáiba, és higgye el, hogy semmi sem okozhatott volna nekem több örömet és enyhületet a szorongások között, mint ismeretlen, kedves lelkek szeretetéről hírt adó szavai és irgalmas lélekkel küldött ajándéka.

Budapest, 1937. Péter-Pál napján

Zugliget

Babits Mihály

SUPKA GÉZA LEVELE

Budapest, 1948. december 28.

Kedves Nővér, —

Nagy köszönettel és szeretettel olvastam kedves sorait. Jól esik, hogy a Maguk táborából egyszer már a szeretet és megértés hangja csendül felém, mert máskülönben hétről-hétre csak ölmet és akasztófát kínálgatnak nekem. Miért? Egyszerűen azért, mert az esztergomi érsek urat szinte már könyörögve figyelemzettem évek óta: ne feszítse túl a húrt, forduljon egy jó szóval a köztársasági rendszer felé. Higgye meg, tudom-tudom, a kormány emberei boldogok lettek volna, ha csak egyetlen jó szót kapnak Esztergom felől, a katolicizmus ennek fejében mindent megkaphatott volna.

Most itt a tragédia. Mert hogy Mindszenty őrizetbe vétele tragikus úgy az államra, mint az egyházra nézve, az vitathatatlan. Számunkra, akik megegyezést szerettünk volna teremteni, egyszerűen katasztrófális ez a lépés, mert most már nincs — vagy csak nagyon nehezen képzelhető el — bármelyik részről is a visszakozás.

Kedves levelének további részeire szívesen válaszolnék részletesen, ha nem állanék most annyira ennek az eseménynek hatása alatt.

Ami a magánosságot illeti: higgye meg, nem áll az magánosan, akinek annyi szegényről — testvérről, nővérről — kell gondoskodnia, mint a magyar szabdkörművesek nagymesterének. Könnyeiket törölni, elesett, meggyalázott, kifosztott embereken segíteni, legalább egy-egy jó szóval, — annyi munkát jelent, hogy magánosságra nem jut idő. S amellet a tudat, hogy nem tudom, meddig végezhethjük ezt az emberies kötelességünket?

Végtelenül megható Magától, Nővére, hogy egy Mária-érmet küld nekem. Nem ígérhetem, hogy magammal hordom. Mert, ha az ember hisz a mögötte rejlő magasztos eszmékben, akkor ám viselje, — de ha nem hisz, akkor pusztá babonává süllyed a dolog. Márpedig sem Maga, sem én nem szolgálhatunk babonákat.

Nem tudom kedves ajándékát mással viszonzni, mint hogy elküldöm a magam érmét. Tudom, hogy ilyesmit Maga, a saját személyében, nem fogadhat el, de adja át kérem igazgatónőjüknek az intézeti múzeum számára. S mondja

meg neki: olyan szabadkőműves nagymester arcképe ez, aki végtelenül nagyra becsüli azt az emberbaráti munkát, amelyet a női szerzetesrendek Magyarországon végeznek, s főként végeztek az 1944-es rettenet idején.

Az emberszeretet nagy evangéliumának szellemében szeretettel köszönti és kíván Mindnyájuknak boldogabb új esztendőt

öreg híve

Supka Géza

SZABÓ LŐRINC LEVELE

Budapest, 1956. szeptember 28.

Kedves Raffaella nővér,

levele megható, megrendítő, vigasztaló volt. Csak most jutott azonban a kezembe (noha tartalmáról már régebben értesített a feleségem vagy Klára lányom). Nemrég jöttem vissza ugyanis a Balatonról... Szívből köszönöm a barátságát. Ott volt, írja is, azon az irodalmi délutánon, biztosan tudja tehát, hogy már csak Babits Mihályunk emléke miatt is azonnal a szívembe zártam szavait, ahogyan különben az egész családom tette. Köszönöm a kedves erekljét, a medájjont, s a másikat, a régi levél másolatát, melyből szinte hangsúlyait is hallom felejthetetlen barátomnak és mesteremnek. Elhiszi, hogy boldogtalanná tesz, már régóta, hogy nem tudok hinni, úgy hinni, ahogyan egyedül van értelme: fenntartás nélkül? Oh, be jó volna rendben lenni a világgal és saját magunkkal! A személyes Isten hite kellene, a személyes megmaradásé, ami magukban megvan, s amit nem pótol semmiféle ráció. S ami mint vesztett emlék és mint örök igény akkor is tovább kísér még bennünket, amikor már kiejtett irgalmából minden hit. Tudja, hogy én református vagyok és hogy valamikor papnak szántak? Nem is mondhatom igazi materialistának magamat — nem elégit ki; sőt: kétségbeesjt! És mennél jobban öregszem, annál inkább. Így aztán nem marad számomra más Isten, mint — ami úgyis a legtöbb s a legnagyobb — az ártani-nem-akará, a szeretet... A Maga levele csak megerősítette bennem a meggyőződést, hogy ennek a szeretetnek a jegyében mégiscsak szívből és végleg együtt vagyunk. Még egyszer, még sokszor: nagyon köszönöm jószágos szuggesztioit!

Szívből köszönti igaz híve:

Szabó Lőrinc

Megirom a telefonszámunkat: 164—455. (Gáborjáni Klárának, vagyis lányomnak a nevén a könyvben is benne van.) Hátha fent jár valamikor Pesten: így gyorsabban elérhet... Kezét csókolom. Sz. L.

KASSÁK LAJOS KÉT LEVELE

Kedves Nővér

megkaptam levelét és az ajándékát, amelyhez hasonló ritkán kerül a házam tájára. Az imádságot kívánsága szerint elolvastam és az egész küldeményt eltettem. Köszöm, (sic!) hogy ilyen meghatóan gondolt rám.

Érdekes, hogy milyen ismeretlen emberek tekintenek felém a távolból, mondhatnám a fiatalságukból, amely még naivul tiszta és ártatlanul csínytevő volt. Levele, ha csak pillanatokra is, engem is a fiatalságomba fordított vissza, amely könnyebben elviselhető volt, mint mai napjaim 76 évemmel a láthatatlan hátizsákomban.

No, de ne beszéljünk úgy, mintha múltunkban valamit is elviselhetetlenül megbántunk volna. Az élet nem majálisok sorozata. A zászló lobogtatással és a vészjelekkel is merjünk bátran szembenézni.

Üdvözlétét még egyszer köszönöm

és kívánok Önnek minden jót

Kassák Lajos

1963. IV. 10.

Nem emlékszem, milyen alkalommal, talán betegsége hírére küldtem Kassák Lajosnak egy Médaille miraculeuse-t és egy pergamenre írott Ave Mariát, utóbbit azzal a kéréssel, hogy egyszer gondosan és szívesen olvassa el. Válaszként ezt a levelet kaptam. (Rafaella nővér jegyzete.)

Budapest, IV. 7. (1967)

Tisztelt Rafaela Nővér,
Nem felejtettük el régebbi gratulációját és az ajándékot feleségem jó ér-
sekkkel ōrzi.

Hogy most ismét ilyen igaz szavakkal jelentkezett, végtelenül jól esett. Űgy
érzem, magam sem kívánok többet, mint munkabírást és derűt. Ehhez pedig
valóban kegyelem kell.

Igaz jóindulattal, tisztelettel

Kassák Lajos

Nyolcvanadik születésnapjára gratulálva kaptam ezt a választ. (Rafaela nővér jegyzete.)

NÉMETH LÁSZLÓ LEVELE

Kedves Rafaela nővér,

köszönöm a medaillont, mint szeretete s tán szabad így értelmeznem, féltése
jelét; de még jobban a két levélmásolatot; a Babitsé különösen megrendítő s
mindakettő fontos irodalomtörténeti dokumentum is; — nem lehetne valamelyik
katholikus folyóiratban közöletetni?

Hogy én a vallással hányadán vagyok, nemrég írtam meg a Református
Életben (Makay Miklós interjújában), melynek egyes mondatait az Új Ember
is átvette, sőt nemrég Nagy család című darabommal kapcsolatban a Vatikán
rádióban is ismertették.

Abból, amit ott elmondtam, az is következik, hogy én az imádság erejében
csak annyira hiszek, amennyire minden erős vágyéban, amely megtisztult pilla-
natainkban tör fel lekünkéből — mégis hálás vagyok annak (mert van egy-két
ilyen ember), aki azzal biztat, hogy imádkozik értem — erősítő gondolat ér-
tünk aggódó emberek intím Isten felé fordult perceiben jelen lennünk.

Még egyszer köszönöm ajándékát és szeretetét, híve:

Sajkod, 1968. június 10-én.

Németh László

IZES MIHÁLY VERSEI

E s t l á t t a m

(CSÁKBERÉNY)

A hegyélen
túlérrett, bordó som potyog,
hajlong a csenevész boróka.
A molyhos tölgyek erdejében
körül kerül, bolyong a róka,
és kertek alá sompolyog.

(AKASZTÓ)

Hadat üzen a tél.
Az őszirózsákat besorozták.
Hullanak már a dáliaák is.
A krizantémok hullanak.
(A győzelem stratégiáját
hóvirággal és gólyahírrrel,
barkával, kankalinnal

tervezi titkon a tavasz.)
A temetetlen holtakkal teli
csatamezők, virágok tömegsírja
felett
tizenhatodik századi virágéneket
dudorásztat a szél:
Szikrázó porhavat.

A tél fegyelme

Mire visszajössz, lehull a hó.
Csak szürke felhők
résein szüremlik át a fény.
Halkul a szó.
A pálinkából kétszer töltenek.
Tűzet gyújtanak és didergősen
összehúzzák ruhájukat a nénikék.
Lovak orrából pára száll.
Odakinn tél ragyog.
Bennem törékeny tisztaság.

Fölcsillagoz a dér, a hó.
Sírjában megborzong anyám,
s apám a szobafalra,
fehér mezőre néz.
A tél s magányos fegyelme
föllobogóz.
Vigyázz,
ha szikra pattan,
kigyújthat Téged is:
A tavasz készül a tél
minden rettenetében.

Mindenkori forradalom

Tavasz.
Deres s hideg még.
Hajnalra kipikkelyzik a vas.
Elfagy a kankalin.
Mégis: hiába bármi kín,
szenvedés, arcpirító szégyen;
legbelül

gyűlik s gyarapodik a szegények
országoló hatalma. —
Emberibbek az eszmék,
s fölkel a hártvás, üveg
- jég alól a dac: a füvek
örök forradalma,
s a földre az első fecske árnya vetül már.

Ők az erősek

BUDA FERENCNEK

A betonba rést ütő füvek.
Az aszfalton át is fényretörők,
s amik úgy nyitnak itt a szíken,
hogy a szélfújta, vízmosta rögöt
megkötik: — Ők az erősek.
Örökös, csendes és szelíd forradalomban
teszik a dolguk: Élnék. Szaporodnak.

MEZEI MÁRIA

BUJDOSÓ LÁNY (5)

AZ EGYSZEMÉLYES SZERETET-SZÍNHÁZ

INTERMEZZO

(Liszt: Transzcendens f-moll etude)

A Bujdosó lány az f-moll etude szárnyán most elrepül Amerikából. Tudom, Amerika nem azonos a három várossal, ahol megfordultam, a magyar emigráció nem azonos az amerikai néppel, sőt a magyar emigráció sem azonos azzal a pár ezer magyarral, akikkel találkoztam. De az a M. M., akit ők ünnepeltek, sem azonos egészen a Bujdosó lánnyal.

Az 1953-as „Tanulj tőlünk Boldogságot” — Szeretet-színház álomom ősképét idéző gyöngyöket: József Attila forradalmi verscsokrát (*Mondd mit érlel, Anyám, Mellékdal, Megfáradt ember, Ime hát meggletem hazámat, Fiatal életek indulója*) nem szórom szét sem a torontói Művész Színház megható igyekezettel és szerepettel tisztára súrolt, sem a montreáli egyetem hatalmas aulájának impozánsan közönyös színpadán, de a New-York-i iskola recsegő dobogóján sem.

A kagyló-kín termelte gyöngyökkel, szikrázó briliánsokkal hivalkodó, vagy megszerzésükért izzadtan lóholó hallgatók — estém minden ember-kín szülte gyöngyét közáporként fogadták, s ha riadtan meg is tapsolták — közönnel és kényelemmel páncélozott önzésük ajtaját nem sikerült betörnöm. A tisztelettemre rendezett „party”-kon az elszomorítóan üres, önelégült gazdagok s a körülöttük hajbókolók százalmas csapata — vagy a feltörekvő, tört magyarsággal felvágó, nevetésre ingerlő panoptikum figurák — *régi közönségem* — dermesztően *idegen* maradt.

Igaz, *rokonaim*: a gazdagokat kiszolgáló pincérek, nagylelkű vendéglősök, fodrászok, kozmetikus asszonyok és manikűrös lányok, de a szabad idejében cipőt áruló mérnök, az ingyen szervező és fényképező híres fotográfus, de a fulladozó kiváló költő-fordító, a díszlet mögött hangosan felzokogó kitűnő újságíró-író, a hősiesen küzdő könyvkiadó s a meghatóan lelkes és szegénynek maradt színikazgató *önmaguk elől is szívük mélyére rejtett páncéldoboz* *azonnal felpattant s megtelt gyöngyeimmel.*

Szobám megtelt virágaikkal, ruháikkal — könnyeikkel. Mégis, a kormoskopott, árva New-York-i galamb — az egyetlen szárnyas élőlény a sok gépmadár közt a három hét alatt — nem sok eredménnyel biztatott, mikor elegáns szállodánk 26-ik emeletének párkányáról szárnyával szomorúan búcsút intett nekünk.

Hiszen tudtam én. A Niagarát utánzó fülsiketítő csattogásban — ahol míg élt, Bartók vijjogására is alig figyeltek — mit is remélhetett a Bujdosó lány halk hegedűje. En nem akartam Amerikába menni. Két évig leveleztem, huzakodtam, kibúvókat kerestem s ha a magyar állam 1967. április 4-én nem küld ki Párizsba — végül talán elutasítom kedves kollegám, Kertész Sándor nem lankodó lelkes meghívását.

Párizs — Párizs — ifjúságom álmainak városa, nincs szerencsém veled! Kétszer jártam nálad s nem fogadtál engem... 1939-ben egy boldogtalan szerelem árvasága — 1967-ben a Bujdosó lány megfáradt szíve zárt be a hotelszobába. Erőmből a szomszédos Magyar Házig futotta. Akikért kimentem — az elővárosokból összesereglett régi-régi magyarok — nevem se ismerték, de sírva öleltek magukhoz. *Pontosan tudták, közeli rokonuk vagyok.* Megvigasztaltak, mert a telefon — pontosan, mint 27 évvel előbb — szobámban most is hallgatott. Akkor a szerelem, most a hála hívását vártam. Második éjjel csengetett! Egy idegen jelentkezett. Csak nevét ismertem, tudtam régi, híres színházi ember s azt is, hogy igen-igen gazdag. Gyarmathy Miklós percek alatt megtanított újra nevetni, s végül elhinni: sok pénzzel is lehet jónak maradni, gyereklelkű rokonná lenni. Micsoda nem várt ajándék! Mint az a rengeteg tiszta selyem fekete jersey, amit az éjszakai vonat hálókocsijába az útravaló finom falatok mellé, mellékesen bedobott. S míg kiéhezve tölttem magamba a finom párizsi ízeket (az étterem és liftnélküli szálloda harmadik emeletéről nehezen mozdultam) már terveztem a „mindenes-mimus” fekete ruhát, mert már eldöntöttem, mégis elindítom a Bujdosó lányt a pénzpiramisok félelmetes országába! — 1968 hideg áprilisában János a görög ing s a Krisztus-köpeny mellé a gyönyörű fekete vezeklő csuhát velem együtt becsomagolta, s hótól dermedő-virágzó fánkától s a fecskék még üres csillárfélszékétől szorongva-búcsúzva elrepültünk az Újvilágba.

Most az f-moll etude szárnyán lassan hazaérünk.

— Hogy süt a nap itthon! — Az unalomig ismert képeslap szépségű város zöld fái boldogan integetnek felénk, mint akkor, s mi lelkendező ámulattal bámuljuk, mintha először látnánk... Ó szegény, hűtlen magyarok... Szegény legnagyobb, legszomorúbb Rokonom — a szép arányok ismerője, hirdetője, — Te Európai! — Hogy is tudtál 15 évig New-York iszonyatában megmaradni?! S vajon be tudod-e végezni a dolgod Európában — az otthonod nélkül?... Szerencsés magyarok, akik, mint a hűséges fecskék már minden évben visszaszállhatnak a megbocsátó hazába.

A fecskék — jaj, hol vannak a fecskék?!...

A csillár csendes.

— Itt voltak, benéztek, vártak — elmentek. — Felel szigorúan, szemüvegét villantva a kis kerek Paula, házunk nagyhangú — nagyszívú vezére; a macskák és madarak barátja, s nekem sok évig gondos anyám.

A fenséges Niagara isteni szépségének emléke nem kárpótlás az ő kétkezi szépségük karnyújtásnyi közelségű isteni jelenléteért... Hűtlenségem megbüntették, — soha többet nem jöttek be hozzám.

Elszomorodva öntjük a szőnyegre rokonaink töméntelen ajándékát. A háza: a hosszú fülű fekete Péter azonfál megtalálja, mint minden után — a neki szánt játékkallatot. Selymes, fűrtös kezével kaparja, forgatja, finom vizslatorrával szagolgatja, s undorral otthagyja. Szomorú spanielszemében értetlen szemrehányás... Bizony, a New-York-i gumiegérnek patkányformája és mentolszaga volt. A Radio-City környékén, — ahol laktunk — különben nem találtunk.

A milliomos cégjelzéses, olcsó, de íme hét év után is jó ceruzájával írok itt e percben is, s a négykaratos briliáns, mit ma reggel ujjamra húztam — szeretem a kézzelfogható szimbólumokat —, kicsit furcsán csillog az ágyban a hajnali fényben... A „Mezei-brigád” pincér vezére: Dobszay Tibor lepott meg vele, hogy ne szégyenkezzem üres kezemmel a gazdagok asztalánál.

Üvegéből van? Dehogynem. — Szeretettől.

Az f-moll etűd zokogó hangja elhallgatott... Vissza kell lépnem a színpadra. S mert közben az időben egy évet előre repültünk, s mert közben eljött értem csodálatos, egyedülálló testvérem és sorstársam, Latinovits Zoltán — kézen fogott és felvezetett a budapesti Piarista-gimnázium kápolnájának oltára helyén felállított Egyetemi Színpadra —, ami ő, zseniális Zoltán — most legalább hadd mondjam meg — olyan nagyon hasonlított Álom-színházam felső színpadához. Az élő virágokkal körülvett, vörös köpenyemmel letakart renaissance széken, fekete vezeklőruhában megpihenve, szétosztom kincsemet, azt a József Attilát, akit kevesen ismerünk.

(Kodály: *Psalmus Hungaricus* — részlet)

Egy nótát tanultam, mindig azt daloltam —
talán az időben szebben kicifráztam.

József Attila. Nehéz beszélnem róla. Olyan közel áll hozzám, annyira értem, szeretem és szánom, hogy ha csak megérint hangja — a sírás fojtogat.

Kortársam volt. Alig pár lépéssel járt előttem Szegeden, és én tudatlanul, de szinte lányomába léptem.

Három félévig én is magyar—francia—filozófia szakot hallgattam, Horgert én is utáltam, Dési professzor engem is megdicsért, s hiszem, hogy Bartók professzor előadásait: „Ethikáról”, vagy a „Költői művek esztétikájá”-ról ő is életre szóló figyelemmel hallgatta.

Lázás bakfis koromban egy pillanatra találkoztam is vele. Csak a nevét jegyeztem meg, de mert pattanásos volt és izzadt a keze, nem hittem el róla, hogy igazi költő. A mi lányifjúságunk költője, szerelme, bálványa, zászlója, lázadása Ady Endre volt. Ő volt a mi „titkunk”, hiszen nevét tilos volt kimondani még az egyetemen is.

Testvéreinkről, Radnóti Miklósról, József Attiláról, akik ott jártak közöttünk, nem tudtunk semmit. Micsoda rettenetes mulasztás, hogy egyik már halott volt, a másikat éppen a halál felé indították, amikor verseik először kerültek kezembe. És végképp érthetetlen és szinte megbocsáthatatlan, hogy az én nagyszerű József Attila-i gyökerű, formátumú és sorsú igaz-ügyvéd Apám — aki hatéves koromtól Petőfin, Aranyon nevelt, aki Adyt nem szerette, de hazahozta és olvasta; akinek Móra Ferenc volt a barátja, aki „Tehetségvédő Egyesületet” alapított, hogy ne kallódjanak el — inint ő majdnem — a tanyai zsellér-zseni palánták —, érthetetlen miért nem talált rá József Attila Szegeden megjelent verseire? Micsoda irtózatosan megsüketült világban élhettünk mi a húszas években, ha Apám — az Igazság szerelmese — sem hallotta meg annak a kiáltását, aki maga volt az Igazság.

NEM ÉN KIÁLTOK

Igen, a kortársak sikelek voltak, nem hallották meg sem az első kiáltást, sem az utolsó rémült sikoltást. És nem akarták látni — e két jaj között végigvergődött kálváriás életét. Azok a kevesek, akik látták is, hallották is — nem figyelték, nem vigyázták, *nem szerették eléggé!* Ezért kellett idő előtt meghalnia.

Állítom, hogy a szeretet-hiány, mint a legfontosabb vitamin hiánya — beteggét tesz. És igen, bele lehet halni a szeretet-éhségbe is.

„Azt hitték csodagyerek vagyok, pedig csak árva voltam” — mondta. Bizony, nagyon keserves dolog árván élni. Tudom.

ANYÁM

És mégsem az árvaság költészete legtitkosabb rugója. 1924 karácsony estéjén Szegeden írja ezeket a sorokat: „Én nem azért jöttem, hogy bögjek, hogy buzúítsak, hanem, hogy *tegyek*. Egy mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakja lebeg a szívek felett. Kell, hogy reárajak húsomat és beleágyazzam csontjaimat. Hogy ez nem »művészet?«, hát akkor fütyülök »a művészetre«, én többet akarok, én azt akarom, ami kell.

Erik a fény, a Metaars.”

És tette, amit kellett.

LOPÓK KÖZÜTT SZEGÉNY EMBER

(Szenkár Dezső zenéje)

Lopók között szegény ember,
Szegényember sose fél,
Minek félne, szíve, leike
Erősebb a többinél.

Lopók között szegényember,
A Jóisten megsegél!
Nincs tehene a szegénynek,
De ha van is elvetél.

Lopók között szegényember
Szegényember kapanyél,
A világot megkapálni,
Szegényember annak él.

Roppant igáját egyedül vonszolta, s a szerelemtől is a segítő szeretetet kérte:

MELLÉKDAL

(Cziffra György zenéje)

Visz a vonat, megyek utánad,
talán ma még meg is találalak,
talán kihűl e lángoló arc
talán csendesen meg is szólalsz:

Csobog a langyos víz, fürdödj meg!
Íme a kendő, törülközz meg!
Sül a hús, enyhítse étvágyad!
Ahol én fekszem, az az ágyad.

Ez a vonat nem érkezett meg sehová, senkihez. Nem találta meg a segítő-társat se asszonyban, se barátban, se társadalomban. Végül halálfáradtan egy másik vonattal elment pihenni.

A MEGFÁRADT EMBER

A földeken néhány komoly paraszt
hazafelé indul hallgatólag.
Egymás mellett fekszenek: a folyó meg én,
gyenge füvek alusznak a szívem alatt.

A folyó csöndes, nagy nyugalmat görget,
harmattá vált bennem a gond és teher;
se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér,
csak megfáradt ember, aki itt hever.

A békeséget szétosztja az este,
nieleg kenyérből egy karaj vagyok,
pihen most az ég is, a nyugodt Marosra
s homlokomra kiülnek a csillagok.

Talán ott, a marosparti csillagok alatt zendült meg benne az a hatsoros hárfafutam, amire testvérét, Jolánt külön figyelmeztette: „Nem hiszem, hogy valaha ilyen szépen mondták volna ki Istent. Itt megfogtam és felemeltem a mindenséget!”

Szívünkben szép zöld tüzek égnek
Hogy az elfáradt bogarak mind hazatalálnak,
Ha eseteledik
S te nyitott tenyérrel, térdig csobogó
nyugalomban
Ott állsz az útjuk végén —
Meg nem zavarlak, én Uram
Elnézel kis virágaink fölött.

József Attila maga volt a forradalom, de tudta a Titkot. Lapja a „Szép Szó” szerkesztői üzenetében egy katolikus pap szemrehányásaira többek között így felelt: „Őn azt veti szememre, hogy megfedlek az örök eszményekről. Felhívom a figyelmét arra, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség fő eszményei a kereszténységnek. Isten előtt mindenki szabad, egyenlő és testvér. A forradalom csak földközébe hozta ezeket az eszményeket, amikor elvéve tette, hogy az állam törvényei előtt is szabad, egyenlő és testvér minden ember. A vallás az emberi lényeg megvalósítása képzeletben. Én, mint »hitetlen materialista« azon iparkodom, hogy ez a lényeg, ezek az eszmények, ha másként nem, hát fokról fokra, de megvalósuljanak mindennapi életünkben is.”

S a „hitetlen materialista” így beszélget proletár-Istenével:

ISTENEM

Dolgaim elől rejtegetlek,
Istenem, én nagyon szeretlek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
segítnék kiabálni néked.

Hogyha meg szántóvető lennél,
segítnék akkor is mindennél.
A lovaidat is szeretném
és szépen, okosan vezetném.

Vagy inkább ekeszarvat fogva
szántanék én is a nyomodba,
a szikre figyelnék, hogy ottan
a vasat még mélyebbre nyomjam.

Ha csősz volnál, hogy óvd a sarjat,
én zavarnám a fele varjat.
S bármi efféle volna munkád,
velem azt soha meg nem unnád.

Ha nevetnél, én is örülnék,
vacsora után melléd ülnék,
pipámat egy kicsit elkérném
s én hosszan, mindent elbeszelnék.

Elmondott ő mindent — nekünk. Hiszen értünk jött; bennünket: „nem középiskolás fokon tanítani”.

Igaz embersége: példakép. Kálváriát járt, élete: forradalmi tanítás. Önkéntes halála: iszonyú figyelmeztetés!

Nemcsak a gyűlölet ől. Ől a figyelmetlenség is, a közöny, az önzés, a tudatlanság, a hazugság, az irigység, a hiúság, a kapzsiság, a rosszakarát, végső fokon ől a szeretetlenség.

A világot meg kell változtatni, de *ezt a változtatást magunkon kell elkezdeni. Minél előbb átengedjük magunkat a Szeretet vezetésének, annál hamarabb érünk célhoz, és annál kevesebb Igaz fog veszélybe kerülni közöttünk.*

Pedig a mának, a holnapnak és az örökkévalóságnak már nem keresztre feszített mártírokra, hanem vidám, erős, egymást szerető és egymásért élő hétköznapi hősökre van szüksége, millió „izgága Jézusokra”! Ők és csakis ők építhetik meg a Mennysorságot a Földön.

TEL

Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni,
Hogy melegedjenek az emberek.

Ráhányini mindent, ami antik, ócska,
Csorbát, töröttet s ami új, meg ép.
Gyermekjátékot, — ó, boldog fogócska! —
S rászórni szórva, mindent, ami szép.
Dolcra forró láng az égig róla
S kezén fogná mindenki földiét.

Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni,
Hisz zúzmarás a város, a berek...
Fagyos kamrák kilincsét fölszaggatni
És rakni, adjon sok-sok meleget.

Azt a tüzet, ó jaj, meg kéne rakni,
Hogy felengednének az emberek!

*

A társulatról, ahol a függönyhúzótól a rendezőn keresztül a főszereplőkhig mindenki egymás munkáját ugyanúgy óvja, segíti, tiszteli, mint a sajátját, mert az Úgy sikerét — aminek szolgálatába állították — mindennél fontosabbnak tartja, Miskolcon kezdem álmodni, amikor ráébredtem, hogy a színész elsőrendű célja *egy más legyőzése* s győzelmének az Úgy sikereként való elfogadtatása.

Keservesen jó példa rá a magam hosszú éveken át viselt „sztár”-rangja. A polgári színjátszás mondanivaló nélküli szórakoztató szerepdarabjainak sikere

megkövetelte a *személyiség* kiemelkedő győzelmét. Ez a klisészerűen ismétlődő sikeres szerepek teremtette személyiség egyre növekvő feszültségbe került fejlődő, valódi énemmel. Ez a túl jól sikerült *álszemélyesség* él ma is a köztudatban. *Ő az én valódi ellenségem.* Miatta tettek bujdosóvá. Ő, iszonyú színészet!

1945-ös robbanásszerű újjászületésem egyben a Szeretet-színház s a hozzátartozó tökéletes társulat álmát is megszülte bennem. 25 évig igyekeztem a mindenkori közösségben, amiben dolgoztam, valahogy megvalósítani. Erőfeszítéseimért az „összeférhetetlen” melléknevet kaptam. S amikor a Szeretet-színházban végül is egyedül maradtam — utam végén —, a tökéletes társulat két ízben egymástól függetlenül s mégis összetartva, mint nagy-nagy ajándék, készen az ölembe hullott.

39 esztendő sok-sok nagy szerepét nem köszönhetem meg soha senkinek. De az „Izgága Jézusok”-ban való felejthetetlen részvételemet köszönöm neked, Zoltán. Te álmodtad, Te építetted, Te tartottad válladon. — Köszönöm fiatal társunknak, Cserhalmi Annának tehetséges, szerény, alázatos közreműködését s Reményi József szelíd zongoraművész barátom tökéletes kíséretét. Köszönöm Surányi Ibolya okos mértékű szerkesztését s bátor harci kedvét-erejét. S köszönöm, ó, hogy köszönöm az Egyetem világosító, vetítő, hangosító, bútorozó, kellékező diákjainak nagyszerű, pontos, lelkes segítségét.

Igen, igen, így kell építeni a jövő színházát! Vidáman, szegényen, harccal, hittel, *szeretettel* *el nem fáradóan.*

Pontosan úgy, ahogy a kezdet kezdetén Dérynéék megálmodták, — ahogy a régi-régi kolozsvári Magyar Színház megvalósította s a *mai napig életben tartotta.*

Színészlétem koronáját, 1969-es kolozsvári öt estémet kinek köszönjem meg?! A házsongárdi temetőben alvóknak? A szoborba öntött nagyoknak, vagy a legfiatalabb világosítóknak?

Janovits Jenő a lépcsőfordulóban mintha cinkosan hunyorított volna. Hiszen ő hívott kánkánt-járó kezdő koromban 1936 és 37 nyarán Hyppiát játszani a szegedi Dóm-térre. Csak szegény Apám s a szomszédos lebontott Ipar utca többi régen alvó lakója csodálkozik, miért nem láttak azóta se ott?

A szamospartai szépséges városban először jártam. Senki nem tudta, batyumban mit hozok. Vendéglátóm: a színház operarészlege — a rádióból, televízióból ismert koncertező, chansont éneklő, kedves „jópofa” Mezeit várta.

Milyen csoda állította hát mögém Álom-színházam zöld lombok közt kifehérlő görög oszlopait s szórta rám gyönyörű napsárga fényeit?...

Csak a mély gyökerű, titokzatosan mélyáramú színházat — színészt — embert szeret! Szeret! A magát felejtő szeretet állította őt estén át a zenekari árokbá a társulat egyszívűvé váltott síró-nevető tagjait, akik — ő Istenem — hogy örültek, mikor történelem nevelte gyermekeik: közönségük — Álom-színházam közönsége — a fejkendős nénitől az egyetemi tanárig ezer karjával átölelt s a *kiáradó Szentlélek erejével a boldog Célba mindnyájunkat felemelt.*

Mikor kihagyó szívemmel utolsó este a Szamos szelíd zúgása lassan elaltatott, arra kértem a Szentlélek Istent — akinek ő, de érdemtelen cselédje vagyok —, hadd maradjak most már örökre nyugton, hiszen *végre itthon vagyok.*

Isten meghallgatott. Félév múlva elnémított. De nyugodni nem hagyott. Betegséből mentett repedezett tükröm 1971-ben a televízióknak, mint utolsó szolgálatot felajánlottam. Éber közönyük s lázas sietségem kiütötte kezemből. Alarcaim kőfalán cserepekre törött. Fájdó szilánkjain, mint értelmetlen fakír-ágyon, heverek azóta.

Szerepek kopogtak be az ablakon, unt álarcom hasonmásai, — elkergettem őket. De beengedtem barátomat, a fiatal szemüveges, holló-bölcsességű színház- és színész-tudóst. Elvitte 1961-ben elkezdett egyetlen Levelem, s a „Színház” c. lapban szép képekkel körítve kikézbcsitette. Lustán biztatott, hát folytatást nem kapott, így sorsomra hagyott. Rest szolga vagyok. A képernyő, a rádió s a gondosan olvasott sok friss hangú írás időnként megnyugtató: az igazság izgága katonái nélkülüm is boldogulnak valahogy...

Akkor már ajtómon hangosan kopogott ökumenikus hitem szerinti *egy-házi* lapunk, a Vigilia.

Lustaságomból felráztak, kihunyó önbizalmam felszították, lankadó hitem megtámasztották.

Ha a papírúton, mint meredek sziklalépcsőn lihegve — kínlódva kúszik is —, hisz kevés az idő —, ha tovább vigyázzák, óvják, talán tényleg Célba ér. Haszna ha nem is lesz több, mint egy gyufaszál világa, talán valóban nem éltem hiába.

E hosszú Intermezzo után a szamosparti Álom-színházból hallgassák végig az „Ütközben” még hiányzó s „A Cél előtt” befejező tételét.

(Bartók: Este a Székelyeknél)

Igen, az álom, a Déryné-álom szétfoszlott s a tanítás, a másokért végzett önzetlen munka boldogsága hazugnak bizonyult, mert bizony nagyon boldogtalanok voltunk mindnyájan. Különösen én, aki felelősséget vállaltam a zongora-csodáért, amikor kirángattam a lokál-zongora mellől. Pódiumot ígértem neki s világsikert. Egyelőre kenyér kellett mindkettőnknek. Házalni kezdtem hát magunkkal. A Pilvax kávéházból, ahová szép magyar műsorral ajánlottam magunkat, unott mosollyal utasított el a volt kávé vezető — unják már az emberek a zongora-csodát, köszönöm nem kell. Végül is a budai Várkert Kioszkban, a Kék Dunában fogadtak be bennünket, s mi tört szárnyakkal s homályosodó hittel, újra csak varázsolni kezdtünk. Bizony, nehéz varázslat volt. A hideg füstben csöndet s forróságot teremteni Liszttel, Chopinnal, Petrarccal, Ady-val, József Attilával vagy Kosztolányival.

Kosztolányi Dezső — Budai Dénes:

AKARSZ-E JÁTSZANI?

A játszótársam mondd akarsz-e lenni?

Akarsz-e mindig, mindig játszani

Akarsz-e együtt a sötétbe menni

Gyerekszívvel fontosnak látszani

Nagy-komolyan az asztalfőre ülni

Borból, vízből mértékkal tölteni

Gyöngyöt dobálni, semminek örülni

Sóhajtvá rossz ruhákat öltetni.

Akarsz játszani mindent, mi élet

Havas telet és hosszú hosszú őszt

Lehet-e némán teát inni véled

Rubin teát és sárga pára-gőzt

Akarsz-e teljes tiszta szívvel élni

Hallgatni hosszan néha-néha félni

Hogy a Körúton járkál a november

Ez utcseprő szegény beteg ember

Ki fűtőrész az ablakunk alatt.

Akarsz játszani kígyót, madarat

Hosszú utazást, vonatot, hajót

Karácsonyt, álmot, mindenféle jót

Akarsz játszani boldog szeretőt

Színlelni sírást, cifra temetőt

Akarsz-e élni, élni, mindörökkön

Játékban élni, mely valóra vált

Virágok közt feküdni, lenni a földön

S akarsz, akarsz-e játszani, halált.

Egy napon aztán valóban majdnem játszottuk a halált... Mert innen is ki-tessékeltek két hónap után bennünket, mondván, hogy a lokál nem koncertterem és a közönség, ha áhitattal hallgat is, de nem fogyaszt semmit, nem vagyunk: „üzlet” hát.

Álltunk a befagyott Duna-parton, üres szemekkel néztük a csillogó jégtáblákat. Úgy villogtak felénk, mint élesre fent zsillett-pengék...

S a kétségbeesés e szó szerinti utolsó pillanatában a nagy Rendező mindent elrendezett. A Csodát végre kézen fogták a soká keresett felelős kezek s felvezették az igazi koncertdobogóra. Én pedig boldogan ültem a nézőtér utolsó sorában, mert hitem és kudarcba fulladt tanításom igazolását véltem kihallani a feldübbörgő tapsokból.

Boldog voltam, pedig a Csoda második koncertje után már alig köszönt vissza nekem. Meg kellett tanulnom — elég nehéz lecke volt —, hogy a zseniális emberek nem szükségképpen a legjobb gyermekek, s azt is, hogy hálát várni lényegében önzés. S annak nem lehet helye az én életprogramomban.

És játszottam tovább, ahol lehetett...

A „Boldogság titka” gyűjtőcím alatt énekeltem az Anna-bárban, Gellért bárban, a Gerbeaud-ban; akrobatikus bolerot táncoltam és drámai perceket tettem egy operettben.

Erre a szerepre külön emlékezem, mert ebben látott a moszkvai Művész Színház világhírű együttese, s Tarasovával az élén úgy öleltek magukhoz, mint testvérüket. A tiszteletükre adott fogadáson — ahová Gáspár Margit igazgatóm erőszakkal vitt el — körbeálltak, faggattak: drámai színész létemre, miért játszom operettben? A sokat kérdező magas öregúr anyai nagyapámra a kecskeméti szabómesterre emlékeztetett. Talán az ő északról származó szláv-szöke szíve dobogott fel bennem, mert vallani kezdtem. A tolmács alig győzte. — Nekem adták virágait, figyelmüket s a könnyes-lelkes biztatást, hogy ne hagyjam magam, harcoljak magamért és igazságomért. Megfogadtam nekik, és azóta harcolok. Ez az este is az. Harc! Szép harc!

A fogadás végén az öregúr kézen fogott, s míg a kijárat felé mentünk, a tolmácson keresztül így búcsúzott:

— Nehéz sors otthon igaz művésznek lenni. Ha kijöhetne hozzánk, mi felmutatnánk, kivé lehetne Maga a hazájának, kedvesem.

Az ajtó becsukódott. Kábán néztem körül. Major Tamás állt mellettem. 21 év alatt akkor beszéltem másodszor vele.

— Mondja Major, az Istenért, ki volt ez a drága öregember?

Major összehúzta dús szemöldökét — ő de szörnyen hasonlít Apámhoz —, s rámkialtott:

— Ennyit sem tud! Ez Kedrov, a világ legnagyobb rendezője!

Én azt tudtam csak, hogy ő még álarcaimat is csak hírből ismeri, hisz nem ér rá színházba menni. Hallgattam hát... Felvettem kabátom, s virágaimmal csendesen elmentem.

Erre az operettszerepre kaptam nyugati meghívást német nyelven, bármilyen prózai szerepre, ekkor hívott Kozma József Párizsba chansont énekelni. Ez mind 1956 szeptemberében történt.

Nem mentem sehová — ne értsenek félre —, ezt nem érdemként említtem, színész csak azon a nyelven játszhat jól, amin álmodik — így gondolom, s amikor ezekben a rettenetes években bárhol, bármilyen műsorban elmondtam a verset — a legkedvesebbet —, s annak nagyobb sikere volt, mint a bohóc-számaimnak, én nyugodt voltam, mert tudtam, egy kicsi téglát mindig odateszek a magyar kultúra épületéhez, ami — bizonyosan tudtam — az én számomra is épül. Hadd mondjam el most is:

Petőfi Sándor:

SZÜLŐFÖLDEM

Itt születtem én ezen a tájon
Az alföldi szép nagy rónaságon,
Ez a város születésem helye,
Mintha dajkám dalával vón tele.
Most is hallom e dalt, elhangzott bár:
„Cserebogár, sárga cserebogár!”

Úgy mentem el innen, mint kis gyermek,
Es mint meglett ember úgy jöttem meg.
Hej, azóta hűsz esztendő telt el
Megrakodva búval és örömmel...
Hűsz esztendő... az idő hogy lejár!
„Cserebogár, sárga cserebogár”.

Hol vagytok ti régi játszótársak?
Közületek csak egyet is lássak!
Foglaljatok helyet itt mellettem
Hadd felejtsem el, hogy férfi lettem,
Hogy vállamon huszonöt év van már...
„Cserebogár, sárga cserebogár”.

Mint nyugtalan madár az ágakon,
Ifjerről helyre röpköd gondolatom,
Szedegeti a sok szép emléket,
Mint a méh a virágról a mézet;
Minden régi kedves helyet bejár...
„Cserebogár, sárga cserebogár”.

Gyermek vagyok gyermek lettem újra.
Lovagolok fűzfásipót fűjva,
Lovagolok szilaj nádparipán,
Vályúhoz mék, lovam inni kíván,
Megittattam, gyí lovam, gyí Betyár...
„Cserebogár, sárga cserebogár”.

Megkondul az estéli harangszó,
Elfáradt már a lovas és a ló,
Hazamegyek, ölébe vesz dajkám,
Az altató nóta hangzik ajkán.
Hallgatom, s félálomban vagyok már...
„Cserebogár, sárga cserebogár”...

S a szülőföld hű azokhoz, akik hűek hozzá. A hűségnek számtalan fokozata van s a szülőföld, mint az igazi anyák, szerény — beéri a szerető ráemlékezés-sel is.

De azt, aki átöleli, a bajban is ragaszkodik hozzá, azt — mikor teheti — elárasztja ajándékaival.

Engem újból és újból megajándékozott.

Visszaadta nekem az igazi színházat. Utam, ami 1949-ben meredeken a semmibe zuhant, 1956 után ugyanolyan meredeken rohanni kezdett felfelé. Azóta Budapest összes jelentős színpadán — élén a Nemzeti Színházzal — játszottam, és játszom a klasszikus és modern drámairodalom gyöngyszemeit. Csupa-csupa ajándék!

Ideadta — ha elkésve is — sajtóban, kitüntetésben a hivatalos elismerés és megbecsülés szép jeleit.

S megállás nélkül szórja rám a legszebb ajándékot: *magyarul értő és érző embertársaim szeretetét*. Ez a szeretet a kenyérem otthon és örömem külföldön, ahol magyarok élnek.

Hiszem, hogy ez a mai este is a szülőföld ajándéka, mert hiszem, hogy az Önökben iránta élő szeretet hívott engem ide.

Ó, nekem érdemes volt hűnek lennem!

Engedjék meg, hogy Arany János: „Rendületlenül” című versének zárósorai-
val hitet tegyek hazánk mellett:

Hallottad a szót: „Rendületlenül?”
Abránd, hiúság, múló kegy, javak —
Lenn a sikamló tér, nyomás felül,
Vész és gyalázat, el ne rántsanak.
Ó érsd meg a szót: árban és apályon,
— Szirt a habok közt — Hűséged megálljon!

*

III. rész

A CÉL ELŐTT

(Zene Bach: C-dúr praeludium)

Budakeszi, 1975. május 24.

Mi a Cél, minden ember célja? — a boldogság. A boldogság — harmónia. Harmónia önmagunkkal — a világgal — az Istennel. Naponta megharcolt harmónia!

En azért mondtam el Önöknek az életemet, hogy hitelt érdemlően bizonyosságot tegyek róla: Az ösvény amire az élet sűrűjében mint magános vándor rátaláltam, helyes és jó, mert abból a közös útból indul ki s abba is torkollik bele, amin a haladó világ menetel a cél — az emberi boldogság felé.

Az életemmel bizonyítom, hogy a *Szeretet kezét fogva ez az ösvény járható* — bár meredek — de éppen ezért *rövidebb*, mert én már jó ideje itt állok a Cél előtt...

A magunkfelejtő szeretettel másokért végzett hasznos munka sikere: — a harmonikus, szép meglehetősen csend a színpadi pillanatban s itt az ablak előtt, ebben a jázminlehető, rigófütyös gyönyörű tavaszban, ez már maga a boldogság — ez maga a Cél.

Önök elé kiontott életemmel bizonyítom: az itt és most is köztünk lévő Szeretet, szó szerint és valóságosan ideadott és idead mindent, hogy ezt a megharcolt boldogságot meg tudjam őrizni, naponta meg tudjam újítani és *tovább tudjam adni*.

Adott életet. Adott tehetséget. Adott hitet! Ad mindennap új erőt a munkához, ahhoz, és már csak ahhoz, amit ő akar elvégeztetni.

Adott igazi otthont.

Adott igazi Segítőtestet, aki szigorú és jó, mint az angyalok: Cselekszi a Törvényt és nem magyarázza. Krisztus önzetlen katonája. Ugye sokan vannak már hozzá hasonlók!...

S a Szeretet adott szó szerint új Életet! 1956-ban, mikor hétesztendő padlómosás után visszatettek a színpadra, a felkínált főszerep helyett a Vörös kereszt-hez szaladtam. A játéknál a tettet fontosabbnak tartottam. Társaimmal három hónapi lépcsőket jártam és sokat kiabáltam. A pokrócok jogos helyét kerestem — s babnyi néma vesekövet szereztem.

1960 januárjában követem egy éjjel felkiáltott s iszonyú görcsök közt félúton megállott! A kedvemért elővett „Cseresznyés kert” olvasópróbája helyett életveszélyes helyzetben a műtőbe kerültem. Hihetetlen gyógyszerérzékenységem miatt az altatás elején — a metszés előtti pillanatban — megfulladtam. A klinikai halálból Noszkay professzor feltámasztott, de operálhatatlanságom miatt örökre eltiltott minden fizikai és lelki rázkódástól: tehát örökre eltiltott a színháztól.

Három hónapig tartott, míg megértettem: új életemet azért kaptam, hogy ezután minden pillanatban tudatosan megtapasztalhassam a mellettem álló Szeretet kézzelfogható csodáit. Felszálltam a rázós autóbuszra, és újra elkezdtem irtózatossággal járó, szép játékaimat a színházaknál.

Hogy a zongora-csoda nem is válaszolt első és egyben utolsó levelemre, amivel bekopogtattam Párizs környéki kastélyába, s restellkedve bár, de egy autót kértem, hogy kisebb életveszéllyel dolgozhassam — nem olyan nagy csoda. De az csoda volt, hogy szinte ezzel a visszautasítással egyidőben János — egy alig ismert rokona révén — megörökölte az éppen akkor elaludt szegény kollégám, Földényi László kocsját! Laci — úgy látszik — megbánta, hogy Miskolcon színészpálánta időmben olyan sokszor visszakiült „úrinőnek” Szegedre. Furcsa tarkaszonnyeg az élet, de Aki szövi — a szálakat ismeri s előbb utóbb a helyére teszi.

Öt évig éltem ezzel a furcsa kövel, amiről hivatalos orvosi bizonyítvány állította: ha megmozdul — megöl. —

S 1965. szeptember 8-án — Kisboldogasszony Napján, nevem napján — éppen akkor búcsúztak csillárunktól a fecskék — ötesztendős próbaidőm letelt s ágasbogas, fémes csillogású, hatalmas gyilkos követem — görcs, fájdalom és vér nélkül simán megjelent... Azóta is itt hordom a karomon életem legszebb ékkövét, Jézus Krisztus Szeretetének zálogát, Akiben hiszek, Akiért futottam, s Akinek Üzenetével ugye, most itt valóban Célba jutottam.

Cellám kitárult, jószagú ablakában, ebben a csodálatos szépséges világban, a kék éghez simuló barátságos jánoshegyi csillag karnyújtásnyi közelségében némán mondom záróversemet:

Ady Endre:

KÖSZÖNÖM, KÖSZÖNÖM, KÖSZÖNÖM

Napsugarak zúgása, amit hallok,
Számban nevednek jó ize van,
Szent mennydörgést néz a két szemem,
Istenem, Istenem, Istenem.
Zavart lelkem tegnap mindent bevallott:
Te voltál mindig mindenben minden,
Boldog szimatolásaimban,
Gyöngéd simogatásaimban
S éles, szomorú nézéseimben,
Ma köszönöm, hogy Te voltál ott,
Hol éreztem az életemet
S hol dőltek, épültek az oltárok.
Köszönöm az én értem vetett ágyat.
Köszönöm Neked az első sírást,
Köszönöm tört szívű édesanyámat,
Fiatalságomat és bűnelmet,
Köszönöm a kétséget, a hitet,
A csókot és a betegséget.
Köszönöm, hogy nem tartozom senkinek
Máshak, csupán Néked, Mindenért Néked.
Napsugarak zúgása, amit hallok,
Számban nevednek jó ize van,
Szent mennydörgést néz a két szemem,
Istenem, Istenem, Istenem,
Könnyebb a lelkem, hogy most látván
vallott,
Hogy Te voltál élet, bú, csók, öröm,
S hogy Te leszel a halál, köszönöm.

(A befejező rész következik)

SZENTÉV ÉS ÖKUMENIZMUS

1973. május 9-én VI. Pál pápa bejelentette, hogy az egyház 1975-ben Szent Évet ünnepel. Hosszas imádság és megfontolás után határozott így a Szentatya.

A szentév vagy jubileumi év az Ószövetségben a közelet különleges évét jelentette, felszabadították a zsidó rabszolgákat, elengedték a meglévő tartozásokat, visszaadták a vásárolt földeket (Lev. 25,8.). Az egyház történetéből ismeretes, hogy VIII. Bonifác pápa 1300-ban nyitotta meg az egyház első szentévéét. Akkor a szentév lényege a bűnbánati zárandoklat volt az apostolok sírjához Rómába. — A 25 éves periódust II. Pál pápa 1470-ben rendelte el. 1500-ban nyitották ki először a szent Kaput, amely részben a zárandokok közlekedését könnyítette meg a Szent Péter bazilikában, részben szimbolizálta az isteni irgalom könnyebb elnyerését a jubileumi búcsú által.

A szentév bejelentése után talán bennünk is felvetődött a kérdés, vajon tanácsos-e ma is fenntartani a szentév hagyományát ebben a régebbi időkől annyira különböző korban? A Zsinat után a vallási élet stílusa is más lett. A modern világ sokszor értetlenül és közömbösen áll a vallásosság régebbi megnyilvánulásai előtt. — De hamarosan megismertük a szentév lényegi tartalmát, főleg a Szentatya beszédeiből és láttuk, hogy ez a szentév nemcsak a zsinat szellemének folytatása, hanem a megújulás és kiengesztelődés programjával nagy szolgálatot jelent az egész emberiségnek. A történelem előtt is igazolása ez annak a szeretetteljes és fáradhatatlan törődésnek, amellyel az egyház a mai problémák felé közelít.

A szentév első célja az ember belső világának megújulása. Az egyház azt az embert akarja belülről megújítani, aki gondolkodik s közben elvetette az igazság biztos megismerését, aki dolgozik, s munkája közben annyira kifordult önmagából, hogy alig tud kapcsolatot teremteni saját személyes valóságával; aki szórakozik, örül és annyira kihasználja az élvezeti cikkeket, hogy hamarosan unalmat érez és becsapottnak érzi magát. Ezt az embert kell ma belülről újjáteremteni. Ezt az evangélium *metanoia*-nak, megtérésnek, bűnbánatnak nevezi. A kegyelem pillanata ez, amelyet csak lehajtott fővel lehet átélni; egyszerű, mint lelkiismereti ítélet, de hosszú, mint nevelői folyamat.

A modern embernek is szüksége van a belső megújulásra. Kortársaink életében is észrevehetjük azt a mélyreható elégedetlenséget, azt a torkig jóllakottságot, amelyet a kielégületlenség érzése társul, azt az elkeseredett boldogtalanságot, amellyel a boldogság hamis receptjei mérgezték meg a mai embert.

A pápa nem vallásos rendezvényeket akart, hanem igazi megújulást. Személyes, belső megújulást, de olyant, ami kifelé is megnyilvánul. Az egyház, mint az üdvösség szentsége, gyógyítani akar minden lelkiismeretet. A megújult embereken keresztül akar hatni az emberi közösségekre is. Ez a metanoia, őszinte megtérés és ökumenizmus feltétele is. A keresztény egység művelésének csak szívbeli megtéréssel lehet dolgozni. A Szentatya január havi általános imaszándéka is ezt az igazságot fejezte ki: megtéréssel a keresztény egységért. Őszinte önkritikára, bűnbánatra van szüksége minden kereszténynek. Vannak hibáink, bűneink. Keveset imádkozunk. Nem vonzó a példánk. Kevés bennünk az áldozatos szeretet. A belső világ felfedezése, a lelkiség elmélyítése, a tanúságtétel hitelessége ökumenikus munka is.

A szentév másik célja a *kiengesztelődés*. A kiengesztelődés felidézi bennünk a szakadás fogalmát. Mindenekelőtt arra van szükségünk, hogy ha kell, újra helyreállítsuk Istennel a hiteles, eleven és boldog kapcsolatot, hogy kiengesztelődjünk Vele alázatban és szeretetben, hogy ebből a létünk mélyéig hatoló harmóniából sugározzék erő és az igény arra, hogy szeretetben és igazságban az emberekkel is ki tudjunk engesztelődni. Csak így tudjuk felismerni az emberek arcán a testvéri vonásokat, amitől megújulnak emberi kapcsolataink. A kiengesztelődésnek egyre szélesebb körökben kell kibontakoznia: egyházi közösségeken belül, a hívek és a lekipásztorok, az egyházi hivatalok, az egyházi és világi közösségek, a különböző egyházak, az egyház és az állam között.

Az ökumenizmus kötelessége, feladata az egyháznak. A Zsinat külön dekrétumot adott ki tíz évvel ezelőtt ebben az ügyben. A helyes irányítás céljából

a keresztények egységét előmozdító Titkárság pedig 1967. május 14-én, Bea bíboros aláírásával kiadta az ún. Ökumenikus Direktóriumot. Ismerjük a Hittani Kongregáció által kiadott „Mysterium Ecclesiae” kezdetű figyelmeztetést néhány mai tévedésről. Az ökumenizmus mégis program. Kerülve a hamis irenizmust, azt a fajta békülékenységet, mely szerint minden vallás jó, stb., az ökumenizmus nem vallási közömbösségre vezet, hanem fokozott ésszeszedettségre, közös tanúságtételre, hogy elhiggye a világ Krisztus küldetését.

A kiengesztelődés ökumenikus feladat is. Növekednünk kell a hitben, reményben és szeretetben. Vállalnunk kell naponta a tanúságtételt keresztény életünkkel az Isten és üdvözítő Jézus Krisztusunk mellett. Az ökumenikus dekrétum határozatainak végrehajtása is még jövőbeni feladat. Lehetőségünk lenne keresni a közös imádság megvalósítását is. Szép, és a tanúságtétel egyik módja, hogy a tájékoztató és békegyűléseken már közösen veszünk részt. De mikor fogunk mint az egy Atya gyermekei és Krisztus hívei közösen imádkozni?

Ismerünk sok kölcsönös jóindulatot, kapcsolatot, de ezek nem „hivatalosak”. Taizé zárandókhely lett katolikusok számára is. A katolikus sajtó részleteket közöl Roger Schütz írásaiból, a Teológia ismerteti a protestáns teológusok komoly biblikus, teológiai kutatásait. Mégis kevés ez. A „Mindennapi kenyér” c. kiadvány külön értéke az idén, hogy válogatásokban az elszakadt testvérek értékeiből is idéz. De nincs még igazi dialógus a keresztények között. — Örülünk az új Bibliának. Nagy esemény ez. De várjuk az időt, amikor ökumenikus bibliánk is lesz és ez lesz élő forrása a keresztény hitünk melletti tanúságtételünknek.

Kevés a szakemberünk is, akik komoly szinten tudnak megbeszéléseket folytatni a külön élő egyházakkal és vallási közösségekkel. A teológiai stúdiumok reformját szabályozó „Ratio fundamentalis” előírta a papnövendékek ökumenikus szellemben való oktatását. De a lelkipásztorkodásban: prédikálásnál, katekéziséknél, az evangelizáció szolgálatában is érvényre kell juttatni az ökumenikus szellemet.

Évszázadok szokásának megfelelően ez a szentév is Róma-központú. VI. Pál pápa 1974 karácsonyának vigiliáján megnyitotta a Szent Péter bazilika szentévi kapuját. Megkezdődtek Rómában a szentévi programok. A Szent Péter bazilikában az egyház apostolisága a főgondolat. Az egyház eredetében apostoli. Az apostolok voltak az evangélium első hirdetői és az egyház előjárói. Az egyház mai vezetőiben utódaikat kell látnunk. Péter elsőse és szolgálata, a tanítóhivatal kérdése nem lehet vita tárgya az egyházban.

A Szent Pál bazilikában az egyház egyetemessége, katolicitása nyer hangsúlyt. Krisztus az egyházon keresztül beszél ma is minden emberhez. Mindig reformálja az egyház önmagát, hogy a kívülállók visszatérjenek kebelébe. Krisztus evangéliuma alkalmas arra, hogy minden népet szolgáljon s az üdvösségre vezessen. — A Santa Maria Maggiore bazilikában az egyház szentségéről elmélkednek a szentévi zárandokok. Az egyház Krisztus jegyese, a szentek közössége. A bűnös ember az életszentségre kap hivatást benne. A szentév alkalom arra is, hogy jobban megismerjük Máriát, mint a megváltott emberiség hiteles és ideális modelljét. Nemcsak a Krisztus érdemeivel megváltott emberiség típusa, hanem a hitben zárandókló emberisége is. Ha őrá nézünk, újra összeállnak bennünk a megújuló egyház körvonalai, struktúrai. Újjá kell élesztenünk Mária iránti tiszteletünket, a helyes Mária-tisztelet nem lehet az ökumenizmus akadály, mert Mária arra tanít minket, hogy Krisztus igazi követői legyünk. Hite példa számunkra, és elvezet az evangéliumi valósághoz. Máriától megtanuljuk, hogy életünkben mindennek állandóan Krisztusra kell vonatkoznia, aki a mi egyetlen Üdvözítőnk. — A lateráni Szent János bazilikában az egyház egységéért imádkozunk Krisztushoz, aki maga így imádkozott: „Amint Te Atyám bennem vagy és én benned, úgy legyenek egyek ők is mibennünk!” (Jn 17,21). — Meg kell erősítenünk a közösséget Krisztussal a személyes lelkiismeret szintjén, az egyházon belüli és az egyházak közötti kapcsolatban, az egyház különböző csoportjai és intézményei között. Rá kell döbbernünk, hogy ez a közösség (koinonia) egység Krisztus részéről már tény, de nekünk állandóan tudatosítanunk kell magunkban. Vissza kell hozzá térnünk és gyógyítanunk kell azokat a repedéseket, amelyek ezen a közösségen a személyes és kollektív bűnök miatt keletkeznek. Hiszen „Krisztus az, aki az egész testet egybekapcsolja és összetartja a különböző ízek segítségével és minden tag arányos együttműködésével” (Ef 4,16).

DANKÓ LÁSZLÓ

PÁRBSZÉD A HITRŐL

Szabó Ferencnek, a Vatikáni Rádió magyar adásai vezetőjének, ez a hetedik nyomtatásban megjelent könyve.* Ezelőtt tíz évvel jelent meg a *Mai írók és gondolkodók*, s azóta igen következetesen építi tovább az ott megkezdett utat. A *Távlatok*-ban (1970) még messzebbre tekint, s igyekszik minél egyetemesebb tapasztalatok alapján általánosítani mondanivalóját. Ezt legvilágosabban és legegységesebben a *Párbeszéd a hitről* bevezetésében így fogalmazza meg: „Nyitottan szemléltem a valóságot, és őszintén kerestem a párbeszédet kortársainkkal. Keresztény szemmel néztem korunk szellemi helyzetét, a hit és a hitetlenség mai szembesüléseit. Vallom azt, hogy a hit nem akadály a tárgyilagos valóságslátásnak és az emberek megértésének. Ellenkezőleg: teljesebb tapasztalathoz segít, és megvilágítja az emberi dráma rejtett dimenzióit.” Voltaképp tehát Szabó Ferenc a maga eszközeivel és a maga területén minél elfogulatlanabbul igyekszik szolgálni és megvalósítani az úgynevezett zsinati szellemet. (Nem véletlen, hogy többi tanulmánykötete: az *Isten barátai*, a *Henri de Lubac az Egyháztól és Az ember és világa* még pregnánsabban, még közvetlenebbül valószínűleg meg a korszerű kereszténység eszményét.)

Maga a „párbeszéd” korunk egyik legizgalmasabb kérdése. Nem kétséges, hogy a szocialista világrendszeren belül élő kereszténység másként értelmezi ezt, mint általában Nyugaton tesszik. Ott az egyház még mindig nem minden vonatkozásban törte át a „hatalmi helyzetéből” adódó korlátokat, s ezért a párbeszéd sem feltétlenül jelenti az érvek és eszmék konfrontációját, hanem inkább párhuzamos monológokat. A marxizmus kétségtelenül abban múlja felül a történelem összes előző eszmerendszerét, hogy a valóságra épül. Nos, a marxizmus-leninizmussal állandóan kapcsolatban lévő kereszténységnek is a valóságból kell kiindulnia, abból kell elvonatkoztatnia a tapasztalatait, annak talaján kell párbeszédet folytatnia világnézeti ellenfeleivel. Az elmélet és gyakorlat újfajta szintézisére van tehát szükség, pontosabban: meg kell találnunk a gyakorlatnak azokat a pontjait, ame-

lyek segítségével e párbeszédben nekünk is van, lehet fontos, a másik fél számára tanulságos mondanivalónk. Talán merészség ezt állítanunk, de a tapasztalat mintha igazolná: hosszú idők elméleti túltengése után most kell megtanulnunk ismét a gyakorlat nyelvét. Abban a tudatban, hogy Isten velünk van, hogy őt keressük a mindennapokban is, ahogy Békés Gellért írja kitűnő, ugyancsak most megjelent könyvében: (Istenkeresés, Róma, 1974)

„A kérdező és társkereső ember istenigénye voltaképpen az a szimbolikus látásra és tudásra érzékeny szellemi alaptalaj bennünk, amiből istenkeresésünk ered. Tény az, hogy Isten arra teremtetett, hogy az övé legyünk, és — tudva vagy tudatlanul — nyugtalan szívvel keressük őt ma is.” Az istenkeresés új szituációjában, amikor a mindennapi gyakorlatban szinte napról napra kell hitet tennünk, amikor elsősorban nem az ész érveivel, hanem tetteinkkel kell meggyőznünk párbeszédő partnereinket, nagy jelentősége van Szabó Ferenc könyvének, mert úgy exponálja a párbeszédet, hogy állandóan kapcsolatban marad a valósággal. Azzal a valósággal, amit mi szekularizált világnak nevezünk, s amelyben — mint ugyancsak Békés Gellért írja — a keresztény ember sokszor csak homályosan képes kivenni az Isten felé vezető utat. De ugyanő figyelmeztet, hogy van orvosság a homályos látásra: újra meg kell tanulnunk értelmesen és helyesen gondolkodni Istenről. A gondolkodásnak ez a valósággal szüntelenül szembe-síttett folyamata a legizgalmasabb Szabó Ferenc könyvében.

Az olvasó talán megbocsátja, hogy ezúttal nem könyve — súlyosabb — első részével foglalkozunk, melyben tanulmányait gyűjtötte össze. Az *Új távlatok* ciklus írásai ugyanis a Vigiliából, a Teológiából és a Mérlegről ismertek, s aki már megjelenésükkor felfigyelt ezekre a művekre, megállapíthatta, hogy Szabó Ferencet elsősorban valóban a „távlatok” foglalkoztatják, a mai szellemi életnek azok a jelenségei, amelyek megtermékenyítik a keresztény gondolkodásmódot. Nagy érdemük ezeknek az írásoknak, hogy rendkívül szabatosan és pontosan tájékoztatnak, a szerző ugyanis világos és áttekinthető nyelvet használ a legne-

*Szabó Ferenc: *Párbeszéd a hitről* (Róma, 1975)

hezebb kérdések elemzésekor is. Gyakran szoktuk mondogatni, hogy a magyar nyelv fogalmi rendszere nem alkalmas a filozófiai gondolkodás kifejezésére. Valóban érthetetlené válik a zagyva filozófia! De Szabó Ferenc okfejtései kristálytiszták, s még a legnehezebb kérdéseket is követni tudja a filozófiailag talán kevésbé művelt olvasó is. Nem elemezzük részletesen a kötet egyik legszebb, legteltesebb írását, *Az emberi dráma egzisztencialista szemmel*-t sem, hiszen a *Világ-nézetek harca* című kötetben már felsejlettek ennek körvonalai az *Albert Camus hitetlen humanizmusa*-t elemző tanulmányban. Valamennyi nagyobb lélegzetű írását példamutatóan alapos anyagismeret és valóban a párbeszédre való törekvés jellemzi. Ezekben a művekben Szabó Ferenc a magyar katolikus esszéahagyomány (Sík Sándor, Rónay György) folytatójának mutatkozik, nemcsak elfogulatlan szellemi tágassága miatt, hanem azért is, mert mindig figyelemmel van a párhuzamos jelenségekre, a szellem hasonló rezdüléseire, tehát olyasféle módon műveli a tudományt, mint manapság az összehasonlító irodalomtörténetírás.

A kötet második, *Emberék és művek* című részében Szabó Ferenc kisebb írásait gyűjtötte össze. Ezek jórészt a Vatikáni Rádió magyar adásában hangzottak el. Tévedne, aki azt hinné, hogy az alkalomhoz kötöttség, a pillanatnyiság rögtönzésszerűvé, felületessé teszi ezeket a rövidebb lélegzetű portrékat. Épp ellenkezően: ezek hordozzák a Szabó Ferenc által képviselt szellemi magatartás egyik legfontosabb tanulságát: belőlük lehet megtanulni, hogy ragaszkodnunk kell értékeinkhez, hagyományainkhoz, s be kell állnunk újra és újra erőt merítenie a mai világ sokféle benyomásától már-már rugalmasságát veszített szellemnek. Szabó Ferenc érzékenyen nyomon követi a hazai irodalom legjelentősebb eseményeit, olvasmányai és szempontjai mindig frissek, érdekesek, izgalmasak; sok esetben olyan dolgokat vesz észre, amelyek az itthoni, elemző kritika figyelmét elkerülték. (Ilyen szempontból talán Gyergyai Albert *Kortársak* című kötetének méltatása a legtanulságosabb.) Megszívlelendők azok a reflexiói is, melyeket Kodolányi János nagy Jézus-regényéhez, az *En vagyok*-hoz fűz, kiemelve, milyen jól ismerte az író a szentíráskutatás legújabb eredményeit. Aligha-

nem helyesen tapintja ki a hatalmas regényfolyam legfontosabb mondanivalóját, amikor így fogalmazza meg Kodolányi célját: „... Jézus alakjának csodálatára és a misztérium megsejtésére invitálja a látni tudó olvasót”.

Szabó Ferenc kisebb írásainak nagy érdeme és jelentős módszertani tanulsága, hogy sosem keveri a fogalmakat, s igyekszik nagyon pontosan elkülöníteni a lényegest a lényegtelen-től. Nem véletlenül idézi Simone Weil szép gondolatát Pilinszky János *Szálkák* című kötetéről írott méltatásában: „Valahányszor fájdalmat viselünk el, joggal mondhatjuk azt, hogy a világ-egyetem, a világ rendje, a világ szépsége, az Istennek engedelmeskedő teremtetés hatol be testünkbe. És ha ez így van, hogysisne áldanánk hálaadás-sal a Szeretetet, amely ezt az ajándékot küldi nekünk? Az öröm és a szenvedés egyaránt drága ajándékok; mindkettőt teljesen el kell fogadnunk, mindkettőt a saját tisztaságában kell ízlelnünk, anélkül, hogy összekevernénk őket”. Szabó Ferenc valóban nem keveri őket, hanem igyekszik mindkettőnek minden megjelenési formáját, irodalmi tükrözési módját felderíteni. Az talán alkat és érdeklődés dolga, hogy igazán ott forrósodik fel a hangja, s azokat a jelenségeket érzi a legizgalmasabbaknak, ahol felsejlik a teremtetett ember tragédiája, de ahol jelen van a megváltás biztos tudata, látomása is, mint Pilinszky János *Mielőtt*-jében, melyet Szabó Ferenc idéz is tanulmányában.

A szeretet tragikus, mégis felemelő élményének megvalósulásait keresi Szabó Ferenc. Ezt találja meg Mäuriac művében, ezt Graham Greene regényeiben, ezt Péguj verseiben. S ezeket a példákat mutatja fel korunk legjelentősebb magyar íróinak műveiben is. (Érdekes és a szerző szellemi orientációjára nagyon jellemző azoknak a magyar íróknak a névsora, akikkel kötetében foglalkozik: Ady, Babits, Gyergyai Albert, Németh László, Kodolányi, Weöres Sándor, Rónay György, Pilinszky János. Bizonyára lehetne még bővíteni ezt a névsort, de az is bizonyos, hogy nem méltatlanokra pazarolta érdeklődését.) És ezt a szeretetet méltatja, érzékelteti több ízben is olyan erőnek, amely a mai, sok helyütt meghasonlott világnak is kovásza, összetartó ereje lehet: „Talán a kegyetlen szenvedés hozhat va-

lami megváltást — írja a Bergmantanulmány végszavául —; talán a n-ivan hívó szolgáló szeretete mégiscsak a legtöbb, mert a mindent leleplező, az életűességekre fényt derítő halál után is megmarad ez az egyetlen kincs: a szeretet.”

„Jöjjön el az a kor (Teilhard de Chardin e mondatait választotta kötete mottójául), midőn az emberek — ráébredve arra, mily szoros kapcsolat fűzi össze a világot minden mozgását

a Megtestesülés egyetlen munkájában — minden feladatukhoz annak a tiszta tudatnak a fényében fognak, hogy legelemibb munkájukat is a Világmindenség isteni központja veszi át és használja föl. Csak akkor éri el az Ég fiainak tevékenysége (és ugyanakkor a Világ fiaié is) az óhajtott emberség teljességét.” — Ezt a teljességet igyekszik szolgálni Szabó Ferenc új kötete.

SÍKI GÉZA

FIATAL KÉPZŐMŰVÉSZEK

A Magyar Nemzeti Galéria — a Fiatal Művészek Stúdiójával közösen — a felszabadulás 30-ik évfordulója alkalmából kiállítást rendezett. Az *Ifjú-ság a szocializmusban* című tárlaton a Stúdió KISZ-szervezetének pályázata-ra beküldött művek szerepeltek. A kiállítás „doyen”-je a harminchat éves Janzer Frigyes szobrász, a tárlat Ben-jáminja a huszonkét éves Wahorn András grafikus, a kiállítók zöme az 1940-es években született.

Fiatal, pályakezdő művészekről lévén szó, méltánytalanság lenne túl szigorúan elmarasztalni a kiállítás egyik-másik résztvevőjét az elődökhöz való túl szoros tapadásért, a példaképek túl önállótlan követéséért... Van még bőven idejük, hogy megtalálják a saját hangjukat...

Néhányan azonban máris megtalálták, így az igen tehetséges Váro Már-ton szobrász, akinek „Két lány” című (sziléziai márványból faragott) kompozíciója alapos mesterségtudásra valló, érett, letisztult mű. Figyelemre méltó még a szobrok között Temesváry Edit bronz „Fiúportré”-ja. A grafikák között is van pár értékes munka; első-sorban Dienes Gábor „Felolvasó lány” című nagyméretű, többfigurás szénrajzára, Galántai György érzékeny koloritú és átgondolt szerkezetű monotípiájára és Somogyi Győző szitanyomataira gondolunk. (Somogyi lapjai közül első-sorban a „Kőműves Kelemen” emelkedik ki.)

A legkevésbé kedvező képet a kiállítás festészeti anyaga mutatja. A fiatal festők egy része (Gábor István, Takács Klára stb.) csúnyán, kellemetlenül, maszatosan fest, pedig a modern művészet nagyjai (Kandinszkij, Mond-

rian, Matisse, Braque, Miró, Kassák, Barcsay Jenő stb.) nem erre adtak példát. Vannak persze a kiállítás festményei között szép darabok is (ilye-nek Eisenmayer Tibor, Fábián Gyöngy-vér, Dombay Lajos, Tölg-Molnár Zoltán és Váli Dezső képei), a legkiforrottabb, legtartalmasabb azonban Kárpáti Tamás „A költő” című vászna. Rudnay Gyula annak idején azoknak a főiskolai növendékeinek, akikkel elégedett volt, ezt mondotta: „Úram, amit maga csinál, az festészet Budapesten is, Madridban is, Pekingben is...” Rud-nay — azt hisszük — ugyanezt mon-daná Kárpáti Tamásnak, „A költő” című festmény alkotójának is.

„Az Ifjú-ság a szocializmusban” című pályázatot sikeresnek értékeltük” — állapította meg Tóth Pál — a pályá-zat bíráló bizottságának tagja — a katalógus előszavában. Váro Márton és Temesváry Edit szobra, Kárpáti Tamás festménye, Somogyi Győző, Galántai György és Dienes Gábor grafi-kái megerősítik Tóth Pál véleményét.

Fekete Tamás szobrász — akinek Vas István költőről mintázott portréja és Füst Milánt ábrázoló érme élénken az emlékezetünkben él — a Petőfi Iro-dalmi Múzeum egyik termében mutat-ta be újabb munkáit. Vörösréz-ből (rit-kábban vasból) készült kisplasztikái („Szék zakókabáttal”, „Suszterműhely”, „Támlásszék hegedűtokkal és kottaáll-vánnyal”, „Pad és szemétkosár a Mú-zeum-kertben”, „Ruhásszekrény, a te-tején kofferral”, „Kinyitott kredenc” stb.) — amelyeknek a mindennapi élet elnyúlt, prózai tárgyai és kiszolgált, szegényes bútorok a témái — fájdal-mas hangulatot, a mulandóság líráját szólaltatják meg.

Fekete Tamás kultúrált és kvalitá-sos szobrász, — fennáll azonban az a

veszély, hogy munkássága egyhangúságba fullad, ha nem következik be jelenlegi stílusának felfrissülése, megújulása... Hiszen az öreg ruhafogasok, a nagyanyáink korabeli „paraplék”, a század eleji rézágak és a régmódi konyhai „sparherdek” megmintázása nem folytatható a végtelenségig. Ez a ciklus nyeresége az új magyar szobrászatnak, de ezután valami másnak kell következnie...

A kiállítást W. Somogyi Ágnes rendezte meg nagy ízléssel, Miklós Róbert, Lencső László, Kecskés Hann Péter és Flesch Bálint közreműködésével.

A középkori nemzedékhez tartozó Réti Mátyás festő munkáiból nyílt kiállítás májusban a Fényes Adolf-teremben. Az 1922-ben született Réti 1953-ban fejezte be tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán; tanárai Kmetty János, Domanovszky és Hincz Gyula voltak. Mestereinek széles látókörű szemléletéből azonban kevés ragadt Réti Mátyásra; munkái az ábrázolt tájnak és városoknak csupán a külső jegyeit megragadó, zsírosan festett, egy kaptafára készült pomázi, egri, szentendrei, gyulai, veszprémi, hollókői, sárospataki, budai és hortobágyi részletek.

E tunya, kis igényű, konvencionális piktúra esztétikai igazolására a katalógus szövegét író Csepeli Szabó Béla költő vállalkozott. Csepeli Szabó — Réti magasztaló — szövirágai és az avantgarde művészet egésze elleni heves kifakadásai azonban mit sem változtatnak Réti Mátyás munkáinak anakronisztikus és harmadrangú voltán...

Az I. kerületben működő Ferenczy István Képzőművész Kör négy festőtagja — Forgó Gyula, Gancz(augh) Miklós, Mártha Albert és Turcsányi Antal — május utolsó hetében közös kiállítást rendezett. A tárlatot Bereczky Lóránt művészettörténész nyitotta meg.

A kiállítók közül Forgó Gyula a legkevésbé kialakult egyéniség. Szakmai ismeretei még hiányosak, munkái között azonban van egy-két sokat ígérő, így az izesen, pasztózusan festett „Anyám” és az „Önportré” című színes grafika. Gancz(augh) Miklós is a kibontakozás stádiumában van még. Képei közül legjelentősebbek a sok alakos, mozgalmas ritmusú, két változatban is megfestett „Táncolók”.

Mártha Albert — a még „forrásban lévő” Forgóval és Gancz(augh) Miklóssal ellentétben — már kész művész. Egy nagyméretű festménye ugyan a kelleténél jobban követi Kondor Béla stílusát, de kisebb formátumú figurális ábrázolásai („Önportré”, arcképek stb.) — e szűkszavúan beszélő, csak a lényeg kimondására szorítkozó, vörös színvilágú, technikailag, mesterségbelileg gondosan megoldott művek — egy olyan festő alkotásai, akinek saját arcéle van...

Ugyanez állapítható meg az erős belső indulatoktól fűtött, filozofikus alkatú Turcsányi Antaltól is, akinek képei („Merénylet”, „Találkozás”, „Jaj, a kezem fekete...”) teli vannak feszültséggel, komor, tragikus érzelmekkel, nyugtalan, tépelődő gondolatokkal, amelyeket a fiatal művész mély csendű színekkel, tömör, vaskos és súlyos formákkal jelenít meg. Mártha is, Turcsányi is meggyőző szavú, nem mindennapi képességű festők. Minden bizonnyal hallani fogunk még róluk.

Az esztergomi Balassa Bálint Múzeumban májusban megnyílt a városban élő festők, grafikusok és iparművészek tárlata.

A kiállító művészek közül a legoriginálisabb jelenség a naiv (vasárnapi) festészethez közel álló Prunkl János, akinek egyetlen bemutatott festményét dús képzelőerő és az izzásig hevített színek fortisszimója jellemzi. Barcsai Tibor „Önarckép tótágast” című — groteszk hangulatú, szürrealisztikus ízű — tollrajza, Kaposi Endre „Szobabelső festőállvánnyal” című lakonikusan előadott, feszesen komponált festménye és Végvári I. János ikon-sorozata (főleg annak legutolsó tagja) tartoznak még a kiállítás java darabjai közé.

Kaposi Endrének a katalógus élén közölt magvas és hasznos kis tanulmányából — amely Esztergom művészeti életének utolsó harminc esztendejét foglalja össze — kitűnik, hogy a felszabadulás óta eltelt időszakban a modern magyar művészet több kiválósága (Ferenczy Béni, Csorba Géza, Kassák Lajos, Gadányi Jenő, Miháltz Pál, Bálint Endre stb.) élt és munkálkodott — hosszabb-rövidebb ideig — Esztergomban.

D. I.

A KAPOSVÁRI „ÖRDÖGÖK”

Gyámja azt írja egy levélben az ifjú Dosztojevszkijnek, hogy mondjon le végre a sekszpirkedésről! Akkor természetesen még nem a művekről, csak az életéről van szó, hiszen művek még nincsenek, s az életében is előtte van mindannak, ami vonzalmában és olvasmányában megnyilvánuló érzékenységet — erre utalhat a józan gyám is — valódi shakespeare-i mélységekbe fogja rántani; előtte van még a siker és a kivégzés, a kegyelem és a számkivetés, előtte vannak még borzalmas kudarcai, betegségei, adósságai, képzelt szerelmei és nyomorult házasságai, s nem bomlottak ki még nagyszerűen sötét szenvedélyei sem, amelyek egyidejűleg mártják meg a jóban és a gonoszban, s amelyek között különbséget majd nem ismer, csak különbségtevést; ám az ifjúban már ott van készen a férfi — a majdani nagy halott —, s csak egy ijedten jóakarató gyám lehet olyan éles szemű, hogy észrevegye azt, ami később a sajátos irodalmi élvezet tárgya lesz: az ellentétes eszméi között vergődő önpusztító szenvedést. De ha az életrajz adatai és az irodalomtörténészek által gondosan összeállított olvasmányjegyzékek nem utalnának is erre, a művekben akkor is észre kéne vennünk azokat a vonzalmakat, amelyek Dosztojevszkijt kétszáz éven áthajolva Shakespeare-hez visszakötik: „Az Ördögök végén olyan tömeghalál van, mint a Hamlet végén” — írja Szerb Antal, majd másutt: „Ez a legnagyobb regényíró teljesen drámai beállítottságú.” És Thomas Mann sorai még pontosabbá teszik a gondolatot: Dosztojevszkij epikai művei „kolosszális drámák, úgy szólván végig jelenetről jelenetre megkomponálva, s a többnyire néhány napra összetömörített, az emberi lélek legmélyét feldúló cselekmény hiperrealisztikus, lázas dialógusokban fejeződik ki bennük”.

Andrzej Wajdának a krakkói Stary Teatr színpadára készített, s később televíziós filmként is megvalósított adaptációja nemcsak formálisan használja ki ezt az alapvetően drámai adottságot, hanem — anélkül, hogy Dosztojevszkij nevében sekszpirkedne vagy sekszpirizálva — észrevenni azt a formai azonosságot, ami a legnagyobb epikust a legnagyobb drámaköltőhöz köti: az össze nem illő elemek esztétikáján, az illogikus cselekvések

logikáján, a megoldhatatlan ellentétek abszurd rendszerén keresztül bakugrá-sokban közlekedő gondolkodást, azt a gondolkodásmódot, ami mindkettőjük-nél a jelenetek egymáshoz való viszonyában érhető tetten legélesebben. Shakespeare és Dosztojevszkij kiméletlenül célratörő logikával építenek jelenetet, ám az egyik jelenetből már nem mindig ilyen egyenes logikával következik a másik, sőt, mintha logikátlanul, mintha a jelenetek nem természetes folytatásai lennének egymásnak, ugrás van közöttük, mintha a szerző hirtelen valami egészen mást kezdene előlről, hogy aztán később derüljön ki: számunkra a jelenetek között támadt drámai szakadékok éppen olyan fontosak, mint a jelenetek gyűrődéses szóhegyei, mert csak egy ilyen dinamikus kihagyásos, logikából és illogikából, előre- és visszautalásokból építkező rendszer képes úgy befogni a világot, hogy sejtésként az is benne legyen, ami valójában kicsúszik az irodalmi megragadhatóság kereteiből. Andrzej Wajda munkája azokon a dramaturgiai felismeréseken alapszik, amelyeket Jan Kott tett híres Shakespeare tanulmányában, s ezzel teszi kiáltóan nyilvánvalóvá azt az eszmét, csaknem tartalmi kapcsolatot is, ami Dosztojevszkijt Shakespeare-hez köti. Mert bármilyen furcsának tűnjék is az állítás, az Ördögök színpadi változata ott kezdődik, ahol az Antonius és Cleopatra eszméi, Cleopatra szavaival véget érnek.

„A szenvedés föltár egy jobb világot, / Caesarnak lenni — mily silány dolog! / Nem ő a Sors: cselédje ő a Sorsnak, / Parancsra dolgozik. De nagyszerű / Megtenni azt, mi minden tett pecsétje, / Ingó szerencsét, vak-sorsot megállít, / s elaltat és e sár fölé emel, / Hol együtt fetreng Caesar és a koldus.” A szenvedés föltár egy jobb világot — csak hogy ez a jobb világ megragadhatatlannak tűnik, ezért a cselekvésnek csak egyetlen lehetősége marad: önmagát szüntetni meg. Öngyilkosnak lenni! Itt, ezen a ponton, az egyetemes szenvedés sarában kezdődik Dosztojevszkij drámai éjszakája. Ott, ahol a cselekvés az önpusztítással összeér. Ott, ahol a hagyományos erkölcsi világrend végleg összeomlott. Eppen azon a szellemi tájon, ahol Shakespeare a királydrámák meg-szenvedett erkölcsi fedezetével a háta mögött már nemcsak a hatalommal, de az erkölccsel is leszámol, mert úgy

tűnik neki, hogy ebben a világban a cselekvés nem mérhető az erkölcs kategóriáival. Ezen a szellemi tájon mozog Dosztojevszkij is. Ott, ahol „gazember, tisztességes ember, ezek csak szavak. Csak szavak.” Ahol „a jó és a rossz egyáltalán nem is létezik, csak előítélet van”. Ahol szeretet nincs, csak gyilkos ragaszkodás. Ahol szerelem nincs, csak kétségbeesett menekülés egy másik emberi lénybe egy olyan démoni erő elől, amely ügyis beteljesíti akarátát. Ahol a hatalmi szenvedély csak személyes bosszúra jó. Ahol a forradalom csak néhány lázas elme önparódiája. Ahol a dolgok ugyan már nem hihetők magukat annak, aminek képzelni szeretnék, mert nem hazudhatják át magukat semmivé, de ahol e kegyetlen őszinteség nyomán minden kiüresedik, csupasz, fénytelen és negatív marad. Ahol nincsen Isten, mert az Isten halott. Ahol minden gesztus mégis menekülés e csupasz tudás elől. Menekülés a halál elől. Vagy a halálba.

És mégis! Ott, ahol minden gesztus ilyen födetlenül és negatívan tárja föl magát, ott minden gesztus egyetlen dologra vár: megváltásra.

És a színpadon esik az eső. Még üres a nézőtér, de az eső már esik. Egyhangúan, hangosan, sűrűn és vigasztalanul. A valódi víz hűvös zuhogása, anélkül, hogy egyetlen csepp is érné a puha bársonyokat, lehüti a nézőteret. És a valódi víz valódi szaga megváltoztatja a hagyományos arányokat is. Mintha ez a századelő zűrös operett-stílusában épült színház lenne a díszlet, s a színpadnyíláson át tekintenénk a valódi világra. Egy olyan világra, ahol a perspektivikusság törvényei érvényesek ugyan, de messzire mégsem láthatunk; ahol a párhuzamos vonalak a végtelenben sem találkozhatnak, mert itt valójában nincsenek távlatok. Mert nincsen horizont! Pauer Gyula díszlete egy, a rivalda vonalával párhuzamos, simára feszített és áttetsző műanyagfóliával elzárja előlünk a horizont szép ívét, színpadiasan szimbolikus vonalát. Teljesen bedobozolja a doboz-színpadot. De ahol hiányzik a horizont levegős távlata — a horizontfüggöny, vagy akár annak sejtelve is —, ott csak föld marad, csak anyag van. A színpad teljes felületét, kulisszáitól kulisszáig, eltűzöttan domború utcakövekkel borítják be, s ez a kövezet fedi le a zenekari árkot is. Am a szivacsból és műbőrből imitált hatalmasan domború, mély fu-

gákban illeszkedő macskakövek — punak. Süppeakenyek. A zsinorpadiasról zuhogo esővel tocsogósan nevesek.

Az eső alábbhagy, csendesen dobol. Minden szürke es jekete. Csak a háttér aereng opálosan. A kulisszák közé kijeszített kábelén bágyadt jenyű utcai lámpa lóg; egy szélről csámpás csupasz fácska és egy nyugodt ritmusú alacsony vasrács közvetlenül a háttér előtt, grafikus sziluettként az opálra rajzolódva — ennyi a színpadi berendezés. E látszólag üres, de valójában nagyon is tömören berendezett színpad szuggesztív rafinériája abban rejlik, hogy egy hagyományos esztétika szempontjából nem összeillő elemeket szerkeszt egymás mellé. Bizonyos elemek naturálisak, mások imitativ jellegűek. Imitativ a háttér és a macskakő, naturális az utcai lámpa, a vasrács és a csupasz fa. Az összkép eklektikus is lehetne, de nem az. És nemcsak azért nem az, mert egy olyan esztétikai rendszer fegyelmezi, amely minden imitáció mellé megfelelő naturális ellensúlyt talál — egy valódi lámpa imitativ fénykörében, a valódi rács és az imitativ égbolt előtt, egy valódi fa nő ki a macskakövek imitációjából — hanem legfőképpen azért, mert ez a díszlet nem elégzik meg azzal, hogy viszonylag adekvát hangulatot teremtsen egy darab előadásához, s ezért nem múlt századi orosz relikviák színpadrahordásával és ízléses elrendezésével foglalatostokodik, tehát nem stílusjegyekkel illusztrál, hanem azáltal teszi érzékletessé (és még oroszra is!) a teret, hogy képzőművészeti gondolatai vannak a térről általában és erről a térről különösen, s ezek a gondolatok ráadásul elég alázatosak is ahhoz, hogy azonosak legyenek a rendezés és a darab gondolataival. A színpadi eső, ami víznek naturális, de esőnek imitativ, kétértelműségével összemossa a kétféle esztétikai alapon álló, egymáshoz nem illő térelemeket. Ez a színpadi eső esztétikai rendet teremt. Ezért szép. Ezzel az esővel válik teljessé, befejezetté és véglegessé az Ördögök kaposvári színpada.

És az eső sajátos ütemet dobol a macskaköveken. Zuhog, cseperézik, ömlik, eláll, csorog. Mindig kiszámíthatatlanul. Váratlanul, de az eső természete szerint. A kiszámíthatatlanul természetes, illogikusan logikus ütem az előadás üteme.

Az előadás egyik legfeltűnőbb jellegzetessége, hogy nincsenek benne sem színészi szólók, sem külön hangsúlyo-

zott nagyjelenetek. Marja Lebjadkina és Sztavrogin találkozása mégis olyan, mint egy dramaturgiai kulcs. Innen nézve a dráma visszamenőleg is, előre is felfejthető. Sztavrogint a bolond és nyomorék Marjával kötött titkos házasság ténye a krisztusi tartás fényével vonja be. Még akkor is, ha tudjuk, hogy ezt a házasságot részegen, egy fogadás nyomán kötötte. A lépés komolyságát — és főleg következményeit — még ez a tény sem képes feloldani. Sztavrogin társadalmilag végleg elkötelezte magát egy olyan réteghez, amelyhez származásánál fogva semmi köze, s ezáltal emocionálisan nemcsak a nyomornak, de a részvétnak, az alázatnak, sőt, a szeretetnek is kiszolgáltatottjává vált. Jót és gonoszt egyestítő epileptikus alkata ebben a házasságban a legvédtelenebb. Ha Marjától mégis szabadulni akarna, s beteljesítve Tyihon próféciaját: „Látom... világosan látom, hogy ön soha nem állt közelebb egy újabb gyilkossághoz. Egy még rettentőbbhöz, mint az előbbi” — ha tehát Marját megöleti, akkor énjének jobbik, krisztusi felét öli meg, éppen úgy, ahogy az a kislány is — akit megrontott, s akiről a gyónásban beszél — általa „ölte meg magában az Istent”.

Marja Lebjadkinát a kaposvári előadásokon Andai Kati, a színház debreceni vendégszereplésén Monori Lili játszotta. Marja mindössze háromszor van színpadon, s a debreceni előadás Monori mindhárom megjelenése zavarba ejtő. Mintha nem is őt, hanem Andai Katit látnánk. És nemcsak ruhájuk, maszkjuk azonosságáról van szó, nemcsak arról, hogy Andai Kati a kaposvári előadásokon egyedül lehetséges Marjaként vésődött belénk, hiszen néhány pillanat múlva, ugyanabban a ruhában, ugyanazzal a maszkkal, Monori Lili is az egyedül lehetséges Marjának tűnik — de az átfelekben és különbségekben tulajdonképpen a rendező, Asher Tamás munkája válik mérhetővé. Némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy még a két maszk azonosságainak és eltéréseinek elemzésével is kimutatható lenne az előadás minden részletében jelen lévő rendezői szemlélet. Ez a magyar színpadokon szokatlan, kiegyensúlyozott szemlélet a színészt egyidejűleg megköti és szabadjára engedi. A két színész azonos módon kendőzi magát — a csaknem kékesen világító, egyenletesen felkent púder olyan hatást kelt, mintha az arca valami ráréteg-

ződött volna, alatta lenne a valódi, s a száj alvadtt vérszíne, mintha e álarc alól előtüremplő hússal árulná el, hogy ebben a lényben az is halott, ami még él, az is halott, ami valódi, — de a két színész maszkja mégis szabadon idomul szerepfarmálásuk különbözőségéhez. Monori ajka halványabb, bőre inkább halotti sápadt. Andai szája sötétebb, s a púdert csak a ruhakivágás vonaláig kenve, a mozgás közben kivillanó bőr eredeti színével durván kiemeli a maszk-jellegét. És erősen sántít. Váltásai gyorsak és élesek. Örölete nyers és riasztó. Csak eltűnéseinek rövid csendjeiben nyit belátást magába — az örület maszkja alatt egy világtól becsapott, mindenkitől megcsalatott lény vacog. Monori Lili alig sántít. A mozdulatain előmlő unott természetesség inkább szociális, mint pszichikai vagy fizikai esettséget hangsúlyoz. Hangjára színtelen fátyolt bocsát, lassít, kívár, nyújt, s a köznapiság szürkességéből csak erős, csaknem beszédhibás „s”-hangzói sisteregnek elő. A tempós természetességtől az sem tűnik örületebbnek a világ más, lehetséges örületeinél, amit mond. A lassítás, a természetesség, a köznapiság elfogadtatja Marja logikáját. Észrevétlenül és módszeresen beszippant. Csak harmadik színrelépésénél vesszük észre, hogy tulajdonképpen hol vagyunk. S így nem kintről befelé, hanem bentől kifelé tárul a kapu. Nem az örületre, hanem az örületből. Ott vagyunk, benn, ahol a határ már elveszett, mindenfajta egyezményesség elveszett, ahol már nem a külvilág képei vetülnek a lélek recehártyájára, hanem a lélek képei vetülnek a külvilágra. Monori örületében nincsen semmi klinikusan attraktív, semmi színészi közhely. Nem ijeszt meg, nem taszít, részvétet sem kelt. Hanem megfojt. Azon a határon lép túl, amin a dráma szereplői (és a dráma nézői) még innen vannak. Andai Kati és a Sztavrogint alakító Reviczky Gábor párosában még volt valami harmónia. Egy bolond morális tisztasága állt szemben egy normális morális mocskával. Marja csak beteg volt, s ezért Sztavrogin mégis megtarthatta fölényét. Reviczky puhányan elegáns, de éles kegyetlenségbe átjátszó, kiszámíthatatlan ritmusú mozgása ebben a jelenetben sem változott. Nem volt miért változnia. A Monori-Reviczky ketősből Sztavrogin gonoszságának nagysága hirtelen összezsugorodik, immoralitása súlytalanná válik — és Re-

viczky-Sztavrogin először ebben a jelenetben veszti el az egyensúlyát. Marja azt a kétségbeesést robbantja ki belőle, ami Tyihonhoz is gyónni hajtott. Szeretné, ha nem kéne megtennie azt, amit meg kell tennie. Szeretne elérni a másik emberhez, aki a legkényesebb emberi pontot érintette benne. De az örült lány éles illogikájában csak ugyanazt a semmilyen erkölcsi mértékhez kapcsolódni nem tudó védtelen keménységet látja viszont, ami őt is minden gonoszra képessé és minden jóra képtelenné teszi. Amit Monoriban lát, az azonos azzal, ami őt kísérti. Marja épp olyan megközelíthetetlen, mint ő, de már átlépte a démoninak azt a határát, aminek átlépésével ő csak félelmében kacérkodik. Mert Marja idegenségének sarkvidéki hidegében Sztavrogin minden démoni tette kicsinységnek tűnik. Nem másnak, mint amiről Tyihon is beszél, meddő erőnek, „amelyet szándékosan aljasságra pazarolt”. Marja tükrében válik világossá, hogy tetteivel nem az Istent kísértette — hogy megtudja, él-e még? —, hanem olyan nevetséges, emberi léptékű bűnöket követett csak el, amelyek „nem szépek, nem választékosak”. A felismerésnek ez a pillanata nemcsak a múltját teszi érthetővé — azt, hogy amikor a lányt feleségül vette, akkor az alázat megváltásával a saját kicsinyes aljasságát akarta elkerülni —, hanem a jövőjét is: ha saját szakadékból menekülni akar és megváltás nincsen, akkor a lányt meg fogja öletni.

Monori Lili és Reviczky Gábor játéka érvénytelenné teszi azt a sokat hallott, szentimentálisnak és önmutogatónak tetsző színészi panaszt, hogy a színész művészete csak a pillanatnak szól. Monori Lili lazaságában, nyújtott hangsúlyaiban Törőcsik Mari, Reviczky Gábor idegesen rideg fegyelme alól ki-robbanó indulataiban Latinovits Zoltán színészi szelleme kísért. Nem alkati azonosság ez, és nem is utánzás. A két fiatal színész az utóbbi évtized két originális teljesítményét az egyetlen felhasználható hagyományként építi játékába.

Az előadás biztos egyensúlyt talál a hagyományok és egy kivételesen kor-érezékeny új színházi nyelv között. Asher nem azt kéri színészeitől, hogy éljék át szerepüket, s keltsenek illúziót, de azt sem kéri, hogy kívülről, idegenként, típusokat ábrázoljanak. Karaktert kért. Egyensúlyt a játszott sze-

rep és a színészi alkat között, egyensúlyt a két elavult színházi stílus, a naturalizmusba fulladó realizmus és az absztrakcióba száradó (brechti) elidegenítés között. Ami természetesen azt is jelenti, hogy Asher mindkét stílusát megtagadja, de nem az avantgarde minden hagyományt letörő (és mindent megismétlő) hevületével, hanem úgy, hogy belső összefüggéseket fedez fel a két stílus között — összekapcsolja őket. Amit a színpadkép a képzőművészet nyelvén elárult, azt építeti mozdulatokká, hangokká, gondolatokká színészeivel. A színészi játék szempontjából egyszerre két lehetetlenséggel, illetve adottsággal számol. Egyrészt azzal, hogy sem tökéletes átélés, sem annak ellentétele, tökéletes elidegenítés nem létezik, mert mindkét módszer azt szeretné kiszorítani magából, aki megtestesítheti — a színészt; de számol a színésznek azzal az adottságával is, hogy tulajdonképpen mindkét módszerre, átélésre is, elidegenítésre is képes, ha megengedik neki, hogy ne csak egyetlen esztétikai eszmény korlátai között mozoghasson, hanem hol kívülről, hol belülről közeledve a figurához, annak hol ironikus, hol tragikus vonásait hangsúlyozva, mintegy a szerepen belül is váltogatva szerepeit — az össze nem illő gesztusok, az egymásnak ellentmondó pszichés vonások logikátlan logikájából teremtsen karaktert. Ahogy Pauer az anyag imitativ és naturalis lehetőségeinek képzőművészeti összekapcsolásában, úgy Asher a színészen találja meg a két, egymásnak ellentmondó stílus összefüggéseit. Az összefüggés megtalálása, az ellentét feloldása új színházi nyelvet teremt. Az összkép eklektikus is lehetne, de nem az. Azért nem az, mert nem stílust akar gyártani, sőt, stílusos sem akar lenni, tehát az a stílusa, hogy egyetlen stílus egyeduralmát sem ismeri el. Ez az előadás semmiféle eszmei primátust nem ismer el. Rögeszmés pontossággal karakterizált eszméket ábrázol, amelyek egymás mellett és egymás ellenére élnek, de az eszmék különbözőségét szinte természeti adottságként elfogadva, nem épít belőlük hierarchiát.

Kirollov, Breznyik Péter, egy szekrényben ül. Félmeztelen testén csukaszürke katonaköpeny, orrán drótkeretes szemüveg, hosszú haját egy darab spárgával köti meg a tarkója fölött. A szekrényben él. Lélegzőgyakorlatokat végez, hogy félelmét legyőzze.

Mert meg akar halni, de a haláltól egyetlen dolog még visszatartja, a fájdalomtól való félelem. Ha látogatója érkezik, kilép a szekrényből, néhány lépést tesz a kulisszáján álló vaskályháig, teát tölt és szavait körművészen pontos kézművelatokkal ellensúlyozva, kiegészítve és követve, az öngyilkosság eszméjét magyarázza: „Nem, én... én nem tudom, én nem tudok úgy tenni, mint mindenki. Mindenki gondol valamire, és aztán mindjárt másra gondol. Én nem tudok semmi másra, én egész életemben egyre. Engem az Isten egész életemben gyötört.” Kirolov az öngyilkosság eszméjével a megváltás eszméjét helyettesíti. A hierarchikusan elképzelt erkölcsi világrend összeomlása az egyetemes bizonytalanságot állandósította, s ezért bizonyosságnak nem maradt más, mint a saját testi léte, amelyet elméletileg bármikor megszüntethet. Csak a bizonytalanság irányadó, mert aki egész életében gyötörte, az Isten, az „nincs, de van”, és Jézus hiába szenvedett kereszthalált, de nélküle mégis „az egész bolygó, mindenestül, ami rajta van, merő téboly”. Önmagát kell tehát önmagától megváltania. De ennek a szenvedélyes önpusztításnak van egy közösségi vonatkozása is. Azért kell öngyilkosnak lennie, „hogy a többieknek bebizonyítsa az ember rettenetes szabadságát”, és ha ezt bebizonyította, akkor „az emberek örökre boldogok lesznek”. A szekrénylakó Breznjyik, hosszú ujjainak tört tapogatásaival, saját logikáján kibicsakló hangsúlyjaival, vészesen üresedő, örületbe villanó, majd hirtelen melegséggel telítődő tekintetével egy olyan spirituális gondolat szekrényébe van zárva, amivel a dráma valamennyi figurájának meg kell küzdenie.

Ennek az először Shakespeare-nél megjelenő, Hegelnél megfogalmazódó, majd Dosztojevszkij hatására Nietzsche „sátáni moralizmusában” kiteljesedő gondolatnak a jelentőségét Somogyi György így jellemzi kitérő licencidolgozatában: »„Jézus feltámadása” éppen olyan vallási vetülete a koravén nyugati civilizáció szellemi „váltságának”, mint annak másik pólusán az „Isten halála” — s így ezzel együtt akár jelképe is lehetne annak. Egyik sem csupán múltó divatjelenség, a mögöttük lévő történetek nem egymást követően... hanem egymás mellett léteznek: sokak szerint a társadalom intézményes szerkezetének gyökeres át-

alakítására, mások szerint inkább a személyes emberi magatartás megváltoztatására lenne szükség.” Sztavrogin a személyes magatartásban, Pjotr Verhovenszkij a társadalom szerkezetének megváltoztatásában reméli megváltani önmagát. Mindkét kísérletnek többszörös gyilkosság az ára. És gyilkosságukba, tettességükbe még azt is belevonják, aki csak önmagával kísérletezik — Kirolovot. A dráma szereplői valóban ördögi körben mozognak. Minden lépésük fordulat a láthatatlanná vált horizont fénye felé és minden lépésük belesüppedés az anyagba. Miközben felfelé töreksenek, lefelé mennek. Az ember végletes anyagi kiszolgáltatottsága, amit Shakespeare az Antonius és Cleopatra fényes sivatagában még csak megsejtett, az Dosztojevszkij esős városában teljesedik be. Dosztojevszkij az orosz feudalizmus és kapitalizmus fordulóján, abban a korszakban, amikor az ember leginkább kényszerül azonosulni történelmével, s ugyanakkor a tágabb környezettől elszakad, azt tapintja ki, ami ma is a legérdekesebb: a totalitás csillapíthatatlan igényét.

De nincs totalitás. Csak szerepe van mindenkinek. Mindenki főszereplő, vagy mindenki mellékszereplő. Olyan egyenrangúsági állapot ez — akár egy szélesebb társadalmi térben, akár a színpadon —, amelyben a karakterek egymás ellenére rajzolódnak ki, de nem egymás rovására. Az alakítások karakter-jellegének eredményeként a játék a fejről a testre terelődik. Az általánosságokból a részletekbe. A szó nem kap nagyobb hangsúlyt, mint a kéz, a láb vagy a légzés üteme.

Verebes István a szavak fröcsögtetésével, Vajda László a göcsörtös gátlásossággal, Molnár Piroska az elomlóan lágy és hajlíthatatlanságig merev testtartással, Koltai Róbert a nyakának vörösségében kidagadó kék érrel, Pogány Judit a hisztérikus nevetésekkel — egymással egyenrangú, különálló karaktereket dolgoz ki. Az emberi karakterisztikának úgy adják totalitását, hogy közben egy ilyen totalitásra csak igényt tartanak és attól szenvednek, hogy el nem érhetik.

A kaposvári Ördögök nemcsak az évad legjobb, de legbecsületesebb előadása is. Nem akar többet mondani, mint amennyit tudhatunk, de ennél kevesebbet sem mond, s ezért éppen annyit mond, mint amennyit tudunk. Mintha a kaposvári együttes levetné

azt a nyugót, ami a magyar színházi kultúrát évtizedek óta oly sivárrá és korszerűtlenné teszi. Megszabadul a naturalizmustól, de nem azáltal, hogy görcsösen meg akarja haladni, hanem éppen ellenkezőleg, átléphetetlen hagyománynak tekintve magáévá teszi, megemésztí, felemésztí. S ami Prágá-

ban, Berlinben, vagy Varsóban természetes, ezért tűnik felfedezésnek Kaposvárott. Függetlenül attól, hogy a felfedezés hevítő erejétől még az összehasonlítások spektrumában is nagyserű. Mert egyszerűen színházszerű.

NÁDAS PÉTER

ILLÉS ENDRE TAMÁSI ÁRON SZÍNJÁTEKAIROL

Illés Endre nem szeret nyilatkozni. Önmaga reklámozásához sem ért. Fárasztják a riporteri kérdések, az intímkedő okvetetlenkedések, nem kenyere az önböző kitarulkozás. Kevés interjú alanya, belső életéről ritkán valló író, énjét — mélyen rejtőző érzékenységet, gondolati feszültségeit — szemérmesen a novelláiban, színműveiben oldja föl csaknem kimutathatatlanul.

Az az egyéniség, akit hagyni kell, hogy magától szólaljon meg, a maga független monológját mondja. Kérdések nélkül, zavarba ejtő megjegyzések nélkül, anélkül, hogy bárki kilesné titkait. A televízió megfelelő alkalmat kínált, hogy az időről időre jelentkező „Krétarajz”-sorozatában műtről, jelenről szabadon emlékezzen, a legszélesebb nyilvánossággal ismertesse meg sajátos irodalomtörténetét és kicsit önmagáról is árulkodjon.

Legutóbb Tamási Áron színjátékait mutatta be a legelsőtől, a nemrég megtalált, még fiatalon, a húszas évek Amerikájában írt *Ösvigasztalástól* kezdve egészen az utolsóig, a megfáradtan, keserű életfizzel, már kimerülő optimizmussal formált *Boldog nyárfalevél*ig (1963). Az első hetyke kísérletezés a színpaddal, ifjonti képességvizsga, egy erdélyi drámapályázatra született. „Egyveleg és ötvözet — tartja róla Illés Endre —: Csaba királyfi és Jézus, dacos koppánykodás és kivirágzatott kereszténység, vér és halál. De fiatal a költő, fiatal a szív és fiatal az író reménye.” Az utolsó „a szorongatott, nehezen viselt, hosszú, nagyon hosszú női várakozás története. A férfi visszavárása. A próba. A hűség törekvésének, az öröm tűnékenységének szép drámája.” Ez már a pálya zárása, a sokat meeúlt, tört derékú, a földi érdektörvények szigorú ítéltvégrehajtását sokszor megtapasztalt költő búcsúja.

Ami e két mű között van, állandó küzdelem a színpaddal, a közönséggel és nem utolsósorban a kritikusokkal. A műtésztek a dramaturgia bevált sablonjait, a hagyományos színházi építkezést kérték számon tőle, a más szellemi koszhhoz szoktatott közönség pedig nem tudta befogadni, mert amit közölt, alig-alig érintette a lelkét. Nemcsak a *Vitéz lélek* (1941) nemzeti színházi premierjén hangzott el aggódva a kérdés, hogy színház-e, amit csiná, hanem később is nekiszegeztek botcsinálta esztéták avatatlan kérdéseiket: Hol a konkrét falukép, a közvetlen társadalmi tapasztalat? Vajon nem tévedt-e Tamási a nacionalizmus ingoványos talajára? És egyáltalán, helyet kaphat-e a mai magyar irodalomban? Korszerűtlenné vált népi miszticizmusa nem rejt-e eszmei csapdákat, nem veszélyeztet-e a kultúrával most ismerkedő tömegek tudatát?

Illés Endre drámatörténeti előadása jól érzékelteti, hogy a veszélyek nem Tamási Áron műveiben leselkedtek igazán, hanem a mi gondolkodásunkban, leegyszerűsítésre, leszűkítésre hajlamos szemléletünkben. Abban, hogy nem vettük észre: Tamási darabjaiban más szinten, szférikusabban zajlanak le, áttételesen fejeződnek ki a valóság eseményei. Őt a népnek költészetében, folklórában tükröződő szellemi élete érdekelte; a valóságos és a képzelet teremtette világot olyan harmonikus egységben ábrázolta, amilyenhez hasonló csak a népi szakralitás világában lehetséges. A forrástisztaságú hit és az ősi elemekre bontott, mindenfajta spekulációtól mentes emberség köt szerves, megbonthatatlan szövetséget. Szinte paradicsomian lebegő alakjait vagy a leggonoszabb indulatok, vagy a kivételes jószágból fakadó erények mozgatják. A vaskos realizmus kíváncsiak szerint nem földi emberek, még a kiűzetés előttről érkeztek: hol tökéletesen örögiék, hol tökéletesen angyaliak. De mégis azt a belső, lényegi valóságot testesítik meg, amire az ember lelkétől vezéreltetve

vágyik, vagy amit szeretne végképp eltaszítani magától. Ezek a „mennyei lények”: kicsi Móka az *Énekes madárban* (1935), Bajna Gábor a *Tündöklő Jeromosban* (1936), az *Ördögölő Józsiás* (1952) címszereplője stb. — sok rokon vonást mutatnak Saint-Exupéry eredendően ártatlan, de felnőtt igazságú Kis hercegével.

A „Krétarajz” szerzője igyekszik minden félreértést eloszlatni Tamási színjátékai körül, értékelése nyíltabbnak és alaposabbnak tűnik, mint a közelmúltban megjelent Tamási-monográfiáké (Féja Géza: T. Á.; Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967 és Taxner-Tóth Ernő: T. Á.; Gondolat Könyvkiadó, 1973), melyeknek — anélkül, hogy hivatkozna rájuk — nem egy megállapítását igazítja ki tapintatosan. Tamási bonyolult jelképei, egy-egy figura-képlete, fekete humora azonban az abszurd drámák határhelyzeteit is emlékezetünkbe idézik, egy-egy Beckett-i fordulatot, egy-egy szimbólum-má növesztett Pinter-i vagy Ionesco-i gesztust is felvillantanak. Az abszurdítás határáig vitt meséi tulajdonképpen a drámairodalom további fejlődéséből, napjainkban beérett irányzataiból adtak előzetes kóstolót.

Miből születik a rossz? Mi táplálja, hogy újra és újra rontásának áldozatai leszünk? Miért engedünk önnön gyengeségeinknek, hogy ártó befolyása elhatalmasodjon rajtunk? Tamási Áron két darabjában is válaszol saját tépelődéseire. A *Hegyi pataokban* (1959) az embert megalázó aszkézist, a kényszerű örömtelenséget, a félreértelmezett hitet látja egyik okként, amely a természetes emberi vonzalmat, két fiatal szerelmét próbálja megölni vakbuzgóságból. A *Hullámzó vőlegényben* (1947) a másikat, a gazdagságért folytatott törtetést, a szerzés kíméletlenségét nevezi meg. Gonosz erők támadtak ránk, mert nem az egekre hallgattunk, amely az igazságot és a fényt öntötte elénk, hanem a világra, amely az anyagi hazugság dugójával lezárta a szánkat. Mert buta eszünkkel előbb pénzt akartunk s a pénzzel tekintélyt... Csak a megvilágító tett vezethet vissza minket az egyenes útra, csak a szeretet csodája, ahol az igazak találkoznak az igazakkal. Ezt mondja Tamási, majd megkönnyebbülten sóhajt fel hősével: „A forrás kibugyvant. Megízleltem, milyen boldogító kimondani nyíltan a szót!”

Illés Endre szava együtt szárnyal föl az alkotóéval. Hitelesen, pontosan

követi ívelését. Ha szükségét érzi, védelmezi, ha kell, magyarázza vagy megindokolja tévedéseit, de lelkesedése éppoly őszinte, mint amilyen elfogulatlan a visszas megoldások felfedésében. Gyengédséggel, rezignált derűvel beszél Tamásiról, a kortárs bölcsességével, aki legalább annyit tud, legalább annyiszor töregett, mint ő — és ugyanúgy (csak talán alkalmazkodóbban, megfontoltabban, körültekintőbben) állta a próbát.

Lengyel György rendező igényesen, meg nem kopott rendezői rutinnal illusztrálta Illés Endre előadását. A válogatott dráma-jelenetekben, ahol elvek és hitek tusakodása, emberi kapcsolatok illeszkedése vagy szakadása zajlik, azt hangsúlyozta, ami Tamásinál voltaképpen darabról darabra visszatérő gondolat: ne külön a test és ne külön a lélek, hanem a kettő együttesen teremten egy mindenkinek otthont nyújtó, bajt nem látott szülőföldet. Színészválasztásával viszont nem lehattunk mindenütt elégedettek. Szívesen emlékezzünk általában a fiatalokra, akik értő kedvvel, bámulsos leleménnyel idézték föl Tamási nyelvi és játékszíni varázslatait. A tapasztaltabb színészek közül Zenthe Ferenc, Novák István és Hegedűs Erzsike remekelt.

Tamási Áron színjátékait szeretni kell. És sorra bemutatni, hogy jobban értsük és jobban játsszuk őket, életté tegyük önmagunkban. Alakjaiban egyre több ismerős tulajdonságot fedezünk fel, amiket végre a sajátunknak vallhatunk. Általuk még emberibben és büntelenebbül vállalhatjuk a világot. „Ég és föld között lebegtet minket — szól hozzánk Illés Endre —. Fogadjuk el ajándékait, azokat is, amiket a színpadról adott nekünk”.

HEGYI BÉLA

ÚJ LEMEZEKRŐL

Múltkori figyelőnkben örömmel regisztráltuk, milyen sok fiatal művész kap lemezen is bizonyítási alkalmat. Ez persze nem jelenti azt, hogy zenei életünk idősebb nemzedékei, melyeknek tagjai évekig, évtizedekig vállalták a fárasztó hangversenyzéseket, s ifjúságukat áldozták a zenei művelődésnek, ne kapnának módot, hogy előadásukat a majdani nemzedékek is megismerhessék. Zempléni Kornél például, akinek ritka szép zongoraestjei-

re ma is megtelik a Zeneművészeti Főiskola nagyterme, kinek keze alól művészgenerációk sora került ki, még lemezen sem tagadja meg pedagógiai éroszát, s Bach-lemezén olyan műveket tolmácsol, melyeket a zenét tanuló növendékek szoktak játszani (Tizenhat kis könnyű zongoradarab Anna Magdalena Bach hangjegyfűzetéből, Tizenennyolc kis prelúdium zongorára.) Talán mondanunk sem kell, milyen fokozott várakozás előz meg egy ilyen lemezt, s milyen magas kritikai mércével mérik a zenerajongók. Zempléni Kornél tudását és tanítói bölcsességét mi sem jellemzi jobban, mint hogy olyanoknak játssza e műveket, amilyenek: a barokk korszak ma tanításra használt s egykor is hasonló célzattal írt alkotásaiképp, melyek azonban, minthogy a legnagyobb mester írta őket, telve vannak finom, rejtett szépségekkel, csak az igazán értő előtt feltáruló árnyalatokkal. Ilyen szerető hozzáértéssel varázsolja lemezre valamennyi alkotást Zempléni Kornél (Hungaroton SLPX 11657).

Sándor Renée, kinek lemeze a „Nagy magyar előadóművészek” sorozatban jelent meg, zenei életünk egyik ritkán észlelhető csillaga. Hosszú évek termékeny magányában készül fel egy-egy szereplési alkalomra, s ilyenkor mindig meglepetést szerez játékának stílushűségével, klasszikus tisztaságával, világosságával. A hatvanas években következett be pályájának újabb, váratlan kivirágzása, amikor kivált Mozart műveinek megszólaltatásával aratott nagy sikert, hiszen a modernebb, az objektívebb kísérletek ellenhatásaképp azt a Mozartot állította hallgatói elé, akit ezer meg ezer szál fűzött Bach-hoz és a barokkhoz. Lemezének egyik oldalán ezekből a költőien hiteles tolmácsolásokból kapunk ízelítőt, míg a másikon két Haydn-szonáta kristálytisztá előadásában gyönyörködhetünk (Hungaroton LPX 11638).

Mozart két zongoranégyesét Kiss Gyula és a Tátrai vonósnegyes három tagja (Tátrai Vilmos, Konrád György és Banda Ede) játszotta lemezre. Akit nem riaszt el a kiadvány meglehetősen elképesztő címlapja, gyönyörű zenei élménnyel gazdagodhat. Mintha a régi, felejthetetlen Bartók-termi esték ébrednének újra, amikor a virágjában lévő Tátrai vonósnegyes szinte páratlan zenei küldetést teljesítve egyre nagyobb közönséget, végül rajongók komoly táborát vitte egyre és egyre

beljebb a kamarazenélés titkos szépségeibe. Mintha nem teltek volna el azóta évek, évtizedek, olyan lendülettel, olyan tévedhetetlen biztossággal, olyan játékos kedvvel szólalnak meg ezek az alkotások, melyekből minden pillanatban az igazi nagyság jelenlétének sugárzása vonja büvökre a hallgatót. Emlékezetesen szép lemez (SLPX 11668).

Mura Péterre, a Miskolci Szimfonikus Zenekar vezető karnagyára nem egy-egy szereplése után figyelt fel a hangversenytermek közönsége, hanem akkor, amikor Fischer Annie őt választotta kísérfő karmesternek. Ez a kitüntetés ráirányította az érdeklődést. Mozart Idomeneo-jának vele és együttesével készített felvétele azt mutatja: nem érdemtelenül. Egyszerre jelent meg a zenéboltokban a magyar szvit-felvétel és az Eterna teljes opera lemeze. Minden elfogultság nélkül megállapíthatjuk, hogy a zenei részek megvalósításában Mura Péter elképzelése a stílusosabb, s mindenütt van ereje és tehetsége valóra is váltani ezeket az elképzeléseket. Itt-ott talán a ritmus pregnansabbá tételével, az árnyalatok alaposabb kiemelésével érhetett volna el még nagyobb hatást. (Hadd emlékeztessék arra az EMI lemezre, amely ugyancsak most jelent meg. A Martin in the Fields-i Akadémia Zenekarát az utóbbi években világhírré emelkedett Neville Marriner vezényli. A lemezen a Les petits riens és néhány nyitány hallható. Neville Marriner szerintem) azzal éri el szinte a teljességet, hogy rendkívül erős tempókat vesz, s néhol valósággal erőszakosan érezteti a ritmus dobolását. (Ügy, mint a kis A-dúr szimfóniában, mely igazán kitűnően szólal meg.) (SLPX 11693)

Zenei életünknek évtizedek óta nagy egyénisége Antal István. Érdeklődése és alkata talán leginkább Beethoven előadására teszik alkalmassá. Most megjelent lemezén Schumann és Brahms egy-egy fisz-moll hangnemből szonátáját tolmácsolja. Ebben az esetben csak használt a műveknek, hogy egy, a klasszikusokon edzett felfogású mester közelített hozzájuk. Így még plasztikusabban rajzolódik ki előttünk a fiatalkori Schumann-mű lázas útkeresése és a Brahms-szonáta már-már klasszikus formaideálja. A lemez nemcsak technikailag kiváló, hanem kivitelezése, címlapja is örömet szerez finom ízlésével (SLPX 11647).

(R. L.)

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 11,80 US dollars

SOMMAIRE

Dans son étude parue en tête de notre numéro sous le titre *Les Nouvelles acquisitions des sciences bibliques et le „simple” croyant*, l'abbé László Gyürki nous indique les chemins qui mènent à une meilleure compréhension de la Bible. Les sciences bibliques ont le mérite de nous apprendre à ne pas envisager la Bible comme un document rédigé de nos jours, mais à replacer chacun de ses livres dans son époque propre, à connaître les circonstances historiques auxquelles ils sont nécessairement liés, les genres littéraires auxquels les auteurs sacrés ont recouru pour s'exprimer... L'étude scientifique de la Bible n'est pas pour ébranler notre foi. On aurait donc tort d'accueillir avec méfiance les conclusions peut-être souvent déroutantes auxquelles les recherches savantes sur les Ecritures Saintes aboutissent. L'étude scientifique de la Bible, loin d'en contredire le message, est appelée à nous le faire mieux comprendre. — Dans son article, István Kosztolányi, Professeur à l'Académie de Théologie Catholique de Budapest, met à l'étude *les propres paroles authentiques („ipsissima verba”) de Jésus*. — Sous le titre *Phénomènes naturels dans l'ancienne Palestine*, Dezső Surányi traite des phénomènes naturels célèbres de l'Ancien et du Nouveau Testament. — István Tótfalussy rend compte de la version hongroise du *Vocabulaire de théologie biblique* publiée en 1974 à Rome, sous la direction des PP. Ferenc Szabó S. J. et Ferenc Nagy S. J. L'original français du Vocabulaire a été publié à Paris, sous la direction du P. Xavier-Léon Dufour S. J. — Dans son étude *La Théologie du dialogue et sa mise en pratique*, l'abbé János Goják fait l'analyse de la relation du croyant et de la société. Nous en retenons le passage qui suit: „Ceux qui professent une idéologie ou une philosophie du monde différentes les unes des autres, peuvent engager, à force de vivre ensemble, un dialogue proprement dit — ce qui se produit d'ailleurs, sans aucun préparatif particulier. Indépendamment du niveau où le dialogue se poursuit, il vise toujours au même but. A savoir, un échange d'idées sincère qui soit dépourvu d'arrière-pensées et au cours duquel les deux partenaires désirent à la fois recevoir et donner, comprendre et se faire comprendre, s'enrichir et enrichir l'autre. Dans une atmosphère de violence et de terrorisme, il ne peut être question de dialogue. En même temps, ce serait se méprendre sur le sens du dialogue que d'y voir un moyen dont on se sert pour imposer ses convictions à l'autre. A notre avis, dans les conditions actuelles, le dialogue entre croyants et athées n'a du sens que dans le cas où il sert à nous dégager des préjugés que nous avons les uns à l'égard des autres. Ce n'est un secret pour personne que nous sommes imbus d'idées préconçues. Nous avons des idées bien schématiques de la conception, de la foi de l'autre. Il est vrai que nous n'y pouvons guère puisque la coexistence pacifique n'est introduite dans notre aide, en respectant et en faisant respecter avant tout la justice, la légalité et les normes éthiques et en ne faisant aucune discrimination à l'égard des hommes religieux.” — Béla Hegyi présente le *poème dramatique de György Remsey L'Île des Bienheureux*, édité par l'Association des Artistes Spiritualistes à Budapest en 1932. — La célèbre actrice, Mária Mezei publie la suite de son journal intime *La Fille errante*. — Dans son article *L'Année sainte et l'oecuménisme*, László Dankó, Directeur spirituel du Séminaire Central de Budapest, examine de près ce à quoi engage l'appel lancé à la réconciliation et à la

conversion, à l'occasion de l'Année sainte. — Géza Siki rend compte du recueil d'articles du P. Ferenc Szabó S. J., Directeur des émissions de langue hongroise de la Radio-Vatican, livre paru récemment en hongrois à Rome, sous le titre *Dialogue sur la foi*. — Les belles-lettres sont représentées par une nouvelle de Géza Szarka ainsi que par les poèmes de György Rába, de István Sinka, de Judith Tóth et de Mihály Izes.

I N H A L T

László Gyürki: In seinem Essay, betitelt: *Ergebnisse der Exegese und der „einfache“ Gläubige*, befasst sich der Autor mit den verschiedenen Möglichkeiten die Heilige Schrift zu verstehen. Die Aufgabe der biblischen Exegese ist darauf aufmerksam zu machen, dass wir die Bibel nicht als einen heutigen Text betrachten dürfen, sondern seine geschichtlichen Bindungen und die Zeit in der sie geschrieben wurde, ebenso wie auch die literarischen Gattungen mit deren Hilfe die heiligen Autoren ihre Gedanken ausdrückten, kennenlernen müssen... Die Bibelwissenschaft ist kein Feind unseres Glaubens und steht auch nicht im Gegensatz zu unseren bisherigen Erkenntnissen im Zusammenhang mit der Bibel. Und eben deswegen müssen wir auch jene Feststellungen nicht mit Misstrauen oder Vorurteilen entgegennehmen, die uns vielleicht in Verlegenheit bringen. Nicht die Botschaft der Bibel wird kritisiert, sondern man will nur ihre Aussagen verständlicher machen. — István Kosztolányi, Professor an der Theologischen Akademie von Budapest, untersucht in seinem Essay *die Frage der „eigenen Worte“ Jesus*. — Dezső Surányi: *Naturerscheinungen im alttestamentlichen Palestina*; der Autor befasst sich mit Naturereignissen beschrieben im Alten und Neuen Testament. — István Tótfalusi bespricht *das biblisch-theologische Wörterbuch* von P. Xavier Léon-Dufour, das in Betreuung von Ferenc Szabó und Ferenc Nagy auch in ungarischer Sprache erschienen ist. — János Goják: *Theologie und grundsätzliche praktische Beziehungen des Dialogs*. In seinem Artikel wo er das Verhältnis der Gläubigen zur Gesellschaft analysiert, stellt der Autor unter anderen fest: „Im Rahmen des Zusammenlebens ist ein Dialog zwischen den verschiedenen Ideologien und Bekenner verschiedener Weltanschauungen nicht nur möglich, sondern er kommt auch zustande. Auch ohne besondere Vorbereitungen. Unabhängig davon, auf welchem Niveau dieser Dialog geführt wird, kann er nur ein Ziel haben: einen aufrichtigen Gedankenaustausch, ohne Hintergedanken zu erreichen, wo beide Parteien bekommen und geben möchten, wo beide danach streben zu verstehen und sich zu verständigen, sich zu bereichern und auch den Partner bereichern wollen. In einer Atmosphäre der Gewalt und der Einschüchterung kann man von Dialog nicht reden. Der Sinn eines Dialogs zwischen Gläubigen und Atheisten ist in unseren Verhältnissen nichts anderes, als einen jeden dazu zu verhelfen, die Vorurteile, die wir einander gegenüber hegen abzuschaffen. Es ist kein Geheimnis, dass wir voll mit solchen Vorurteilen sind. In Schemen denken wir über die Weltanschauung und über den Glauben des Anderen. Oft können wir auch nichts dafür. Das friedliche nebeneinander bzw. miteinander Leben als Realität, ist nicht so sehr alt. Wir müssen uns an eine pluralistische Welt gewöhnen, wir müssen erlernen in ihr zu leben. Das bedeutet: wir müssen zur Kenntnis nehmen, dass auch solche Leute mit uns zusammen leben, deren Ansichten, derer Weltanschauung sich von den unsrigen unterscheiden. Selbst wenn man uns nicht versteht, und mit Vorbehalt uns begegnet, müssen wir mit Hilfe von objektiven Analysen eine differenzierte Betrachtungsweise uns zu eigen machen. Dabei können auch die Kommunisten uns behilflich sein. Zunächst dadurch, dass sie die Gerechtigkeit und die Gesetzmäßigkeit sowie die ethischen Normen einhalten und einhalten lassen und keine Diskriminierung der gläubigen Menschen anwenden.“ — Béla Hegyi bespricht *ein Theaterstück von György Remsey aus der Zeit der Sezession* (Jugendstil) mit dem Titel: *Die Insel der Glücklichen*. — Eine weitere Folge der *Memoiren von Mária Mezei* (Theater der Liebe in einer Person). — László Dankó: *Das Heilige Jahr und der Ökumenismus*; eine Betrachtung über das Programm des Heiligen Jahres, das heisst über Versöhnung. — Im Rahmen einer interessanten Dokumentation veröffentlichen wir eine Reihe von Briefen die namhafte Persönlichkeiten der ungarischen Literatur, wie Mihály Babits, Géza Supka, Lőrinc Szabó, Lajos Kassák und László Németh (mit Ausnahme von Babits meist fern vom Christentum) an die barmherzige Schwester Rafaela Raffaelli richteten.

A Vigilia hírei

— A *CSEO-documentazione* (Bologna) májusi, 95. száma olasz fordításban közli *Cserháti József* pécsi püspök „Harminc év a hazai egyházzszemlélet alakulásában” és *Hetényi Varga Károly* „Egyházunk harminc esztendeje — ahogy egy hívő látja” c. tanulmányát, mely a *Vigilia* 1975 áprilisi számában jelent meg.

A *CSEO-documentazione* 1975 februári száma csaknem egész terjedelmét a *Vigilia* februári száma tanulmányai közlésének szenteli. Olasz fordításban olvashatjuk *Székely László*: A néphagyományokat őrző egyház, *Rónay György*: Archaikus. Apokrif. Népi. Imádság, *Bárczi Géza*: Erdélyi Zsuzsanna »Hegyet hágók, lőtöt lépék...« című műve kapcsán, *Erdélyi Zsuzsanna*: Theophilos — Tensifilius (VI—XX. század) c. tanulmányait, valamint *Tóth Sándor*: Jelenlévő múlt c. beszámolóját az V. Dél-Dunántúli Népművészeti Hetek tudományos tanácskozásáról.

— *Hegyi Bélának* a Vigiliában folytatott „Beszélgetései” közül a következők jelentek meg eddig könyvalakban a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában: *Veres Péter* (Történelmi jelenlét, 1971), *Vas István* (Az ismeretlen Isten, 1974) és *Illyés Gyula* (Iránytűvel, 1975).

— A *Világosság* 1975 májusi számában Murányi Mihály méltatja „Egy rendhagyó mű és perspektívái” címmel a *Vigilia* februári számának tanulmányait, majd válogatást közöl Erdélyi Zsuzsanna népi imaszöveg-gyűjtéséből.

— A *Magyar Hírek* június 21-i (13.) száma tudósítást közöl a Magyarok Világszövetsége elnökségének legutóbbi üléséről. A konferencián felszólalt *Cserháti József pécsi püspök* is, aki többek között ezeket mondta: „— A Vigiliában megjelent tanulmányom („Harminc év a hazai egyházzszemlélet alakulásában”, *Vigilia*, 1975 áprilisi), amelyet a Magyar Hírek is ismertetett, a magam számára is meglepetésként, nagy érdeklődést keltett, sok levelet kaptam. A legtöbben egyetértenek azokkal a következtetésekkel, amelyekre a mai helyzetünk realitásai alapján jutottam. Az egyház a Magyar Népköztársaságban megtalálta helyét és hivatását; elveink sérelme nélkül vehetünk részt az országépítés munkájában, és erre igényt tart a magyar kormányzat is. Remélhetően Nyugaton is meggyorsul az a kedvező folyamat, amely a kapcsolatok fejlesztésének megítélésében tapasztalható, és eltűnnek majd a régi indulatok maradványai.”

Tájékoztató

Az utóbbi hónapok igen gazdag könyvterméssel szolgáltak. Értékes, színvonalas olvasmányok jelentek meg, melyek nemcsak egy-egy kiemelkedő frónk szerzősége okán érdemelnek figyelmet, hanem esztétikai és gondolati súlyuk miatt is. Ezek közül az újdonságok közül hívjuk fel néhányra — inkább csak ötletszerűen, semmint a teljesség igényével — olvasóink figyelmét.

A Magvető és a Szépirodalmi Könyvkiadó közös sorozata a felsezabadulás óta eltelt harminc év maradványait (vagy annak hitt) alkotásait mutatja be. Az előzetes tervezet láttán mindenesetre némi jogos kétségünk támadhat: vajon valóban e harminc év legértékesebb irodalmi termését kapja-e kezébe az olvasó, vagy inkább egy protokoll-listát. Az első kiadványok között jelent meg egy valóban kitűnő válogatás:

Illés Endre novelláinak gyűjteménye **Örvények között** címmel. Az elbeszélő Illés Endre a Nyugat prózairodalmának volt egyik jelentős alakja, s ezt az örökséget őrzi sajnos egyre kevesbedő novelláiban. A morális elkötelezettség, az emberre és az emberi együttélés fontos kérdéseire összpontosító figyelem, a megírás finomsága és pontossága mindenkor izgalmas és tanulságos olvasmánnyá avatják alkotásait.

Az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg **Sőtér István A sas és a serleg** című kitűnő esszéje. Noha a bevezetőben szerényen felhívja a figyelmet, hogy művében nem a magyar tudományosság másfél évszázados fejlődésének rajzát akarja adni, s még kevésbé a Magyar Tudományos Akadémia történetét, valójában a tudománytörténet és az esszé kitűnően sikerült szintézisét valósítja meg érzékeny, finom portréiban, melyek a magyar tudományos élet legnagyobbjairól mindenki számára élvezet-

Gyürki László:

A szentírástudomány és az „egyszerű” hívő

Kosztolányi István:

Jézus saját szavainak kérdése

Surányi Dezső:

Természeti jelenségek az ókori Palesztinában

Goják János:

A dialógus teológiája

Tótfalusi István:

Szentírástudományunk egy szótár tükrében

Mezei Mária:

Bujdosó lány (vallomások)

Hegyi Béla:

Egy szecessziós drámánkról

Supka Géza, Szabó Lőrinc, Kassák Lajos, Babits Mihály és Németh László levelei

Szarka Géza:

Tornádó

Tóth Judit, Sinka István és Izes Mihály versei

KRITIKA

Szabó Ferenc SJ: Párbeszéd a hitről (Siki Géza), **A kaposvári „Ördögök”** (Nádas Péter), **Illés Endre Tamási Áronról** (Hegyi Béla), **Fiatalképzőművészek (D. I.), Új lemezeinkről (R. L.), Tájékoztató**

tes és követhető rajzot adnak. Korszakról korszakra követi nyomon a Magyar Tudományos Akadémia címer-allegóriájának felmagyarázatát, s joggal állapíthatja meg, hogy „az Akadémia 150 esztendeje mozgalmakban, kezdeményekben — és nagy alkotó egyéniségekben gazdag”. S hogy e gazdagságról fogalmat alkothatunk, az kötetének és hajlékonyan szép esszéiflusának is köszönhető.

Mándy Iván, aki a „pálya szélé”-ről szinte észrevétlenül a legbelsőbb körökön termett, kitalált valamit a **Régi idők mozija** című kötetben, s ezt a leleményét folytatja a **Zsámboky mozija** (Magvető Könyvkiadó) című kötetben. A régi idők elfeledett filmsztárjait galvanizálja életre, s ezek ott isznak-esznek, beszélgetnek Zsámboky szobájában, míg egy váratlan pillanatban szárnyra nem kapnak, s e sajátos frói világ törvényszerűségei szerint el nem tűnnek a képzelet sülyesztőjében. Am emléküik most már kitörölhetetlenül tovább él az olvasóban, aki voltaképp negatív irányból közelíthet a szeretet gondolata felé. Mándy hősei ugyanis kivétel nélkül a szeretet hiánya miatt szenvednek, s a megértést próbálják kicsikarni mindenikből, aki felidézi őket az álmok birodalmából.

Scheiber Sándor Folklor és tárgytörténet c. műve a Magyar Izrealiták Országos Képviselőtének kiadásában jelent meg. Első kötete a Biblia történeti és folklorisztikus elemeivel ismert meg tanulmányok, cikkek formájában, nagy tudományos felkészültséggel, egyetemes érvényű mondanivalóval. Legalább ennyire alapos az e témákhoz fűzött irodalomtörténeti és művészeti feldolgozásokkal kapcsolatos, különösen a magyar irodalmi példákkal való összevetése. A második kötet a bibliai és a zsidó néprajzi párhuzamok követésére vállalkozott a magyar irodalomban — Bornemisza Pétertől József Attiláig, repertóriumában 1945-től 1973-ig —, rámutatva azokra a szentírási forrásokra, amelyek hitet, ismeretet és emberséget egyaránt gyarapítanak. (Kár, hogy a könyv adósunk maradt a magyar néprajz szakrális jellegű kutatásainak, bibliai vonatkozású eredményeinek felhasználásával.)

•
SZÁMUNK ÍRÓI. — **Dr. Dankó László** a budapesti Központi Szeminárium spirituális. Számunkban közölt írása a Szent István Társulat igazgatóválasztmányi ülésén (1975. I. 29.) hangzott el előadásként.